

T U R U L

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő

AVAR ANTON, KOVÁCS ELEONÓRA, KÖRMENDI TAMÁS, LACZLAVIK GYÖRGY,
NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN, SZAKÁCS ANNAMÁRIA

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA

MMXX

TARTALOM

1. Értekezések

REISZ T. CSABA: Az első nemzetközi mértéketalonok Magyarországon.....	49
NEMES GÁBOR: Oluf Hansen Bang, Bakóc Tamás dán jegyzője.....	58

2. Kisebb cikkek

KÓTA PÉTER: Nehézségek Majthényi Gergely grófi diplomája körül.....	63
KUNT GERGELY – VISKOLCZ NOÉMI: Fejezetek az Esterházy hercegi család levéltárának kutatástörténetéből (1847-1945).....	66
FRICZ-MOLNÁR PÉTER: Egy családtörténeti visszaemlékezés hitelessége más források fényében.....	83
KARIKA TÍMEA: Családok és háborúk – A családtörténeti kutatás lehetőségei a hadigondozási iratokban.....	89

TURUL

XCIII. évfolyam

2020. 2. füzet

A Szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.

turul@mnl.gov.hu

Szerkesztőbizottság:

PANDULA ATTILA, REISZ T. CSABA, C. TÓTH NORBERT

Tördelés:

SZÉPKÖNYVEK

Nyomdai munkák:

Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető: MAROSI ATTILA

ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatták:

nka

Nemzeti Kulturális Alap

mnl

ORSZÁGOS
LEVÉLTÁRA

REISZ T. CSABA

Az első nemzetközi mértéketalonok Magyarországon*

The first international measurement etalons in Hungary

The new measurement systems created during the French Revolution spread around the world in the latter half of the 19th century. Measurement prototypes of the basic measurement units (metre and kilogram) had been created from noble metals, of which each country adopting the system received a copy. The first etalons were brought to Hungary by polyhistor Károly Nagy, then transferred to the Academy of Sciences, and from there, as the etalons of a system to be introduced, to the possession of the state. As in France, the two etalons were stored in the National Archives until 1890. Then they were substituted with the new etalons received by Hungary, which, in turn, were kept there until 1916. The measurement etalons have been moved only on rare occasions (1874, 1890, 1908–1913).

A társadalmi-gazdasági fejlődés egyik fontos állomása, amikor a mindennapi életben használatos különféle dimenziójú mértékeket a közmegegyezés egyértelművé és kiszámíthatóvá teszi. Ugyancsak a fejlődés – ha úgy tetszik, a globalizálódás – fokmérője, hogy ez a közmegegyezés mennyire kiterjedt a térben. Hosszú út vezetett odáig, hogy a koronként, területenként eltérő, igen sokszínű hossz-, terület-, súly-, térfogat- vagy űrmértékeket felváltta a nemzetközileg egységes mértékrendszer.¹

Új mértékek születnek

A hosszúság és a tömeg alapegységei a francia forradalom gyermekei, mert a Francia Tudományos Akadémia bizottságai akkor állapították meg azokat. A francia nemzetgyűlés 1791-ben

határozott arról, hogy a korszak legnagyobb francia tudósaiból álló mértékbizottság javaslata alapján a métert és a kilogrammot törvényes mértékegységül fogadják el. Az azonos délkeleten fekvő Dunkerque és Barcelona távolságának pontos kiszámításával (1793–1798) meghatározták a Föld negyed délkörének hosszát, és ennek tízmilliomod része lett a méter. A tömeg egységének az 1 köbdeciméternyi, 4 °C hőmérsékletű víz tömegét választották, ez lett a kilogramm. Az ősméter egy rézrúd, az őskilogramm pedig egy platinahenger volt. A későbbi pontosító mérések alapján egy 90%-ban platina és 10%-ban irídium ötvözetből új etalonokat (ősmértékeket) készítettek 1794-ben, amelyeket 1799. június 22-én bemutattak a törvényhozásnak, és még aznap letétbe helyezték a Köztársasági Levéltárban. Ezek a „levéltári etalonok” – *mètre des archives*, *kilogramme des archives* – testesítik meg a hivatalos mértékegységeket. Ezekről az ősmértékekről később hasonló ötvözetből további prototípusokat készítettek, amelyek alacsony hőtágulásuk és a fizikai-vegyi behatásoknak ellenállóságuk miatt tartósan és hiba nélkül szolgáltak a pontos mennyiség alapjául.²

A méter és a kilogramm magyarországi történetét egyéni kezdeményezés nyitotta meg. Nagy Károly (1797–1868) matematikus, csillagász, publicista a magyarországi mértékekről szóló cikkében már 1839-ben javasolta a francia méterrendszer hazai alkalmazását, arra hivatkozva, hogy a tudományok terjedése és a népek közötti kapcsolattartás vágya miatt ezt a rendszert a többi európai birodalomban előbb vagy utóbb feltétlenül bevezetik majd:

* 150 évvel ezelőtt, 1870. július 20-án került az Országos Levéltárba – az Archivum Regnibe – a méter és a kilogramm prototípusa, ahol közel fél évszázadon keresztül őrizték azokat, majd 1890-től az új etalonokat. A kerek évforduló alkalmából a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltára (OL) honlapjának „A hét dokumentuma” rovatába készített *Mértéketalonok az Országos Levéltárban* című cikkemet (https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/merteketalonok_az_orzagos_leveltarban, letöltés 2020. nov. 30.) a *Turul* főszerkesztőjének kérésére kiegészítettem és szakapparátussal láttam el. Az online cikkben számos forrás illusztrációja is elérhető. Az ott felhasznált összefoglaló irodalom: Bevezetés az általános metrológiába. Szerk.: Bölöni Péter – Pataki György. Bp. 1988. Kovács Gábor – Petik Ferenc: További fejezetek a magyar mérésügy történetéből, 1945–1995. Bp. 1996. A tanulmányhoz szükséges kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból (K 132723) valósult meg. 1 Éppen ezért nehéz fába vágja a fejszét, aki akár csak egyetlen ország valamely mértéktípusának történeti összefoglalóját kívánja megírni, mint tette azt *Bogdán István*, az Országos Levéltár egykori munkatársa. Alapos mértéktörténeti összefoglalói: Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Bp. 1978; Magyarországi hossz- és földmértékek, 1601–1874. Bp. 1990; Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Bp. 1991.

2 Jól érthető összefoglalója: *Erekly Alfonz*: Mérték és pénzisme. In: *Értesítő a Zircz-csiszterci rend székesfehérvári főgymnasiumáról az 1879/80. tanév végén. Székesfehérvár 1880. 3–98.*, ebben a méterrendszer megállapításának történeti háttéréről: 26–33. *Mátrai Tibor*: Súlymértékeink hitelesítése. *Búvár* 3. (1937) 11. sz. 823–826. *Verő József*: Akadémiánk és a méterrendszer bevezetése. *Magyar Tudomány* 83/Ú.f. 21. (1976) 2. sz. 109–116.

1. kép - Az 1870-ben a levéltárba került Nagy Károly-féle platina kilogramm az eredeti mahagóni dobozban (Reisz T. Csaba felvétele)

„A különböző rendszerek közt csak egy van, mely a gondolkodó főnek figyelmét megérdemli. Ki ne ismerné olvasóink között a franciák csodálatra méltó métri rendszerét, melyen kívül 1840-től kezdve Galliában minden egyéb rendszeri mérték törvénytelen és tiltott? Ezen gyönyörű alkotmány minden tudományos követelést kielégít, minden tapasztalati kívánságnak megfelel. Tudjuk, hogy fő tulajdona abban áll, hogy nagyságát egyenesen lakhelyünk (a föld) nagyságából kölcsönözi, s hogy mindennemű mérték, valamint pénznem is az alapegységből (a Mètre-ből) következik, egyszersmind pedig számi rendszerünkkel természetes egybeköttetésben áll.”³

A Bicskén 1847-ben saját költségén kisebb csillagvizsgálót is létesítő, a párizsi tudományos körökkel élénk kapcsolatban álló Nagy 1844-ben Párizsban járt. Itt felkereste a neves Gambey műszerész műhelyét, aki éppen a párizsi csillagvizsgáló számára készített méter és kilogramm etalonmátsolatokat, a megrendelő késlekedése miatt azonban Nagy Károlynak adta el azokat. A szabadságharc után a másolatokat Bécsbe hurcolták, a kiegyezést (1867) követően pedig a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) tulajdonába kerültek.⁴

3 Nagy Károly: A magyarországi mértékek. Athenaeum 3. (1839) 5. sz. 65–71. hasáb (jan. 17.). Vö. ehhez Vargha Domokosné: Országmegváltó tervek (Egy reformkori polihisztor, Nagy Károly). Élet és Tudomány 53. (1998) 14. sz. 428–431. A jelen tanulmányban idézett korabeli könyvészeti és levéltári források szövegeit a mai modern helyesírás szabályai szerint, a 'prototyp' és 'prototíp' alakokat egységesen 'prototíp' formában közlöm.

4 A francia etalonok részletes ismertetése Szily Kálmán 1870. évi jelentésében: A M. Tud. Akadémiából. A III-ik osztály 1870. május 30-án tartott

A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter már 1867 júliusában felkérte többek között az MTA-t arra, hogy dolgozzanak ki egy javaslatot a méterrendszer magyarországi bevezetésére. A Kruspér István (1818–1905) elnökletével felállított négytagú bizottság az októberben benyújtott javaslatában három alapelvet rögzített: a decimális mértékrendszer legyen általános és kivétel nélküli, a mértékegységek nevét nem kell magyarra fordítani, azok maradjanak méter és kilogramm, továbbá a ritkán használt többszörösök és törtrészek ne legyenek használatban. A bizottság már ekkor javasolta, hogy a szabványos alapmérték a Nagy Károly-féle bicskei gyűjteményből az MTA tulajdonába került platina-méter és kilogramm legyen, amelyet előbb Bécsben össze kell hasonlítani az ottani etalonokkal.⁵

Az MTA 1869 októberében már azt javasolta a szakminiszternek, hogy a tizedes mérték- és súlyrendszer hazai bevezetésekor az őrizetében lévő, Nagy Károly-féle etalonokat használják alapmértékül, és azokat előzetesen hasonlítsák össze az eredeti francia mértékekkel. A miniszter december 29-én kelt átiratában arra kérte a tudós testületet, tájékoztassák arról, hogy az etalonokat hajlandók-e állami tulajdonba átadni, illetve hogy ki volna alkalmas az összehasonlító mérések elvégzésére. Az MTA szakosztálya az 1870. január 30-i ülésén már csak azért is az etalonok átengedése mellett döntött, mert Nagy Károly eredeti szándéka is az volt, hogy azok az állam tulajdona legyenek, a vizsgálat elvégzésére pedig Szily Kálmánt nevesítette.⁶

Az 1870-ben benyújtott törvényjavaslat végül az 1874. évi VIII. törvénycikkben testet öltve 1876. január 1-jétől bevezette Magyarországon a méterrendszert.⁷ A korábbi mértékek leváltása csak lassan és fokozatosan valósult meg, sőt – az 1867. évi bizottsági javaslattal ellentétben – maga a törvény is megengedte, hogy a területmérésben, így például az ország kataszteri felmérésénél is még hosszú ideig négyszögölben és holdban adják meg az értékeket.

Az új mértékrendszer bevezetésének egyik előkészületeként 1870. április közepén Kruspér István és Szily Kálmán (1838–1924) fizikusok a politechnikum, vagyis a Műegyetem elődje, illetve az MTA képviselőjében a franciaországi Sèvres-be utaztak, hogy az ottani mértékhitelesítő bizottság összehasonlítsa a magyar méter- és kilogrammetalont a legutóbb 1864-ben megmért nemzetközi etalonnal. A vizsgálatot április 17–18-án végezték el, és többek között megállapították, hogy „ez a becslés a fentiek alapján biztosan a milliméter ezredrészéig pontos; és a magyar méter tehát 2,19 ezred

ülése. Természettudományi Közlöny 2. (1870) 16. sz. 344–347. Verő J.: Akadémiánk i. m. 109–110.

5 A Bizottmány véleménye az új mérték- és súlyrendszer behozatala tárgyában. Magyar Tudományos Akadémia Értesítője 1. (1867) 12. sz. 216–219., Verő J.: Akadémiánk i. m. 112.

6 A III. osztály 1870. január 30-i értekezletének jegyzőkönyvi jelentése: Magyar Tudományos Akadémia Értesítője 4. (1870) 2. sz. 28–29.

7 1874. évi VIII. törvénycikk a métermérték behozataláról (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87400008.TV>, letöltés 2020. nov. 30.). A törvénycikk eredeti példány: HU-MNL-OL-N 45-A-3-1874:VIII. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Archivum Regni, Ladula H. Privilegia recte articuli]

milliméterrel hosszabb, mint a franciaországi méterprototípus.⁸ A két tudós jelentését Szily Kálmán az MTA III. osztályának május 30-án tartott ülésén ismertette.⁹

Mértéketalonok a levéltárban

1870. április 29-én Rajner Pál belügyminiszter arról értesítette Török János (1807–1874) országos levéltárnokot, hogy a kereskedelmi miniszterrel egyetértésben elhatározták: a két hitelesített etalont az Országos Levéltárban kívánják elhelyezni „oly módon, hogy ezen tárgyak a fent említett miniszter úr és az országos levéltár pecsétjeivel lezárassanak, és hogy ezek csakis az időszerinti földművelési, ipar- és kereskedelmi miniszter úr vagy e mérték hitelesítésével netalán megbízandó országos hatóság rendelete folytán adathassanak ki szemlélés vagy egyéb használat végett”.¹⁰ A miniszterek azért választhatták a levéltárat, mert Franciaországban is ez az állami intézmény őrizte az etalonokat, ráadásul nem volt még olyan hivatal hazánkban, amelyik a mértékek hitelesítéséért lett volna felelős.

A kereskedelmi miniszter megbízásából Emich Gusztáv miniszteri titkár és Lászy József miniszteri fogalmazó július 20-án a levéltár helyiségében Török levéltárnoknak átadták a méter és a kilogramm mahagóni dobozban tartott etalonját, valamint a párizsi összehasonlításról készült jegyzőkönyvet, amelyet elhelyeztek a levéltár legértékesebb dokumentumait őrző A szekrényben. A tokok kulcsait a minisztérium és a levéltár pecsétjével lezárt borítékba rakták, és azt is a levéltár kapta meg.¹¹ Ez időtől fogva közel fél évszázadon át az Országos Levéltárban őrzik az értékes mértéketalonokat, és csak igen ritka esetben (1874, 1890, 1908) vették elő azokat.

A méterrendszer bevezetése Magyarországon

Az 1874. április közepén szentesített és kihirdetett VIII. törvény cikk 15. §-a elrendelte, hogy egy állami központi mérték-hitelesítő bizottságot állítsanak fel Budapesten, amely a szükséges műszaki munkálatok és az új mértékrendszer helyes alkalmazása felett őrködik, és „e célból az országos alpmértékek hiteles másait és a mintamértékeket elkészíteti és hitelesíti”. A bizottság elnökének a kereskedelmi miniszter – Kruspér István megmaradó oktatói tevékenységére tekintettel

8 Procès-Verbal de Comparaison d'un Metre et d'un kilogramme en platine appartenant au Gouvernement Hongrois. Avril 1870 – A magyar kormány platinamétere és -kilogrammja összehasonlításának jegyzőkönyve. HU-MNL-OL-R 361-1.-2.-a [A Magyar Országos Levéltárnak megőrzésre átadott iratok. Jegyzőkönyvek, a méter- és kilogrammetalonok átadás-átvételi jegyzőkönyvei, 1870. évi átadás-átvétel jegyzőkönyve]

9 Az összehasonlítás nem a levéltári ősetalonokkal, hanem a Conservatoire des Arts et Metiers-ben őrzött másodpéldányokkal történt meg, mert a levéltári példányokat 1848 után nem használták összehasonlító mérésekre. Szily K.: Jelentés i. m. 346.

10 HU-MNL-OL-Y 1-1917-530-1102/1870. [A Magyar Országos Levéltár Levéltára. Általános iratok, Az alpmértékeknek az M. Kir. Központi Mértékügyi Intézet részére való átadása tárgyában]

11 HU-MNL-OL-R 361-1.-2.-a 1870. évi átadás-átvétel jegyzőkönyve.

Ces déterminations précédentes ayant été considérées pour définitives, le Procès-Verbal

Température 18°0. — Pression atmosphérique 758,08.		
I. Valeur T dans le plateau de gauche.	Kilogramme C dans le plateau de droite.	Moyenne des oscillations
+ 0.7	+ 2.0	+ 0.73
+ 0.8	+ 2.0	
- 0.3	+ 2.8	+ 0.08
- 0.2	+ 2.6	
- 0.1	+ 2.5	
II. Même tare T dans le plateau de gauche.		+ 0.60
Kilogramme H dans le plateau de droite.		
- 1.2	+ 2.0	+ 0.33
- 1.0	+ 1.8	
- 1.0	+ 1.6	+ 0.80
- 0.3	+ 2.2	
- 0.3	+ 1.8	+ 0.68
- 0.2	+ 1.6	
- 0.9	+ 2.3	
- 0.8	+ 2.1	
- 0.6	+ 2.0	
III. Même tare T dans le plateau de gauche.		- 1.14
Kilogramme H dans le plateau de droite.		
- 2.3	+ 0.1	- 1.13
- 2.3	0.0	
- 2.2	- 0.1	- 1.15
- 2.1	+ 0.1	
- 2.0	0.0	
- 1.9	- 0.1	

Ces résultats sont résumés par les équations suivantes:

$T = C' + 0.734$;
 $T = H - 0.5 + 0.60$;
 $T = H + 1.5 - 1.14$;
 $H = C' - 0.33$.

D'ici l'on tire:

2. kép - Az 1870. évi sèvres-i összehasonlító mérések jegyzőkönyvének egyik oldala a kilogramm etalonjának adataival (HU-MNL-OL-R 361-1.-2.-a.)

a vallás- és közoktatásügyi miniszter előzetes egyetértését kérve – a tudós egyetemi tanárt nevezte ki, aki „a méterrendszer tárgyában tartott párizsi nemzetközi értekezleten képviselte a magyar elemet, és szakismerete folytán különösen hivatottnak látszik ezen állomás betöltésére, mely más országokban és rend szerint tanárok által szokott kezelteni”. Kruspér 1874. április 28-án tette le a hivatali esküjét, és ezt a tisztséget 1890 májusáig töltötte be, amelyért nem fizetést, hanem – évi 1500 Ft – személyi pótlékot kapott.¹²

12 HU-MNL-OL-K 231-1874-17-1297. (5803., 6848., 7210/1874.) [Kereskedelmi Minisztérium, Ipari és belkereskedelmi szakosztály] Az 1870–1874. évi nemzetközi méterértekezletre I. Verő J.: Akadémiánk i. m. 113–115. Kruspér István egy mérték-hitelesítő mérleget is készített, amely még ma is az etalonokat őrző hivatal tulajdonában van. Kruspér István: Új szerkezetű szigorú mérleg. Matematikai és Természettudományi Értesítő, V. kötet, 1886–1887. Szerk. König Gyula. Bp. 1887. 70–82. A Kruspér tevékenységét méltatók mindig megemlékeznek a mérésügy terén végzett érdemeire: Szendrei János: Miskolcz város története és egyetemes helyiratai V. Miskolcz város története, 1800–1910. Miskolcz 1911. 296–297. Devecis Del Vecchio Ferenc: Kruspér István emlékének. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 52. (1918) 10. sz. 77–78. Adám József: 200 éve született Kruspér István. Geodézia és Kartográfia 70. (2018) 4. sz. 19–20.

Ugyanezen év őszén a kereskedelemügyi miniszter utasítására Kruspér István és Pauerovich Gyula – mint a Központi Állam-mértékhitelítő Bizottság igazgatója és jegyzője – szerették volna megtekinteni az etalonok őrzési helyét. Erre november 28-án sort is keríthettek, Pauer Gyula országos levéltárnok és Raáperger Lipót segédhivatali aligazgató jelenlétében. A látogatók „meggyőződést szereztek maguknak arról, hogy az eredeti mértékek tökéletes jó karban vannak, és elhelyezésük ellen semmi kifogás nincs”. A mértékeket újra lezárták, a szekrényt visszazárták és a kulcsokat lepecsételve az országos levéltárnoknak adták, „megjegyeztetvén, hogy a kibontásnál a pecsétek teljesen sértetlenül találtakat”.¹³

A métermértékek ügyében 1875. május 20-án Párizsban nemzetközi egyezményt kötött 17 állam: az Amerikai Egyesült Államok, Argentína, Ausztria–Magyarország, Belgium, Brazília, Dánia, Franciaország, Németország, Olaszország, Oroszország, Peru, Portugália, Spanyolország, Svájc, Svédország–Norvégia, Törökország és Venezuela. A résztvevők elhatározták, hogy Nemzetközi Súly- és Mérték hivatal néven állandó – autonóm, csak a részes államok képviselőiből álló általános súly- és mértékügyi értekezletnek alárendelt – tudományos intézményt hoznak létre Párizsban, és annak fenntartásáról közösen gondoskodnak.

A hivatal – amelynek elnöke a Francia Tudományos Akadémia elnöke lett – feladata volt a prototípusok összehasonlítása, hitelesítése, megőrzése, „a nemzeti mintamértékeknek (étalons) a nemzetközi prototípusokkal és tanúmintáikkal (témoins), valamint a mintahévmérőknek (thermomètres étalons) időközi összehasonlítása”. A méter és kilogramm nemzetközi prototípusainak őrzőhelye három kulccsal volt nyitható, amelyeket a francia állami levéltár igazgatója, a bizottság elnöke és a hivatal igazgatója őriztek. A nemzetközi egyezmény határozatait az 1876. évi II. törvénycikk iktatta törvénybe.¹⁴

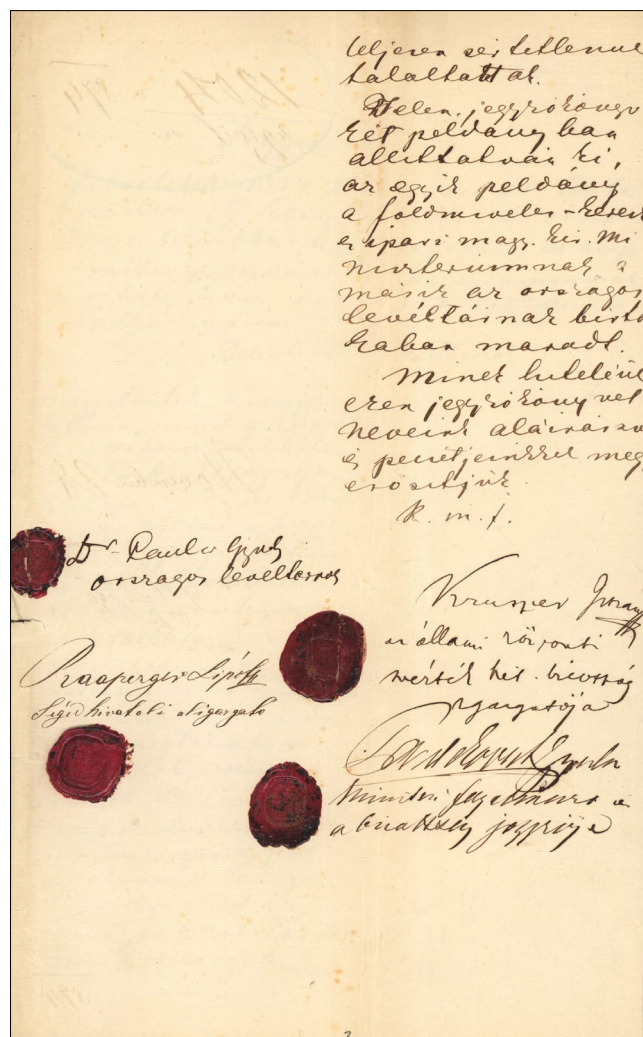
Új mértéketalonok, 1889

A nemzetközi egyezményben részes államok képviselői 1875-től rendszeresen találkoztak, hogy a mértékügyi feladatait és eredményeit megtárgyalják. Ennek során 1881-ben a magyar fél is rendelt egy-egy új méter- és kilogrammetalont.

14 évi munka után, 1889. szeptember 24-én Párizsban az első általános súly- és mértékügyi konferencián elfogadták és kiosztották az új – 10%-ban irídiumot tartalmazó – platina-etalonokat. Az egyezményt aláírók közül nem jelent meg Brazília, Peru, Törökország és Venezuela, részt vett viszont Anglia, Hollandia, Románia és Japán. Fontos napirendi pontként „elfogadtattak és szankcionáltattak a nemzetközi prototíp tulajdonsággal felruházott méter- és kilogrammetalonok, úgyszintén az egyes országok megrendelésére elkészített többi prototípusok. Ezek meg vannak számozva, mindnyájan egyenlő

13 HU-MNL-OL-R 361-1.-2.-b 1874. évi ellenőrzés jegyzőkönyve.

14 1876. évi II. törvénycikk a méter-mérték ügyében 1875. évi május hó 20-án Párizsban kötött nemzetközi egyezmény becikkelyezéséről (<https://net.jogtar.hu/ezertorveny?docid=87600002.TV>, letöltés 2020. nov. 30.). Az 1876. évi II. törvénycikk eredeti példánya: HU-MNL-OL-N 45-A-3.-1876:II.

3. kép - 1874-ben Kruspér István és munkatársa ellenőrizték az Országos Levéltárban elhelyezett mértéketalonokat és mindent rendben találtak. Az erről szóló jegyzőkönyvet a fiatal polgári állam hivatalnokai régi jó szokás szerint aláírásuk mellett személyes pecsétjükkel is megerősítették (HU-MNL-OL-R 361-1.-2.-b.)

hitelre méltók, mert azoknak a nemzetközi prototíptól való eltérései igen csekélyek, s azoknak nagysága mindeniknél egyenlő pontossággal van meghatározva” – írta október 8-án kelt jelentésében a hazánkat képviselő Kruspér István.¹⁵ A 37 méter- és a 43 kilogramm etalon sorshúzással osztották ki, Magyarország a 14. számú méter-, és 16. számú kilogrammetalont kapta, előbbihez két hőmérőt is adtak.

A konferencián Kruspér István jelentős magyar diplomáciai sikert is elért, ugyanis az ő javaslata alapján Magyarország mint önálló állam saját szavazati jogot kapott. Jelentésében ennek körülményeiről részletesen beszámolt:

15 HU-MNL-OL-K 231-1890-11-6790. 52845/1889. Kruspér István jelentése. Az iratban megtalálható az első általános súly- és mértékügyi konferencia (Première conférence générale des poids et mesures) programja is.

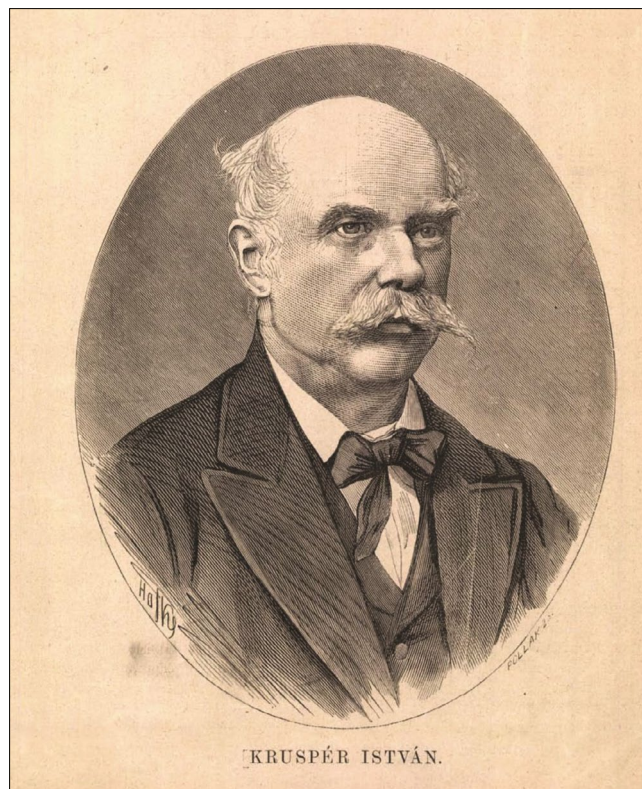
„Felolvastattott a kormányok által küldött delegátusok nevei. Ezen alkalommal felmerült újól az azon kérdés, hogy azon államok, melyek egymáshoz némi kapcsolatban állanak, külön államoknak tekintenek-e, és mint ilyenek külön szavazattal bírnak-e? Erre felelt először a Comité titkára, mondván, hogy ezen kategóriába esnek Ausztria és Magyarország, valamint Svécia és Norvégia. Előzmények vannak mindarra, hogy ezek csak egy-egy, mint pedig arra, hogy külön-külön államoknak tekintessenek; nevezetesen, a diplomáciai kongresszusban Ausztria–Magyarország egy államnak tekintett, míg a postakongresszusban Ausztria is, Magyarország is külön államnak tekintett. Erre én felszólaltam, hogy Magyarország és Ausztria közt csak a külügy és a hadügy közös, még a kormányzat többi ágaira nézve a két ország egymástól független. Mindenkinek külön törvényhozása, külön minisztériuma van. Én kiküldetésemet és utasításokat a magyar kereskedelmi minisztertől kaptam, valamint a mellettem ülő osztrák delegátusok az övéket az osztrák minisztériumtól kapták. Ennélfogva Magyarországot külön szavazat illeti meg. Így volt ez az 1872-ki konferencián is, ahol Magyarország külön szavazattal bírt.

Felszólalt még a belgiumi delegátus Magyarország joga mellett, kiemelve, hogy a Conventio 8. paragrafusában értelmében a Comité 14 külön országbeli tagból áll, és ezen Comitéban eddig tényleg mind Ausztria, mint Magyarország, mint Svécia, mint Norvégia tagjai benne vannak. Erre egyhangúlag elhatározottam, hogy mind a négy országot külön-külön szavazat illeti meg.

Ez az eset elő fog még fordulni többször is, mert az ilyen gyűlések az elődeikre nemigen szoktak visszatekinteni; sokszor nincs is tudomásuk a történekről, mert rendszeren olyan tagokból állnak, kiknek az előző gyűlésekben részük nem volt.”

Az etalonok csomagolása olyan terjedelmes volt, hogy annak hazaszállítására Kruspér nem vállalkozott, hanem letétben otthagya az igazgatóságnál. Október 9-én azt javasolta a kereskedelemügyi miniszternek, hogy a mértékhiitelesítő bizottság felügyelőjét, Károlyi Lajost küldjék ki Párizsba a mintamértékek hazahozatala céljából.¹⁶ A szállítás nehézségeit ecsetelve kifejtette:

„A méter és kg prototípot Magyarországra számára Párizsban nyugta mellett átvettem, de egyszersmind a Comité igazgatóságánál depótban hagytam, és afelől az igazgatóság részéről vényt kaptam. Nem hozhattam el azokat magammal, mert azoknak csomagolása három különböző darabba, melyeknek összes súlya 50 kg körül van, olyan alkalmatlan, hogy az csak a hosszú tengeri szállításra való tekintetből indokolható, melynél a collik [= csomagok, olasz] a kabinban helyezkednek el. A mi viszonyaink közt a csomagokat mint gyorsárut nem lehet feladni a vasútra, mert nem lehet tudni, hogy azok a felpakolásban, a határon a vámórség részéről minő bánásban részesülnek. Holott okvetlen szükséges, hogy azok gyengéd kezeléssel találkozzanak, ha azoknak jó karban és változatlan állapotban való megérkezését remélni akarjuk. Mint poggyász nem lehet feladni ugyanazon okból. Tehát csak mint a coupéban magával vihető kézipoggyász lehetne azokat szállítani, de erre igen terjedelmesek és nehezek. Hozzájárul még az, hogy akármelyik vonalon utazik a személy, többször kell kocsit változtatni, mi a dolgot még

4. kép - Kruspér István, a méterrendszer magyarországi bevezetésének egyik kulcsszereplője (Vasárnapi Ujság, 23. [1876] 2. sz. 1.)

inkább nehezíti. Nem maradt tehát más hátra, mint a személynek Párizsból Budapestre az Orient Express vonaton utazni, ott is magával vinni a prototípot a coupéba, de előbb a csomagolást meg kell változtatni. A méter prototíp maradhat becsomagolva, amint van, de a kg prototípot ki kell venni a csomagból, és külön nagy gondal begöngyölvé az utazótáskába tenni, és úgy elhelyezni a coupéba. Ugyanez áll a termométer etalonokról is, melyek az utazótáskában szintén elférnek. A csomagnak azon részeit illetőleg, melyek csak a prototípotnak az esetlegességekről való megvédésére szolgálnak, lehet azután a vasúton mint poggyászt külön szállítani. Azokban kár nem történik, míg ellenben a körülbelül 14 000 frankba kerülő prototípust olyan esélyeknek kitenni nem lehet.”

Kruspér fontosnak tartotta azt is, hogy a párizsi osztrák–magyar követség a határon átszállítás problémamentessége érdekében laissez-passer-t, vagyis menlevelet állítson ki. Károlyi kiküldetését és annak a bizottság bevételeiből fedezett 324 forintos költségét engedélyezték, a feladatot sikerrel teljesítette a felügyelő.¹⁷ Közben az etalonok számlája is megérkezett, azokért 13 278 frankot, vagyis 5377 Ft 59 krajcárt kellett fizetni, ezt összettel átutalták.¹⁸

Kruspér István az etalonok költségeinek fedezése kapcsán előterjesztést tett arra, hogy az amúgy is módosítandó

16 HU-MNL-OL-K 231-1890-11-6790. 53231/1889.; 60502/1889.

17 Károlyi Lajos útleveleének intézése: HU-MNL-OL-K 231-1890-11-6790. 7166/1890.

18 HU-MNL-OL-K 231-1890-11-6790. 15521/1890.; 36111/1890.

1874. évi VIII. törvénycikkben egy új paragrafusban kérjenek felhatalmazást a törvényhozástól „azon formulával, hogy ezen törvény végrehajtásával a kereskedelemügyi miniszter bíztatik meg”. A mértéktörvény 2. és 6. paragrafusának módosítására szövegszerű javaslatot készített, olyan alapos indoklással, amely ma is felhasználható lenne a középiskolai fizikaoktatásban:

„A 6. paragrafus szövegére nézve megjegyzem, hogy abban a *súly* fogalma a *tömeg* szó által mintegy magyaráztatik. Tulajdonképpen minden tárgynál annak *tömegének ösmeretére* van szükség; de azt a gyakorlatban annak *súlya* által szokták meghatározni. Ez azonban nem egészen korrekt. Mert ugyanazon tömegnek más-más a súlya aszerint, amint az a föld felületének egyik helyről a másikra, vagy ugyanazon a helyen alacsonyabb pontról magasabbra átszállítatik, mert mindezen esetekben másképpen hat a föld vonzó ereje a tömegre, pedig ettől függ a tömeg súlya.

Befolyással van a test súlyára még a lég sűrűsége is. Mert minden test annyit veszít súlyából, azaz annyival kevesebb nyomást gyakorol a talapjára, amennyit a helyéből kiszorított levegő nyom. Ez pedig egyrészt a testnek köbtartalmától, másrészt a levegő fajsúlyától függ. Mind a kettőre tehát, noha nem egyenlő mértékben, úgy a hőmérsék, mint a barometrikus nyomás behat.

A tömeget csak akkor fejeznék ki annak súlya, ha a mérlegelés légüres térben, a tenger színén a 45-ik északi szélességi fok alatt történnék.

A certifikátumban is csak tömegről van szó. Én azonban szükségesnek látom a közönséges szójárást, mely csak súlyt használ, megtartani, de azt a tömeg fogalmával kiegészíteni.”¹⁹

Etaloncsera a levéltárban

1890. május 9-én Kruspér István javaslatot terjesztett be az új etalonok országos levéltárba helyezéséről.²⁰ A méter csomagolásán nem kívánt változtatni, mert az alkalmas volt a megfelelő tárolásra, a két üvegbúra alatt lévő kilogramm csomagolását azonban nem tartotta elegendőnek a szükséges nyugalmi helyzet biztosítására, ezért részletes javaslatot tett az őrzési módra:

„szükséges azt szekrényben elzárni, melyet senki illetéktelenül fel ne nyithasson. Ezen szekrény két különböző zárral legyen elzárva; az egyiknek kulcsa legyen a bizottság igazgatójánál, a másiké a levéltár igazgatójánál úgy, mint ezen kettős elzárás a pénzszekrények

19 HU-MNL-OL-K 231-1890-11-6790. 15521/1890. tartalmazza a törvény-módosítás javaslatát és indoklását. Baross Gábor miniszter előterjesztésében is helyet kapott az indoklás érdemi része: „A fennálló törvény 6. §-a helyébe lépő 2. § hasonlóképpen a minta-kilogrammot írja le és a mutatózó parányi eltérést szintén egy képletben fejezi ki, mely a súly helyett a tömeget veszi alapul, minthogy a súly a helynek magassága és a levegő sűrűsége által befolyásoltatik és e tömeget csak akkor fejezi ki annak súlya, ha a mérlegelés légüres térben a tenger színén a 45 északi szélességi fok alatt eszközöltetik.” 828. Törvényjavaslat, a méter-mérték behozataláról szóló 1874:VIII.t.-cz. némely határozmányainak módosításáról. In: Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai XXII. Bp. 1890. 299–301.

20 HU-MNL-OL-K 231-1890-11-6790. 28307/1890.

kezelésénél gyakoroltatik. Ebbe a szekrénybe beleteendők lesznek a méter prototíp, a kilogramm prototíp, a két hőmérő, a kulcsokat magában rejtő ládák és a certifikatumok, melyeknek egy-egy másolata már a bizottságnál elkészítettet. Ezen ládácskát jó lesz még papírosba göngyölni és a bizottság pecsétjével ellátni, hogy a tokok kulcsai még biztosabban legyenek elzárva.”

Kruspér egyúttal azt is javasolta, hogy a régi etalonokat adják át a bizottságának, hogy azt a továbbiakban mértékhi-telesítésre használhassák. Mielőtt az új etalonokat átadják a levéltárnak, szükséges azokat a régiekkel összehasonlítani, mert „a régi, 1870-ben történt mérések korántsem bírnak azon biztonsággal, mint az, amely az új prototípek meghatározásánál eléretett”.

Kruspér megbízatása május közepére megszűnt, helyette Asbóth Emil (1854–1935) egyetemi tanár lett a bizottság új igazgatója. Május 31-én ő is javaslatot tett az új etalonok végleges elhelyezésére, és megismételte Kruspér javaslatát, hogy a régi prototípusokat a bizottság rendelkezésére kell bocsátani, és mielőtt az újakat levéltárba adják, azokat egymással össze kell hasonlítani.²¹

„A méter prototíp két egymásba illesztett henger alakú tokban, a kilogramm prototíp hegyikristály alapon, állványán két, egymást fedő üvegbúra alatt, a két hőmérő végre sárgaréz tokjaikban lesznek a levéltárban elhelyezve. Annak biztosítására, hogy a prototípek – különösen illetéktelen kezek által – helyből el ne mozdíthatassanak, azok hozzájuk tartozó igazolványaikkal és egyéb kellékekkel együtt egy külön e célra készítendő, keményfa ládába zárandók. E láda, melynek hossza 115 cm, szélessége 35 cm, magassága pedig 25 cm, a fenekén alkalmazott lyukon át két csavarral a padlóhoz erősítve, és két különböző Wertheim-zárral legyen ellátva; e zárok egyik kulcsát a bizottság igazgatója, a másikat pedig az országos levéltár őrzi.

Az új prototípek behozatalával és installációjával előáll a bizottságra nézve azon törvény szabta kötelezettség, mely az 1874. évi 8. törvénycikk 15. paragrafusának második bekezdésében foglaltatik, hogy »az országos (levéltárban őrzött) alpmértéket (prototípek) hiteles másait« elkészítse. A törvény ezen intézkedésének nemcsak elméleti, hanem igenis gyakorlati oldala van, amennyiben a prototípus másai nemcsak a bizottság súly-, alkoholméter-, sacharométer- sat. fő normáléinak esetleges változása ellenőrzésére, valamint más egyéb tudományos vizsgálatoknál szükséges határozott értékű súlyoknak levezetésére és elkészítésére, hanem arra is szolgál, hogy azzal a tudományos intézetek fő normálsúlyaikat helyben a bizottságnál mint mértékügyben a legfőbb közegnél összehasonlíthassák, amint hogy ez legújabb időben gyakran előfordult, és ne kénytelenítessenek, ilyen hiteles prototíp másának hiányában, Bécsbe az osztrák mértékhi-telesítő bizottsághoz vagy külföldre fordulni.

Miután pedig ebből kifolyólag a prototíp mása – hogy az minden időben teljes mértékben megbízható legyen – változatlan kell

21 HU-MNL-OL-K 231-1890-11-6790. 28307/1890.; HU-MNL-OL-R 361-1.-2.-h. Az újonnan készült tárolóláda kulcspárjait a mértékhi-telesítő bizottság és a levéltár őrízte. Amikor 1916-ban az etalonokat végleg elvitték a levéltárból, a kulcsokat otthagyták, ma is megtalálható a levéltár iratai között.

5. kép - Az 1889-ben sorsolás útján Magyarországnak jutott 16. sorszámú kilogrammetalon, mind a mai napig kettős üvegbúra alatt (Budapest Főváros Kormányhivatala Metrológiai és Műszaki Felügyeleti Főosztálya)

hogy legyen, a platina pedig eddig az egyetlen anyag, mely ezen követelményeknek teljes mértékben megfelel, hivatalbeli elődömnök abbéli javaslata pedig, hogy a bizottság számára egy új platiniridium méter és kilogramm megrendeltessék, a nagyméltóságú minisztérium részéről annak idejében elfogadva nem lett, okvetlen szükséges jelenleg a levéltárban őrzött régi prototípeket, hogy a bizottság törvény szabta kötelezettségének eleget tehesen, a fent érintett célból a bizottság rendelkezésére és végleges birtokába bocsátani.

Az új prototípeknek a levéltárba való átszállítását megelőzőleg tehát a régi prototípeket 6-7 napra a bizottság helyiségébe kell áthozni, hogy itt az új prototípekkel bizottságilag összehasonlíttathassanak, és ezen összehasonlítás alapján a köztük levő különbség pontosan meghatározatván, a régi prototípek az országos levéltárba átszállítandó új prototípek hiteles másaivá deklarálthassanak, úgy, amint azt az 1874. évi 8. törvénycikk 15. paragrafusának szelleme megkívánja. Ily módon a régi prototípek már mint történelmi emlékek is a legjobban fognak megőrizni, miután nemcsak individuális, hanem mérték és súly gyanánt reális értéküknek fenntartása és megóvása éppen a mértékhitelesítő bizottságnak legjobban áll érdekében.”

A Kereskedelemügyi Minisztérium ügyosztálya támogatta az előterjesztés elfogadását, megjegyezve hogy „Asbóth, a mértékhitelesítő bizottság igazgatója, már beszélt Pauler Gyulával, a levéltár igazgatójával, s ezen megbeszélés alapján tette javaslatát”. A miniszter június 2-án átiratban kérte a belügyminisztert, hogy utasítsa a levéltárat a régi etalonok kiadására, és jelöljön ki erre június 8–15. között egy alkalmas időpontot, ez június 10-én megtörtént.²²

A régi etalonokat június 14-én 11 órakor vette át Asbóth Emil és Károlyi Lajos. A szükséges méréseket elvégezték, eszerint a méterpálca csaknem teljesen változatlan maradt, a kilogramm viszont közel 3 mikrogrammallyal csökkent. „Ezen eltérés valószínűleg onnét származik, hogy a súly a párizsi mérések után csak három hó múlva lett a levéltárban elhelyezve, s ezen időközben könnyen megtörténhetett, hogy a súly megtekintése után egyszer-kétszer nem a legnagyobb óvatossággal lett megtisztítva és így súlyában vesztett, azonban még azon eshetőség sincsen teljesen kizárva, hogy a platina maga változott meg kissé.” – írta Asbóth július 10-én kelt jelentésében.²³ Az új etalonokat – az újonnan készítettet ládában – június 28-án kapta meg a levéltár.²⁴

Bár az etalonokat a levéltárban őrizték, azokhoz csak a mértékügyi hatóság képviselőinek jelenlétében lehetett hozzáférni. 1894 tavaszán Ekkert Antal fővárosi tanár hiába kért felvilágosítást az etalonokról: „Az országos állami levéltárban őrzött – s úgy tudom, 1870 óta ott levő – mintamértékek, méter és kilogramm, a párizsi ősmértékeknek hányadrészét képezik? (Helyes-e a kg-ra nézve 0,99999973 kg érték?) Úgy a méter, mint a kilogramm tiszta platinból valók-e? E mintamértékek az »etalon primitif« vagy pedig a »metre et kg des Archives« után készültek?” A levéltár arra hivatkozva, hogy az etalonokat és a jegyzőkönyveket zár és pecsét alatt őrzik, a mértékhitelesítő hivatalhoz utasította a kérdezőt.²⁵

A kilogramm hosszú távolléte

1908-ban ismét szükségessé vált, hogy összehasonlító mérések érdekében a kilogrammetalonot kiemeljék a helyükből. Október 6-án Harsányi Dezső (1868–1916), a mértékhitelesítő hivatal igazgatója és Mezőffy Ágoston felügyelő jelenlétében és közreműködésével a ládát felnyitották. Harsányi jegyzőkönyvezte, hogy „a kilogramm csomagolására szolgáló fölszerelés teljesen rozsdás volt, továbbá ugyancsak rozsdafoltok látszottak a belső harangnak széle körül is”.²⁶

22 HU-MNL-OL-K 231-1890-11-6790. 28307/1890.; A HU-MNL-OL-Y 1-1917-530. ügyirat (1890-I-167-1890-743.; 1890-I-167-1890-914.; 1890-I-167-1890-942.) tartalmazza az 1890. évi átadás-átvétel országos levéltári iratait (miniszteri rendeletek, levéltári jelentések az átadás-átvételtől, jegyzőkönyvek beküldése és azok tudomásulvétele). A régi etalonok átvételének jegyzőkönyve: HU-MNL-OL-R 361-1.-2.-c 1890. évi átadás-átvétel jegyzőkönyve (régii etalonok).

23 HU-MNL-OL-K 231-1890-11-6790. 43053/1890.

24 HU-MNL-OL-R 361-1.-2.-c 1890. évi átadás-átvétel jegyzőkönyve (új etalonok).

25 HU-MNL-OL-Y 1-1917-530. (1890-I-167-1894-670.)

26 HU-MNL-OL-R 361-1.-2.-e 1908. évi jegyzőkönyv.

6. kép - Az újonnan készült tárolóláda kulcspárjai, amelyeket a mértékHITELESÍTŐ bizottság és a levéltár őrzött. Amikor 1916-ban az etalonokat végleg elvitték a levéltárból, a kulcsokat otthagyták (HU-MNL-OL-R 361-1.-2.-h)

Az esetről a levéltár is jelentést tett a Belügyminisztériumnak az átadás-átvételi jegyzőkönyv beküldésekor:

„Miként az átvevő mértékHITELESÍTŐ bizottsági igazgatónak a jegyzőkönyvbe felvett megjegyzéseiből is kitűnik, az Országos Levéltár helyiségei a nagyfentosságú és nagyérzékű mértékprototípek őrzésére nem látszanak alkalmasoknak lenni. E körülményre tehát a nagyméltóságú Kereskedelemügyi Minisztérium figyelme felhívandó s a nevezett minisztérium talán felkérendő volna, hogy a szóban forgó mértékeknek valamely más alkalmas épületben és minden nedvességtől mentes helyen leendő további megőrzéséről mennél előbb gondoskodni méltóztassék.”²⁷

A Belügyminisztérium a következő év nyarán elrendelte az etalonok más, alkalmasabb helyiségben elhelyezését. A főigazgató erre válaszolva kifejtette, hogy tulajdonképpen nem is szükséges azokat a levéltárban őrizni:

„az 1891. évi VI., illetőleg az ezzel módosított 1874. évi VIII. törvény cikk, midőn a métermérték behozataláról intézkedik, csupán mint tényleges körülményt jelzi azt, hogy a tizedes mérték- és súlyrendszer alapjául szolgáló platinapálca és platina kilogramm az országos levéltárban őriztetnek. Oly rendelkezést azonban, mely kimondaná, hogy ezen alapmértékek az országos levéltárban őrzendők, az idézett törvények nem foglalnak magukban. Aminthogy annak idején 1870-ben, midőn a régi és a mostani újjakkal 1890-ben felcserélt mintamértékek az országos levéltárban elhelyeztetek, ezen elhelyezés is törvényhozási intézkedés nélkül, csupán a

27 HU-MNL-OL-Y 1-1917-530. (1890-I-167-1908-1828.)

belügyi és a földművelési, ipar- és kereskedelemügyi miniszterek egyetértő elhatározásából és rendeletére történt (11120/1871. BM-szám). Úgy véltem tehát, hogy amennyiben a mérték prototípek őrzetére az országos levéltáron kívül más alkalmas helyiség állna rendelkezésre, az áthelyezés kormányrendeleti úton is eszközölhető lenne.”

Egyúttal sajnálattal állapította meg a levéltárvezető, hogy „új helyiséget, mely minden tekintetben kifogástalan és megnyugvással ajánlható lenne, a magam felelősségére megjelölni nem tudok.” Azt javasolta, hogy amikor visszakapják a minisztériumtól a kilogramm etalonját, akkor térjenek vissza az új helyiség megkeresésére.²⁸

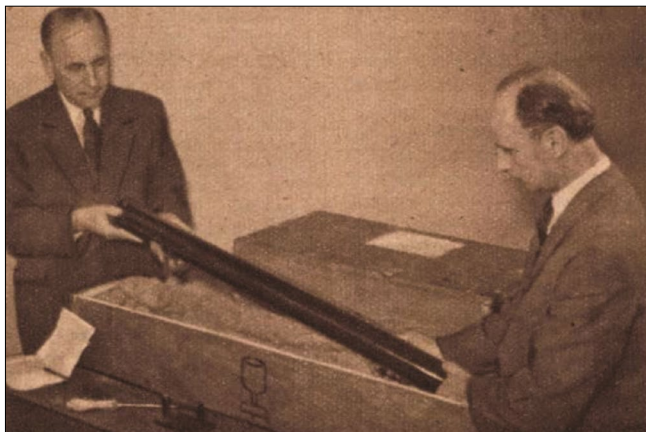
Erre azonban várni kellett, mert az etalont hosszú ideig nem vitték vissza. Öt évvel később a Belügyminisztérium érdeklődött, hogy visszakerült-e már az a levéltárba, a nemleges válasza megsürgették a Kereskedelemügyi Minisztériumot, mire 1913. december 2-án Ghyczy Miklós műszaki főtanácsos visszaszállította a levéltárba a prototípust és átadta az etalon sérüléseiről Sèvres-ben felvett látélet jegyzőkönyvét, valamint 14 fényképfelvételt. Mindezeket a szokásos eljárásban helyezték vissza az őrzési helyükre.²⁹

7. kép - A méteretalon ma már múzeumi tárgy a Magyar Nemzeti Múzeumban, de a kilogramm etalont napjainkban is használják hitelesítő mérésre (Budapest Főváros Kormányhivatala Metrológiai és Műszaki Felügyeleti Főosztálya)

28 HU-MNL-OL-Y 1-1917-530. (1890-I-167-1909-1041.)

29 HU-MNL-OL-Y 1-1917-530. (2573/1913; 2814/1913.); HU-MNL-OL-R -1.-2.-f 1913. évi átadás-átvétel jegyzőkönyve.

8. kép - A méteretalont a világháború után a Magyar Nemzeti Bank pánccélműben őrizték, de a nagyközönségnek készséggel bemutatták (Garai Tamás: Látogatás a Méternél. Béke és Szabadság 6. [1955] 10. sz. 21. [márc. 9.]

Búcsú az etalonoktól

1916 elején Csánki Dezső levéltári főigazgató kezdeményezte a belügyminiszternél, hogy mivel a mértéketalonok elhelyezésére vonatkozólag semmiféle törvényi előírás nincsen, ugyanakkor a kereskedelemügyi miniszter a Központi Mértékügyi Intézet felállításáról szóló rendeletében e szerv feladatául jelöli ki az etalonok őrzését, adják át azokat, „annyival is inkább, mert [...] az országos levéltár helyiségei e nagy értékű, kiváló gondos megőrzést kívánó tárgyak elhelyezésére nem alkalmasak, és az új épületben való elhelyezésük is külön berendezést tenne szükségessé.”³⁰ A javaslatot a belügyminiszter elfogadta, arról értesítette a kereskedelemügyi minisztert, aki pedig utasította az intézetet az etalonok átvételére. 1916. június 16-án a prototípusokat, a látéletet, a fotografiai felvételeket, a bizonylatokat, a mintadarabokat és a csomagolást is kiadták a levéltár őrzetéből.³¹

1917. április 11-én Ghyczy Miklós – akkor már hivatali igazgatóként – arra kérte a levéltárat, tájékoztassák arról, hogy milyen elnevezéssel vették fel a tárgyakat a szakleltárba, mi volt a leltári napló száma, illetve milyen értékkel vették azokat nyilvántartásba. Csánki április 23-án kelt válasza szerint szakleltárat és leltári naplót nem vezetnek, az etalonokat jegyzőkönyvileg, érték megjelölése nélkül vették át, és az őrzés ideje alatt értéket nem határoztak meg.³² Ezzel a válasszal véget ért a méter- és kilogrammetalonok országos levéltári története.

Az etalonok őrzőhelye

A méter- és kilogrammetalonok 1916 óta a mérésügyért felelős hivatal és jogutódjai őrzetében voltak. A régi méteretalon a II. világháború viharaiiban elveszett, az új ma a Magyar

30 HU-MNL-OL-Y 1-1917-530. (1511/1915.)

31 HU-MNL-OL-Y 1-1917-530. (613/1916.); HU-MNL-OL-R 361-1.-2.-f 1913. évi átadás-átvétel jegyzőkönyve.

32 HU-MNL-OL-Y 1-1917-530.

9. kép - Az egykori Országos Mérésügyi Hivatal, ma a Budapest Főváros Kormányhivatala Metrológiai és Műszaki Felügyeleti Főosztálya székháza előtt áll a térfogat etalon emlékműve, felirata szerint „Ezen a talapzaton állt több mint fél évszázadon át a térfogat nemzeti etalonja”. (Budapest, XII. kerület, Németvölgyi út 37. A kép forrása: Wikipédia)

Nemzeti Múzeumban látható. Mértékhitelítésre ma már nem használják, mert a métert 1983 óta a fény vákuumban terjedő sebességéből számítják ki. A kilogramm mindkét etalonját – eredeti tárolóeszközökben – Budapest Főváros Kormányhivatala Metrológiai és Műszaki Felügyeleti Főosztályán őrzik, és azokat még ma is használják hitelesítő mérésekre. Ugyanitt őrzik rézhengerben a két hőmérőt és a tanúsítványokat, de a kilogramm sérüléseiről Sèvres-ben felvett látélet és a fényképfelvételek mára elkallódtak.³³

33 Köszönöm Nagyné Szilágyi Zsófia főosztályvezető (Budapest Főváros Kormányhivatala, Metrológiai és Műszaki Felügyeleti Főosztály) többszöri szíves segítségét, aki – munkatársait esetenként bevonva – szakmai tájékoztatással, szakirodalmi ajánlással, a mértéktörténeti múzeum és a kilogrammetalon helyszíni megtekintésének biztosításával segítette kutatásaimat. Ugyancsak köszönöm Ásványi Szabolcs, Avar Anton és Bakó Zsigmond kollégáim szakmai segítségét.

NEMES GÁBOR

Oluf Hansen Bang, Bakóc Tamás dán jegyzője*

Oluf Hansen Bang, the Danish scribe of Tamás Bakóc

The study summarizes the biography and activity of the Danish cleric, already known in the former literature, but with plenty of new sources and recent literature. Oluf Hansen Bang (around 1480–1522) left Denmark as a young cleric to try his luck in one of the centres of that time: in Rome. He took service there with Tamás Bakóc, the powerful cardinal who had a multi-ethnic humanist court: he became the scribe and notary of the legate's court of judicature. After almost six years of notary work in the Hungarian Kingdom, with serious practical experience, the recommendation of Cardinal Bakóc and undoubtedly with a wide network of relations he returned to Rome. There, beside his court work, he latched on to the diplomatic world: his promising and rising career broke with his early death.

Csaknem száz évvel ezelőtt, 1926-ban örvendetes hírről számolt be Áldásy Antal a Turul hasábjain: Bevilaqua Béla, az Országos Hadimúzeum őre jóvoltából hozzájutott egy II. Lajos király által kiadott címereslevélhez, amely egy, ifj. Kalmár János szigorló mérnök tulajdonában lévő 19. századi másolatban őrződött meg.¹ Az oklevél kiadásán és a címer elemzésén túl Áldásy megpróbálta megfejteni a címert szerző *Olaus Bangh de Meddelffiordnak*, Bakóc Tamás esztergomi érsek írnokának személyazonosságát, és a másolatban hibásan szereplő *Ottoiuin* egyházmegyét az olműtziivel azonosítva morvának vélte.² Karácsonyi János azonban egy évvel később ugyanezen folyóirat hasábjain javította ki Áldásyt. Maliciózusan megjegyezte, hogy „aki a pápai regestákat forgatta és a középkori földrajzot tanulta, annak mindjárt eszébe jut, hogy az «Ottoiun» szó hibás olvasás «Ottonien» helyett».³ Karácsonyi szerint tehát *Olaus Bangh* nem morva, hanem a dániai Odense (Othoniensis) egyházmegye szülötte.⁴ Alighanem ezen írások híre eljuthatott a messi Dániába Oluf Bang leszármazottaihoz, mert a Rungsted Kystben élő Ulf Bang 1939-ben egy tört magyarsággal írott levél mellékleteként elküldte őse címereslevelének gépelt másolatát Asztalos Miklós múzeumi alkönyvtárnoknak, aki ezt az Országos

Levéltárba továbbította, amely ma is a Diplomatikai Levéltárban pihen.⁵ A kísérőlevélben Ulf Bang arról is beszámolt, hogy őse 1514-ben Linzben találkozott Bakóc bíborossal. Ekkor ugyanis II. Keresztély dán király – akiknek követségében tartózkodott Oluf – I. Miksával éppen a császár unokájával, Habsburg Izabellával kötendő házasságáról tárgyalt. Mivel erről semmi bizonyítékkal nem rendelkezünk, hagyjuk is meg a családi legendárium számára.

Nézzük, ki is volt ez a – Karácsonyi szavaival élve – „bolygó dán”, és hogyan jutott el hazánkba?

Oluf Hansen Bang⁶ 1480 körül a dániai Middelfart városában született kereskedő polgárcsaládban.⁷ A Bang familia tekintélyét mutatja, hogy apja, Hans és nagybátyja, Oluf is betöltötték a település polgármesterségét, testvére, Niels pedig városatya volt.⁸ Oluf Bang ifjú koráról nem rendelkezünk túl sok információval, csak annyi bizonyos, hogy egyházi pályára lépett, felvette a kisebb rendeket⁹ és magiszteri fokozatot szerzett.¹⁰ A latin grammatika és az *ars notaria*, azaz a hivatali

*Készült a MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoportban a TKI támogatásával.

1 L. még erről: *Bevilaqua-Borsody Béla: A dán ur és Buda*. Budapesti Napló 25. (1928) 931. sz. 2. – A cikk írása közben nyújtott segítségért C. Tóth Norbertnek és Péterfi Bencének tartozom köszönettel.

2 *Áldásy Antal: Ismeretlen címereslevél II. Lajostól*. Turul 40. (1926) 28–29.

3 Áldásy és Karácsonyi is egyaránt kutattak a Vatikáni Levéltárban, l. *Tusor Péter: Magyar történeti kutatások a Vatikánban*. (Collectanea Vaticana Hungariae I. 1. – Excerptum) Bp.–Róma 2004. xxxvii, xli.

4 *Karácsonyi János: A bolygó dánus*. Turul 41. (1927) 84. Karácsonyi megemlítette még, hogy a román történetírás keresztnevéből fakadóan oláhnak titulálta.

5 HU-MNL-OL-DL 39447. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár]

6 Családnevét a kortárs szakirodalom alapján a továbbiakban 'Bang' formában írom. Ő maga sem volt nevének írásában következetes: 1513 és 1515 között 'Bangh', 1516 júliusától szeptemberéig magyarosan 'Bangffy', 1516 novemberétől 1518 februárjáig 'Bangssen', 1518 márciusától 1520 májusáig 'Bangk' vagy ritkábban 'Bank' alakban, közjegyzői jegyében pedig 'Bang'-ként írta le nevét.

7 *Holger Frederik Rørdam: Oluf Bang*. In: Dansk biografisk lexikon I. Ed. Carl Frederik Bricka. København 1887. 487–488.

8 *Fritz Schönwandt: Hans Bang i Bogense, † 1560*. Med et afsnit om den ældre Bang-slægt i Vands herred. Personalhistorisk Tidsskrift 100. (1980) 27–43., 36–37.

9 Élete végén is csak accolitus volt, l. Acta Pontificum Danica VI. 1513–1536. Ed. Alfred Krarup–Johannes Lindbæk. København 1915. (a továbbiakban: APD VI.) 384.

10 *H. F. Rørdam: Oluf Bang i. m. 487*.

írásbeliség tudományával felvértezve Rómába ment, ahol közjegyző lett és a pápai udvar szolgálatába szegődött. 1513. július 24-én már mint a pápai família tagja (*familiaris continuus commensalis*) dániai javadalmakért szupplikált: X. Leó pápától előbb a kánonilag egyesített taulovi és kongstedi plébánia-javadalmat,¹¹ majd néhány nap múlva, augusztus 1-jén pedig a koppenhágai Szűz Mária-társaskáptalan dékánuságát, valamint Toreby plébániáját kérte.¹²

Hősünk valamikor ekkortájt a pápai udvar helyett azonban egy másik munkaadót keresett és talált Bakóc Tamás bíboros, esztergomi érsek személyében, aki X. Leótól keresztes hadjárat szervezését,¹³ és többek között Bang szülőföldjére, Dániára is kiterjedő legátusi megbízatást kapott.¹⁴ Bakóc kardinális 1512. január vége óta időzött Rómában, és bár szándékában állt letelepednie, az új pápa minden erejével azon volt, hogy a konklávé komoly riválisnak mutatkozó magyar bíborost hazatérésre ösztönözze. Az idős Bakóc 1513 novemberében kelt útra Rómából, és Ancona, Zengg, valamint Zágráb érintésével március hó elejére érkezett vissza székvárosába, Esztergomba. Népes kíséretében már minden bizonnyal Oluf Hansen Bang is jelen volt.¹⁵

Oluf Bang Bakóc bíboros legátusi bíróságának írnoke és közjegyzője lett. Mit is értünk legátusi bíróságon? Bakóc bíboros még Rómában X. Leóval megerősítette az esztergomi érsek primási és született legátusi jogosítványait, melynek értelmében az esztergomi érseki szentszéki bíróság a Magyar Királyság minden egyházmegyéjéből harmadfokú feljebbviteli fórumnak számított.¹⁶ Bakóc ráadásul pápai legátusi megbízatásakor annak időtartamára rendkívüli bírói jogosítványokat is kapott: felmentést adhatott például olyan vétkek alól is, melyek eredetileg csak a pápának voltak fenntartva.¹⁷

11 APD VI. 23. (No. 4383.)

12 Uo. 24. (No. 4385.)

13 Leonis X. Pontificis Maximi Regesta I–VIII. Ed. Joseph Hergenröther. Freiburg 1884–1891., 216., 219–220., *Érszegi Géza*: A Curia Romana középkori levéltárai. Levéltári Szemle 28. (1978) 321–339., 337.

14 Az 1513. szept. 3-án kelt bullát l. Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Maiorem partem collegit Antonius Fekete Nagy. Ediderunt Victor Kenéz et Ladislaus Solymosi atque in volumen redigit Geisa Érszegi. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 12.) Bp. 1979. (a továbbiakban: Mon. rust.) 35–54.

15 *Fraknói Vilmos*: Erdődi Bakócz Tamás élete 1442–1521, Bp. 1889. (Magyar történeti életrajzok 14.) 135–142.; *Szücs Jenő*: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága. Levéltári Közlemények 43. (1972) 213–263., 213–214.; *C. Tóth Norbert*: Az 1514. márciusi országgyűlés. Politikátörténeti események Magyarországon a parasztháború kitöréséig. In: Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról. Szerk. C. Tóth Norbert–Neumann Tibor. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Bp. 2015. 31–79., 32–36.

16 1513. aug. 4. Eredeti példányáról fénykép: HU-MNL-OL-DF 237361. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény], átirásai és másolatai: HU-MNL-OL-DF 278961., 257073., 272908.; kiadásai: *Török János*: Magyarország primása. Közjogi és történeti vázolat. Pest, 1859., II. 85–90., (No. 79.); *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia*. Ed. Augustin Theiner. II. Roma 1860., 597–606., (No. 803.) L. még *C. Tóth Norbert–Lakatos Bálint–Mikó Gábor*: A pozsonyi prépost és a káptalan viszálya (1421–1425). A szentszéki bírászkodás Magyarországon – a pozsonyi káptalan szervezete és működése a XV. század elején. Bp. 2014. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 3.) 19. 17 Pl. Mon. rust. 54–55.

Bakóc hazaérkezése után tehát létrejött egy, az esztergomi vikárius – korszakunkban Nyási Demeter¹⁸ – által működtetett érseki széktől szervezetenként független legátusi bíróság is, melynek apparátusát elsősorban a bíborossal Rómából hazatérő, a Szentszék kúriai ügymeneteiben is járatos külhoni személyek alkották.

A bíróság¹⁹ – melyhez a Római Kúriához hasonlóan szupplikációkat is be lehetett nyújtani²⁰ – *auditori* tisztségét kezdetben Bernardino Visconti²¹ látta el, aki Bakóc Tamással együtt érkezett hazánkba.²² Vele utazott Bakóc kardinális bizalmasa, a konklávé is megjárta Vitéz Mihály budai főesperes,²³ római magyar gyóntató is, aki Visconti *auditor* mellett az iratok után szedendő taksák kezelését látta el.²⁴ A bíróság kancelláriáját a padovai származású Girolamo Magnani ferences szerzetes, budvai püspök²⁵ vezette. Magnanit távol-

18 *C. Tóth Norbert*: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusai és jövedelemkezelői az 1440-es évektől 1526-ig. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 27.) Győr 2017. 30.; *Formularium Ecclesiae Strigoniensis*. Edendo operi praefuerunt Petrus card. Erdő – Cornelius Szovák – Petrus Tumor. (Collectanea Studiorum et Textuum, vol. I. 4.) Bp. 2018.

19 Az egyes hivatalnokokat a kiadványok bizonyos pontjain látható szignók alapján állítottam össze. Az oklevél plikájának jobb oldalán a scriptor aláírása látható, középen, a pecsét zsinórja fölött az oklevelek hitelesítését is ellátó kancelláriavezető, azaz a régens szignója olvasható. Az *auditor* aláírása – amennyiben nem önálló kiadványt jegyez – a plika alatt bal szélen olvasható a „Visa”-jegy alatt. Ez alatt a taxator aláírása szerepel, attól balra a fizetés hónapja, fölött pedig annak összege látható. A plika alatt középen a fogalmazvány elkészítéséért felelős abbreviator, a jobb oldalon pedig a titkár aláírása szerepel, míg a hátdoldalon a regisztratúrájegyben belül a regisztrátor neve olvasható. Nem privilégium jellegű iratoknál a jobb alsó sarokban a notáriusok aláírása látható. Értékes információkat rejtenek a közjegyzői oklevelek tanúsorai is, ahol jegyzők és prokurátorok is szerepelnek. *Thomas Frenz*: Papsturkunden des Mittelalters und der Neuzeit. (Historische Grundwissenschaften in Einzeldarstellungen 2.) Stuttgart 1986. 108–111.

20 Az egyetlen fennmaradt szupplikációra (HU-MNL-OL-DF 235524.) Szovák Kornél hívta fel a figyelmemet, melyet ez úton is köszönök. A kérvényt Bakóc Tamás helyett Andrea Cesi csázmái prépost szignálta.

21 „B. de Comitibus”. 1514. ápr. 13. HU-MNL-OL-DL 94788., 1514. aug. 25. HU-MNL-OL-DL 22005., HU-MNL-OL-DF 234649., 1514. aug. 26. HU-MNL-OL-DF 275523., 1515. jan. 11. HU-MNL-OL-DF 274681. A parasztfelkelésről 1514. június 15-én Massimiliano Sforza milánói hercegnek írott beszámolóját l. Mon. rust. 114–116. (No. 72.); Személyére l. még *Thomas Frenz*: Die Kanzlei der Päpste der Hochrenaissance 1471–1527. (Bibliothek des deutschen Instituts in Rom 63.) Tübingen 1986. 304. No. 419.

22 *Fraknói V.*: Bakócz Tamás i. m. 141.

23 *Köblös József*: Az egyházi középélet Mátyas és a Jagellók korában. A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12.) Bp. 1994. 376–377.; *Pálosfalvi Tamás*: Vitézek és Garázdák. A szlavóniai humanisták származásának kérdéséhez. Turul 86. (2013) 1–16., 5.; *Kristóf Ilona*: Egyházi középélet a késő középkori Váradon. (Thesaurus Historiae Ecclesiae in Universitate Quinqueecclesiensi 4.) Pécs 2014. 262.

24 1514. aug. 25. HU-MNL-OL-DL 22005. és HU-MNL-OL-DF 234649., 1515. jan. 11. HU-MNL-OL-DF 274681. – Vitéz Mihálynak Bakóc budai palotájában külön szobája volt, l. HU-MNL-OL-DL 101477.

25 „H. episcopus Buduensis regens”. 1514. aug. 25. HU-MNL-OL-DL 22005., HU-MNL-OL-DF 234649. L. még 1514. ápr. 3. Mon. rust. 63. Később haláláig a dél-itáliai Vieste püspöke lett (1518–1527), *Daniele Farlato*: Illiricum sacrum. VII. Ecclesia Diocletana, Antibarenensis, Dyrrhachiensis et Sirmiensis cum earum suffraganeis. Venetia 1817. 219–220., *Conrad Eubel*: Hierarchia Catholica Medii Aevi sive Summorum Pontificum S.R.E. Cardinalium, Ecclesiarum Antistitum Series. III. Münster 1914. 332.

léte esetén Bakóc legszűkebb köréhez számító, később vicelegátussá is kinevezett Simon de Begna modrusi püspök helyettesítette, aki 1510-ben mint Magyarországra küldött pápai követ már járt hazánkban.²⁶ Az oklevelek kiállításáért írnokként és nótáriusként a lyoni egyházmegye Claude Goyette²⁷ és Jacques Fabri,²⁸ A. Landeli,²⁹ Giacomo Marchetto anconai és Pierfrancesco Barocci fanói polgárok, valamint Visconti írnoka, Cesare Stampitto fermói egyházmegyei közjegyző felelt.³⁰ Az oklevelek regisztrálása F. Thorapeus,³¹ a peres iratok megfogalmazása pedig Bakóc Bayeux egyházmegyei familiárisának, Jean de Vault abbreviátornak a feladata volt.³²

Visconti 1515. februári hazatérte után³³ az *auditors* ágat a három fokozattal – szabad művészetek mestere, kánonjogi és teológiai doktor – rendelkező, eddig a bíróság datariusi feladatait ellátó³⁴ Andrea Cesi (magyarosan Csézi András)³⁵

26 „S. episcopus Modrusiensis pro domino regente”. 1514. máj. 10. HU-MNL-OL-DF 228252. (Slovenský národný archív, Sükromny archív Bratislavskéj kapituly, Capsa H, fasc. 2, No. 27. [https://www.monasterium.net/ugias/viewer_xql?lang=hun&imagedata=/mom/service/ugiasviewer&archive-id=SK-SNA&fond-id=4156-SukromnyArchivBratislavskejKapituly&charte-id=618](https://www.monasterium.net/augias/viewer_xql?lang=hun&imagedata=/mom/service/ugiasviewer&archive-id=SK-SNA&fond-id=4156-SukromnyArchivBratislavskejKapituly&charte-id=618), letöltés 2019. jún. 17. L. még Mon. rust. i. m. 60–63. Bakóc Simon de Begnát 1514. augusztus 15-én vicelegátussá nevezte ki és Modrusba küldte, l. *Óváry Lipót*: A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai I. A Mohácsi vész előtti okiratok kivonatai. Bp. 1890. 246. No. 1065–1066., 1068. 1515. jún. 4-én is mint vicelegátus Modrusban keltez, HU-MNL-OL-DF 232416. Személyére l. *Lakatos Bálint*: A tatai országgyűlés és diplomáciai háttér (1508–1510). In: A diplomácia választóján. 500 éve volt Tatán országgyűlés. Szerk. László János. (Annales Tataiensis VI.) Tata 2010. 29–65., 42., 48–49., C. *Tóth N.*: Főpapi archontológia i. m. 79.

27 1514. máj. 10. HU-MNL-OL-DF 228252., 1514. aug. 25. HU-MNL-OL-DF 22005., 1515. ápr. 27. HU-MNL-OL-DF 228232., 1515. nov. 15. HU-MNL-OL-DF 269008., 1516. ápr. 8. HU-MNL-OL-DF 227610.

28 1514. aug. 26. HU-MNL-OL-DF 275523.

29 1514. aug. 25. HU-MNL-OL-DF 234649.

30 1514. ápr. 13. DL 94788. – Baroccia l. 1515. ápr. 27. HU-MNL-OL-DF 228232., Marchetta 1515. nov. 11. HU-MNL-OL-DF 287714.

31 1514. aug. 25. DL 22005. és HU-MNL-OL-DF 234649.

32 1514. nov. 7. DL 101477. „Iohannes de Vallibus”. L. még abbreviátorként: 1515. márc. 13. HU-MNL-OL-DF 290836., 1515. nov. 12. HU-MNL-OL-DF 232426., 1515. nov. 15. HU-MNL-OL-DF 269008., írnokként l. még 1516. júl. 15. HU-MNL-OL-DF 274054.

33 1515. szept. 13-án X. Leó már, mint pápai referendáriust Peruggia és Umbria vicelegátusává nevezte ki, l. *J. Hergeröther*: i. m. 192. (No. 17561.) *Auditori* tevékenységéről II. Ulászló is megemlékezik egy, a pápának írott levelében, l. *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*. Ed. Augustin Theiner. I. Roma, 1863. 559. (No. 756.)

34 Cesi 1514. nov. 26-án a legátusi kúria datáriusa és legátusi ügyek *auditora* volt, l. Archivio Apostolico Vaticano, Camera Apostolica, Diversa Cameralia, vol. 68, fol. 107rv. – A forrást Fedeles Tamás bocsátotta rendelkezésemre, amit ez úton is köszönök.

35 Olasznak tartotta *Bónis György*: Az egyházi bíraskodás fejlődése a Mohács előtti Magyarországon. In: *Út*: Szentszéki regeszták. (Jogtörténeti Tár 1/1.) Bp. 1997. 621–658., 648.; Kérdőjelesen bár, de magyar származásának vélte *Barta Gábor*: A Sztambulba vezető út 1526–1528. A török-magyar szövetség és előzményei. Századok 115. (1981) 152–205., 167., 204.; Következtesen Chesius Andrásként említette, mellyel talán inkább külföldi származását akarta sugallni *Kubinyi András*: Ernuszt Zsigmond pécsi püspök rejtélyes halála és hagyatékának sorsa. A magyar igazságszolgáltatás nehézségei a középkor végén. Századok 135. (2001) 301–361., 306., 308–309., 315.; Esetleges olasz származását igazolják kiváló itáliai kapcsolatai: *Borsa Gedeon*: Az 1519. évben nyomtatott Gellért-legenda. Magyar Könyvszemle 96. (1980) 377–384.; *Körmendy Kinga*: Studentes extra regnum. Esztergomi kanonokok egyetemjárása és könyvhasználata 1183–1543. (Bibliotheca Institutii

vette át, és a bírósági kancellária vezetését is ugyanő kapta meg. Majd mikor Vitéz Mihály is visszautazott Rómába, hogy a Szent Péter bazilikában a gyóntatói székét újra elfoglalja, ez a feladat is rá maradt.³⁶ 1515 májusától tehát teljesen ő vette át a legátusi kúria bíróságának vezetését, és gyakorlatilag egészen Bakóc Tamás haláláig ő is működtette azt. A személyi változások új személyek feltűnését is jelentették: S. Camuratus,³⁷ Jean Dissoncourt³⁸ és Iohannes Robinus³⁹ az oklevelek scriptorai, Pietro dello Scutto zárai egyházmegyei pápai káplán⁴⁰ és Giovanni Bertino,⁴¹ az albai egyházmegye klerikusa, valamint Verbói Callixtus váradi éneklőkanonok – korábbi esztergomi szentszéki jegyző⁴² – a bíróság prokurátorai lettek, Iacobus Valentis⁴³ és Peter Nittel von Ebternach⁴⁴ trieri egyházmegyeiek pedig írnokként és közjegyzőként segítették a munkát.

Ebben a nemzetközi csapatban azonban a legaktívabb nótárius minden kétséget kizáróan Oluf Hansen Bang lett. Bár az általa írt oklevelek száma nyilvánvalóan csak töredékesen maradt ránk, de így is képet alkothatunk csaknem hat éves írnoki és jegyzői működéséről. Fennmaradtak saját neve alatt kiadott közjegyzői oklevelek,⁴⁵ és ezenkívül számos olyan irat ismert – legyen az Bakóc bíboros vagy a bíróság *auditorai*

Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III. Studia 9.) Bp. 2007. 153–156.

36 1515. márc. 13-án már Cesi az *auditor* és a kancellária vezetője is, de alatta még látható Vitéz Mihály aláírása (HU-MNL-OL-DF 290836.). 1515. szept. 16. HU-MNL-OL-DF 249064., 1515. nov. 6. DL 22728., 1515. nov. 12. HU-MNL-OL-DF 232426., 1515. nov. 15. HU-MNL-OL-DF 269008., 1515. dec. 11. HU-MNL-OL-DF 256765., 1516. ápr. 8. HU-MNL-OL-DF 227610., 1516. júl. 15. HU-MNL-OL-DF 274054., 1517. aug. 6. HU-MNL-OL-DF 237371., 1518. júl. 13. HU-MNL-OL-DF 237365., 1518. szept. 17. HU-MNL-OL-DF 228266., 1519. márc. 26. HU-MNL-OL-DF 262488. és 279364., 1519. jún. 16. *Kóta Péter*: Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban I. Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről (1130) 1212–1526. (Vas megyei levéltári füzetek 8.) Szombathely 1997. 216. (No. 660.) További tevékenységéről l. a Függeléklet és *Körmendy K.*: Studentes i. m. 213–214.

37 1515. márc. 13. HU-MNL-OL-DF 290836., 1515. jún. 13. HU-MNL-OL-DF 287712. 1515. nov. 12. HU-MNL-OL-DF 232426., 1519. márc. 26. HU-MNL-OL-DF 262488. és 279364.

38 1515. jún. 13. HU-MNL-OL-DF 210879. 1515. szept. 16. HU-MNL-OL-DF 249064., 1515. nov. 6. DL 22728., 1515. dec. 11. HU-MNL-OL-DF 256765., 1518. szept. 17. HU-MNL-OL-DF 228266., 1519. jún. 16. *Kóta P.*: Regeszták i. m. 216. (No. 660.)

39 *Iványi Béla*: Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon. Magyar Könyvszemle 36. (1929) 33–48. 193–208., 195., (No. 37.)

40 „Petrus Scutiis”. 1515. ápr. 27. HU-MNL-OL-DF 228232., 1515. jún. 13. HU-MNL-OL-DF 287712., 1516. jan. 5. HU-MNL-OL-DF 285627.

41 1515. jún. 13 HU-MNL-OL-DF 210879., 1515. nov. 11. HU-MNL-OL-DF 287714.

42 1515. ápr. 27. HU-MNL-OL-DF 228232., 1516. júl. 9. HU-MNL-OL-DF 232447. Verbói Callixtus esztergomi egyházmegyei apostoli közjegyző 1502. VII. 29. (HU-MNL-OL-DF 238310.) – 1514. XI. 27. (DL 39059.), ezenkívül 1500. I. 25-én (HU-MNL-OL-DF 286533.) és 1516. V. 10-én (DL 97647.) esztergomi szentszéki jegyzőként szerepel. (Az adatokat C. Tóth Norbertnek köszönöm.) Személyére l. még *Kristóf I.*: Várad i. m. 260. és Formularium ecclesiae Strigoniensis i. m. ad indicem.

43 1515. ápr. 27. HU-MNL-OL-DF 228232., 1516. jan. 5. HU-MNL-OL-DF 285627.

44 Mon. rust. 63.

45 L. a függelékben. Egy 1518. máj. 25-én kelt oklevélben pedig említik, l. Levéltárak – Kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból (1000–1686). Közreadja Blazovich László – Érszegi Géza – Turbully Éva. Bp.–Szeged 1998. 405–409.

nevében kiadott – melynek jobb alsó sarkában Bang aláírása szerepel.⁴⁶

Bakóc Tamás minden bizonnyal meg volt elégedve jegyzője munkájával, hiszen az ő közbenjárására kapott II. Lajos magyar királytól 1517. május 17-én szolgálataiért nemességet. Az arannyal, ezüsttel és késsel három részre vágott címerpajzs felső osztatásban egy vörös rózsza, középen három ötágú arany csillag, míg az alsóban egy ezüst hold szerepelt.⁴⁷ Bakóc Tamás a budai királyi udvar mellett a római kúriában is közbenjár érte: X. Leó pápától a bíboros ajánlására 1517 júniusában az odensei egyházmegyében lévő asperupi plébániát nyerte el.⁴⁸ 1520 telén – hogy a Bakóc kardinális mellett megszerzett tapasztalatait és kapcsolatait kamatoztathassa – visszatért Rómába.

1520 decemberében a roskildei éneklőkanonokságért, 1521 áprilisában két ribei kanonoki javadalomért, valamint a vardei Szent Miklós-templom plébánosságáért, májusban pedig egy haderslevi kanonoki stallumért kérvényezett.⁴⁹ Emellett X. Leó pápai káplánná és a lateráni palota comes palatinusának is kinevezte. A kúriai hivatali szolgálat mellett diplomáciai szolgálatot is vállalt, II. Keresztély dán követi és a Kúria között közvetített.⁵⁰

1522 augusztusában accolitusként a nagyobb papi rendek felvétele alól két évre kért felmentést immáron az új pápától, VI. Adorjántól.⁵¹ Két esztendő azonban már nem adatott meg neki: 1522. december 24-én a csaknem tíz éve pápai felmentéssel bírt taulovi és kongstedi plébániajavadalmat halála miatt testvére, Peder Hansen Bang nyerte el.⁵²

Oluf Hansen Bang karrierje több szempontból is tanulságos. A fiatal klerikus – közjegyzői jelmondatához (*Deus fata secundet*) híven – Európa periferiáját jelentő Dániából

az akkori világ egyik központjába, Rómába ment szerencsét próbálni, hogy aztán onnan a soknemzetiségű humanista udvart fenntartó nagyhatalmú bíboros, Bakóc Tamás szolgálataiba szegődjön. Csaknem hat év magyarországi jegyzősködés után komoly hivatali tapasztalattal, Bakóc kardinális ajánlásával és minden bizonnyal kiterjedt kapcsolatrendszerrel rendelkezve ismét visszatért Rómába, ahol kúriai munkája mellett a diplomácia világába is bekapcsolódott; felfelé ívelő pályáját korai halála törte ketté. Sírjának helye nem ismert, de a hálás utókor a római Cimiterio acattolicóban emléktáblával tisztelgett a néhai „bolygó dán” előtt.⁵³

Bakóc Tamás legátusi bíróságának működését tanulmányozva megállapíthatjuk, hogy felépítése nagyban hasonlított az 1501 és 1503 között hazánkban tartózkodó Pietro Isvalies bíboroséhoz.⁵⁴ A személyi összetételt tekintve egy különbséget azért ki kell emelnünk: a nagyrészt itáliai, és néhány francia jogtudó értelmiségi mellett Bakóc bíróságán két német és Bang személyében egy skandináv személyt is találunk. E két legátusi bíróság állományát megvizsgálva újfent bizonyítani lehet Bónis György 1974-ben megfogalmazott tételét, mely szerint a Magyarországon működő itáliai jogtudósok szerepe elévülhetetlen a magyar egyházi bírósági joggyakorlat fejlődésében.⁵⁵

A Bakóc Tamás által kialakított – és részben Isvalies bíborostól örökölt – kúriai kapcsolatrendszer a bíborost túlélve tovább szolgálta a magyar-szentszéki kapcsolatokat.⁵⁶ Bár arról nincs adatunk, hogy Oluf Bang Rómába való visszatérése után tovább képviselte volna akár Bakóc bíboros, akár a magyar királyi udvar érdekeit, azonban scriptor kollégájáról, Jean Dissoncourtról igen: 1523-ban Tommaso de Vio pápai legátus kíséretében ismét Budán találjuk.⁵⁷

46 L. erről a függeléket. A győri székeskáptalan 1518. júl. 5-én egy forintot fizetett neki idézőlevelek kiállításáért, l. HU-MNL-OL-DF 279560. p. 448.

47 *Áldásy A.*: Ismeretlen címereslevél i. m., DL 39447. Az eredeti még minden bizonnyal a Bang család tulajdonában van, Koppenhágában csak egy fotót őriznek róla: https://www.sa.dk/daisy/arkivserie_detaljer?a=&b=&c=&d=&e=&f=&g=&h=&ngid=892827&ngnid=&heid=8968043&henid=8968043&epid=&faid=&meid=&m2rid=&side=&sort=&dir=&gsc=&int=&ep=&es=&ed=. A címer későbbi ábrázolását lásd: <http://kvittrud.no/P1080459%20Oluf%20Bang%201517.JPG>, letöltés 2019. jún. 29. Köszönöm Péterfi Bencének, hogy ezekre az adatokra felhívta a figyelmemet.

48 APD VI. 195. (No. 4627.)

49 APD VI. 350. (No. 4851–4852., 353. No. 4857.)

50 *H. F. Rørdam*: i. m. 488.

51 APD VI. 384–385. (No. 4910.)

52 APD VI. 386. (No. 4913.)

53 <https://finnholbek.dk/showmedia.php?mediaID=2985&medialinkID=33134> (hozzáférés: 2019. jún. 29.)

54 *Nemes Gábor*: Pietro Isvalies bíboros veszprémi püspök. In: Folyamatos és változás. Egyházszerkezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században. Szerk. Karlinsky Balázs – Varga Tibor László. Veszprém 2018. 9–46., 20–21., 30–36.

55 *Bónis György*: Olasz vikáriusok Magyarországon a reneszánsz korában és a Beneéthy-formuláskönyv. Levéltári Közlemények 44–45. (1973–1974) 89–101., 100.

56 *Nemes Gábor*: Magyarország kapcsolatai az Apostoli Szentszékekkel (1523–1526). Századok 149. (2015) 479–506., 490–493., 504.

57 1523. nov. 30. BayHStA Hochstift Passau, Urkunden (No. 2995.) <http://monasterium.net/mom/DE-BayHStA/HUPassau/2995/charter>, 1523. nov. 30. BayHStA Hochstift Passau, Urkunden (No. 2996.) <http://monasterium.net/mom/DE-BayHStA/HUPassau/2996/charter>, letöltés 2019. jún. 18. 1524. ápr. 13–ETE I. 131–132., 1524. ápr. 24. HU-MNL-OL-DF 249068. L. még *Nemes Gábor*: Pápai követek a Mohács előtti Magyarországon. Századok 150. (2016) 369–385., 373.

FÜGGELÉK
OLUF HANSEN BANG MAGYARORSZÁGI TEVÉKENYSÉGE

Dátum	Hely	Jelzet	Kiadó	Közjegyzői jel/záradék
1514. XI. 7.	Buda ⁵⁸	HU-MNL-OL-DL 101477.	Oluf Bang ⁵⁹	+
1514. XII. 6.	Buda	HU-MNL-OL-DL 101479.	Bakóc Tamás	+
1515. IV. 27.	Pozsony	HU-MNL-OL-DF 228232. ⁶⁰	Andrea Cesi	+
1515. VI. 13.	Pozsony	HU-MNL-OL-DF 287712.	Garai György	+
1515. X. 20.	Buda	HU-MNL-OL-DF 253546. ⁶¹	Andrea Cesi	-
1515. XI. 3.	Buda	HU-MNL-OL-DF 210879.	Andrea Cesi	-
1515. XI. 11.	Esztergom	HU-MNL-OL-DF 287714.	Giovanni Aquario	+
1516. VII. 9.	Esztergom	HU-MNL-OL-DF 232447.	Oluf Bang	+
1516. VII. 14.	Esztergom	HU-MNL-OL-DF 256921. ⁶²	Andrea Cesi	+
1516. IX. 4.	Esztergom	HU-MNL-OL-DF 282491.	Oluf Bang	+
1516. IX. 5.	Esztergom	HU-MNL-OL-DF 232476. ⁶³	Andrea Cesi	-
1516. XI. 16.	Esztergom	HU-MNL-OL-DL 98475. ⁶⁴	Oluf Bang	+
1517. II. 25.	Buda	HU-MNL-OL-DL 65203. ⁶⁵	Andrea Cesi	-
1517. II. 26.	Buda	HU-MNL-OL-DL 65204. ⁶⁶	Andrea Cesi	-
1517. III. 28.	Buda	Österreichische Staatsarchiv, Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Familienarchiv Erdődy (in Privatbesitz), D 10250. ⁶⁷	Oluf Bang	+
1517. IV. 28.	Esztergom	CVH II/1. 18–23.	Bakóc Tamás	+
1517. V. 27.	Buda	CVH II/1. 23–24.	Bakóc Tamás	-
1517. VI. 2.	Esztergom	HU-MNL-OL-DF 282491.	Oluf Bang	-
1517. XI. 27.	Esztergom	HU-MNL-OL-DF 232258.	Oluf Bang	+
1518. I. 25.	Esztergom	Österreichische Staatsarchiv, Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Familienarchiv Erdődy (in Privatbesitz), D 10274. ⁶⁸	Oluf Bang	-
1518. II. 6.	Esztergom	HU-MNL-OL-DL 73208. ⁶⁹	Bakóc Tamás	-
1518. III. 20.	Esztergom	HU-MNL-OL-DL 69108. ⁷⁰	Andrea Cesi	-
1518. IV. 23.	Esztergom	HU-MNL-OL-DL 99285. ⁷¹	Bakóc Tamás	-
1518. V. 14.	Buda	HU-MNL-OL-DL 23027.	Andrea Cesi	-
1518. X. 28.	Erdőd	HU-MNL-OL-DL 94336. ⁷²	Bakóc Tamás	-
1519. II. 28.	Esztergom	HU-MNL-OL-DF 237714. ⁷³	Oluf Bang	+
1519. III. 23.	Buda	HU-MNL-OL-DF 279365. ⁷⁴	Oluf Bang	+
1519. III. 28.	Buda	HU-MNL-OL-DL 22409. ⁷⁵	Bakóc Tamás	-
1519. IV. 15.	Esztergom	HU-MNL-OL-DF 261909.	Andrea Cesi	-
1519. VI. 6.	Buda	HU-MNL-OL-DF 256924.	Oluf Bang	+
1519. VI. 28.	Buda	HU-MNL-OL-DF 232528. ⁷⁶	Oluf Bang	+
1520. III. 3.	Buda	HU-MNL-OL-DF 254534. ⁷⁷	Bakóc Tamás	-
1520. V. 18.	Buda	HU-MNL-OL-DF 254536. ⁷⁸	Bakóc Tamás	-

58 Bakóc Tamás esztergomi érsek házában.

59 Jean de Vaulx (Iohannes de Vallibus) bayeux-i klerikussal, Bakóc Tamás legátusi kúriájának abbreviátorával közösen.

60 <https://www.monasterium.net/augias/viewer.xql?lang=hun&imagedata=/mom/service/augiasviewer&archive-id=SK-SNA&fond-id=4156-SukromnyArchivBratislavskejKapituly& charter-id=597>, letöltés: 2019. jún. 17. *Knausz Nándor*: Balbi Jeromos II. Lajos király tanára. Magyar Sion 4. (1866) 81–106., 105–106.; *Ortvay Tivadar*: Pozsony város története. III. Pozsony 1894. 109.; *Bónis Gy.*: Szentszéki regeszták i. m. 576., (No. 4161.)

61 *Beke Antal*: Az Erdélyi Múzeum eredeti okleveleinek kivonatai (1232–1540). Negyedik és befejező közlemény. Történelmi Tár 13. (1890) 328–366., 341. (No. 476.); *Bónis Gy.*: Szentszéki regeszták i. m. 580., (No. 4178.)

62 L. még HU-MNL-OL-DF 282491.

63 L. még HU-MNL-OL-DF 282491.

64 *Bónis Gy.*: Szentszéki regeszták i. m. 584. (No. 4192.)

65 L. még DL 99278. *Bónis Gy.*: Szentszéki regeszták i. m. 585. (No. 4196.)

66 *Bónis Gy.*: Szentszéki regeszták i. m. 585. (No. 4197.)

67 Az oklevélre Péterfi Bence hívtam fel a figyelmemet, az irat fotóit pedig Oross András bécsi levéltári delegátusnak köszönöm.

68 *Iványi B.*: i. m. 195., (No. 37.)

69 *Bónis Gy.*: Szentszéki regeszták i. m. 586. (No. 4204.)

70 *Bónis Gy.*: Szentszéki regeszták i. m. 586–587. (No. 4207.)

71 *Bónis Gy.*: Szentszéki regeszták i. m. 587. (No. 4212.)

72 *Bónis Gy.*: Szentszéki regeszták i. m. 590. (No. 4226.); *Miloš Marek*: Archivum familiae Majtényi. Stredoveké dejiny rodiny Majtényovcov a listiny z jej archívu. (Fontes rerum Slovacarum III.) Kraków–Trnava 2013. 463–465. (No. 352.)

73 Sárosi Szécsi Imre közjegyzővel közösen. – E napon l. még HU-MNL-OL-DF 254527. C. Tóth Norbert szíves közlése.

74 *Bónis Gy.*: Szentszéki regeszták i. m. 591. (No. 4233.); *Kóta P.*: Regeszták i. m. 214. (No. 656.)

75 *Borsa Iván*: A kaposzserdahelyi kolostor középkori oklevelei. Regeszták. Regnum 6. (1944–1946) 40–58., 57., (No. 45. 57.); *Bónis Gy.*: Szentszéki regeszták i. m. 591. (No. 4234.)

76 *Kubinyi A.*: Ernuszt Zsigmond i. m. 310.

77 *Bónis Gy.*: Szentszéki regeszták i. m. 594. (No. 4235.)

78 C. Tóth Norbert szíves közlése.

KÓTA PÉTER

Nehézségek Majthényi Gergely grófi diplomája körül

Difficulties around the comital diploma of Gergely Majthényi

In 1678 an investigation was carried out against royal secretary István Orbán for several irregularities. One of these was the alteration of the text of a comital diploma, which also contained an augmentation of arms. The circumstances of the manipulation have been revealed through the testimony of the interrogated scribes of the chancellery, but the pieces of evidence: the original and the altered diploma are missing.

Majthényi Gergely kamarai tanácsos 1678. január 17-én kapott címerbővítő grófi diplomát. Szövege megtalálható a Királyi Könyvekben.¹ Eredetije hollétéről jelenleg nincs tudomásunk, pedig érdemes lenne alaposan megvizsgálni, összehasonlítani annak címerleírását a regisztrált szöveggel.

A könyv alakú oklevelet ugyanis manipulálták: megmástitották a címerleíró részt. Erről a vasvári káptalan által lefolytatott vizsgálat tanúskodik. 1678. március 29-én Kádossy Gergely kanonok és Bartók János királyi ember a következő pontokban kérdezte a tanúkat: Tud-e arról, hogy Orbán István magyar királyi titkár Bécsben, január végén Kesselőkői Majthényi Gergely expedieált bárói diplomájának címerleírását megváltoztatta, és Uyfalusy Jónás kancellistával új címerleírást íratott? Tud-e arról, hogy a hártýára, könyv formában elkészített oklevélből két lapot eltávolított, s helyébe másik hármat illesztett? Jelen volt-e a tanú ennél a cselekménynél és kapott-e rá utasítást Orbántól? Tudja-e a tanú, hogy az utólag behelyezett három lapon – különösen a vége felé – az írás jóval szorosabb, mint az oklevél többi részében? A tanúnak bemutatott két lap azonos-e a kötetből kivett két lappal? Tud-e vagy hallott-e a tanú arról, hogy az említett titkár úr Majthényi Gergelytől 400, majd még 200 forint taxát vett föl, saját munkája honoráriumául pedig további 50 tallért?

Az első kérdésre Szentiványi László, 22 éves, Jankovich Farkas (Wolfgangus), 27 éves és Gerdenich János, 25 éves, mindhárman az udvari kancellária jegyzői, *directe, affirmando* igenel válaszoltak, Fersner György, 22 éves kancelláriai jegyző pedig Szentiványitól hallotta. Jankovich még hozzáfűzte, hogy a bővített változatot megmutatták a címerszerzőnek.

A másodikra ugyanúgy, *directe* illetve hallomásból igenel feleltek.

A harmadik kérdésre Szentiványi megvallotta, hogy Orbán utasítására ő maga – vonakodva – diktálta le gyertyafénynél az Orbán által készített fogalmazványt Uyfalusy Jónásnak. Jankovich semmit nem mondott, Gerdenich elismerte, hogy jelen volt az írásnál, és neki kellett az elkészült oklevelet a könyvkötőhöz vinnie. Fersner csak Gerdenich elbeszéléséből értesült a dologról.

A negyedik kérdésre Szentiványi és Gerdenich megerősítette, hogy apróbb betűkkel íródott a beillesztett szöveg, Fersner hallomásból tudta. Jankovich-nak nem tűnt fel...

Az ötödik kérdésre mindenki igenelően válaszolt, Jankovich a rá jellemző körülményeskedéssel.

A hatodik, pénzekre vonatkozó kérdésre Szentiványi a következőket mondta: Majthényi többször panaszolta neki, hogy a titkár úrnak fizetett hatszáz forintjából csak négy-százat adott át a tanú Tenthurics István *taxator*nak, hogy azt elossa a kancellárián. Azt is tudja, hogy a titkár úr a 400 forintból is megkapta a *taxator*tól a maga részét. Jankovich lényegében elismételte a Szentiványitól hallottakat. Gerdenich annyit tett hozzá, hogy a titkár úr őt bízta meg azzal, hogy vigye el a négyszáz forintot Tenturichhoz Neustadt-ba (Bécsúj-hely?), de ő – attól tartva, hogy kirabolják – nem vállalta azt. Fersner csak a kollégáitól hallott valamit.

A szövegmanipuláció ténye tehát bizonyítottnak tekinthető. Mivel azonban semmit sem tudunk sem az előzményekről, sem a következményekről, ez a Pálffy Tamás udvari tanácsos és kancellár által kezdeményezett eljárás során készült tanúvallatás sajnos egyelőre csak egy levegőben lógó dokumentum.² Az armálisból kiszakított két levél a vizsgálat idején még megvolt. Vajon az eredeti címereslevél is a berakott három lappal? Egyáltalán nem biztos, de ha mégis, akkor túlélte-e az idők viharát? Vajon fellelhető-e még valahol? Lehet-e

1 HU-MNL-OL-A 57-16.-367–370. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar kancelláriai levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Libri regii] A szövegben a méltóságsor kezdetén Szelepcsényi György neve szerepel, noha ő 1675. január 14-én meghalt. 1678 januárjában már Pálffy Tamás a kancellár.

2 HU-MNL-VaML-XII.1 [Vas Megyei Levéltár, Vasvár-szombathelyi Káptalan levéltára, Attestatio-töredékek. (A káptalan magánlevéltárának 2019. évi rendezésekor részben felszámolt vegyes hiteleshelyi lymbus része.)]

legalább közvetett utalást találni erre az ügyre a nagyhírű Majthényi család levéltárában vagy a központi kormányzervek anyagában?

Lehetséges, hogy egyszer majd előkerül valami adat, amely ide kapcsolható. Az összekapcsolást segítő ismeretjük ezt a töredéket, abban a reményben, hogy valaki majd rábukkan a folytatására, s akkor feltárhatjuk a történet okait, a szereplők motívumait. Addig azonban ez a néhány oldal csak szerény adalék lehet a kancellária alsóbb rangú tisztviselőinek archontológiájához.

FÜGGELÉK

1678. MÁRCIUS 31., SOPRON

A vasvári káptalan 4 tanút hallgat ki Kesselőkői Majthényi Gergeley bárói diplomájának a magyar kancellárián történt megváltoztatása ügyében.

Attestationes binae pro I[llustrissimo] ac R[evere]nd[issim]o D[omi]no Thoma Palfy ab Erdőd Cancellario Expeditae sunt per notarium super eo, quod Stephanus Orbán secretarius aulicus alterando scutum vitiaverit donationem super baronatu Georgio Majthényi de Kesseleőkeő collatum ...³

-Puncta interrogatoria-

De eo utrum

1° Scitne Testis quod generosus dominus Stephanus Orban, secretarius regius Hungaricus aulicus, certam super baronatu magnifico domino Gregorio Maytheny de Kesselőkő e cancellaria Hungarica emanatam regiam donationem iam a sua Mat[ri]ste te subscriptam per certum cel[er]ss[im]i domini locumtenentis cancellaristam Ionam Uyfalusy nominatum corrigi et novam illic armorum pro parte dicti domini Maytheny descriptionem, antehac ibidem minime repertam, circa finem praesenti mensis ianuarii Viennae superaddi & inscribi fecerit?

2° Scitne Testis quod supramemoratae donationi ad formam libelli in pergamento expeditae post praefatam suae Ma[ri]ste subscriptionem duo folia inde excerpti et alia vicissim tria pariter in pergamento folia, supractorum novorum armorum declarationem continentia inseri et substitui curaverit?

3° An Testis in huiusmodi actu praesens fuerit & aliquod superinde a repetito d[omi]no secretario Orban mandatum acceperit, et executus fuerit?

4° An sciat Testis scripturam illam in iamfatis aliis tribus e pergamento foliis expressam diverso ac minori nonnihil caractere praesertim circa finem tertii folii fuisse exaratam?

5° An idem Testis sciat quod hic annexa, et sibi monstrata duo in pergamento folia fuerint illa, quae ex praementionato donationis Maythenianae libello, post factam scilicet uti supra subscriptionem regiam excerpta et ablata dignoscuntur?

6° An sciat vel audiverit Testis modofatum dominum secretarium pro donatione supradicta a recensito domino Gregorio Maytheny

in taxam accepisse primo flor[enos] 400, post vero alios ducentos, in toto autem florenos sexcentos donatis, insuper ad partem sibi pro labore et honorario ab eodem d[omi]no Maytheny aliis talleris quinquaginta.

-Anno D[omi]ni 1678. die 29. martii. Nos Gregorius Kadossy tamquam capitularis Castriferrei exmissus & Ioannes Bartok tamquam homo regius ad id deputatus penes benignum Suae S[acratissim]ae M[ajestatis] mandatum compulsorium ad insta[n]ti am ill[ustrissim]i ac r[evere]n[di]ssim]i d[omi]ni d[omi]ni Thomae Palfy ab Erdeud ep[iscop]i Nittrien[sis] S[acrae] C[aesariae] R[egiae]q[ue] M[ajestatis] consiliarii & per regnum Hunga[ria] e aulae cancellarii & c venimus in lib[er]am regia[m] ci[vi]t[ate]m Sopronien[sem] in co[m]m[un]it[ate] eiusd[em] nominis adiacent[em] habit[am] ibid[em]q[ue] inquisitione[m] subnexam, iuxta puncta de eo utri nobis consignata, peregrimus.-

Primus Testis egr[eg]ius d[omi]nus Ladislaus Szentivany Sacrae Caesar[iae] R[egiae]q[ue] M[ajestatis] inclytae cancellariae Hungaricae Aulicae iur[at]us notar[ius] annor[um] cir[citer] 22. Iur[at]us examinatus fassus est per omnia ad primum de eo utri punctum, directe.

Ad 2dum Directe.

Ad tertium Dicit, se ex mandato p[rae]titulati d[omi]ni secretarii, p[rae]memorati scuti seu armorum additionis conceptum ab eodem domino secretario formatu[m], praefato Ionae Uyfalusy ad candelam invitum dictasse.

Ad 4tum Fatet[ur] in fine tertii folii scripturam minori nonnihil caractere exaratam fuisse.

Ad 5tum Fatet[ur] quoq[ue] per omnia directe.

Ad Sextum A domino Gregorio Maythény, iteratis vicibus cum querimonia audivisse, eundem saepéfato domino secretario pro taxa cancellariae Hungaricae, sexcentos florenos assignasse, honorarii autem loco, quinquaginta talleros soli domino secretario dedisse, ac per dictum fatentem, ex illis sexcentis praespecificatis florenis nonnisi quadringentos florenos domino registratori Stephani Tenthurics, utpote praetitulatae inclytae Cancellariae taxatori, in ead[em] cancellaria dividendos, transmissos esse, scitq[ue] se, quod d[omi]nus secretarius ex illis quoq[ue] quadringentis florenis ratam suam portionem e manibus dicti d[omi]ni registratoris percepisse.

Secundus Testis egr[eg]ius Wolfgangus Jankovich p[rae]fatae inclytae Cancellariae Regiae Hungarico Aulicae iuratus notarius annoru[m] 27 iuramento ad primum de eo utri punctum directe fatet[ur], addendo in maiorem elucidationem per se, cum addita augmentatione armoru[m] seu locupletatione insignioru[m] gentilitioru[m] familiae Maythenianae donationem in de eo utri specificata[m] domino Gregorio Maytheny praesentata[m] fuisse.

Ad 2dum Siquidem p[rae]sens punctum correlative se haberet ad immediate praecedens, ideoq[ue] ad id[em] tenore quo ante fatet[ur], directe.

Ad 3um Nihil.

Ad quartum In quantum advertisset, cum eminens (?) manus character fuisset, eiusd[em] proportionis eand[em] scripturam extitisse.

Ad quintum Scit ideo quod ipsa duo excerpta folia documentum praerberent.

3 Az irat egy másik ügyben lefolytatott vizsgálatra is utal, ami azonban nincs kapcsolatban ezzel. („... item quod certa litteralia litigiosum negotium inter comitem Ladislaum Karoly, ac regium oppidum Szathmár vertens concernentia reconderit.”)

Ad sextum Ex relatione d[omi]ni Ladislai Szentivany per eundem d[omi]num Gregorium Maytheny pro taxa inclytae Cancellariae, manibus d[omi]ni secretarii alteratis vicibus florenos sexcentos assignatos, regalis vero, seu honorarii ergo talleros quinquaginta p[rae]cise eid[em] d[omi]no secretario praesentatos, ab eodemq[ue] levatos fuisse, subnectendo se scire, non nisi florenos quadringentos per praefatu[m] d[omi]num Szentivány Neostadium ad manus d[omi]ni registratoris in contentationem inclytae Cancellariae transmissos fuisse.

Tertius Testis egr[eg]ius d[omi]nus Ioannes Gerdenich p[rae]libatae inclytae Cancellariae iur[at]us notarius annor[um] 25 praevio iuramento fassus est.

Ad primum Per omnia directe affirman[do].

Ad 2dum Pariformiter per omnia directe.

Ad 3tium Praesentem se fuisse tempore insertionis, post subscriptionem suae Mai[es]t[ati]s praetactae donationi Maythenianae, scuti & insignioru[m] novae descriptionis, sibiq[ue] a domino secretario eand[em] innovatam donationem compactori transferendam & in talem, in qua de facto visibilis est formam, compingendam traditam, & commissam extitisse, id ipsumq[ue] se, iussu d[omi]ni secretarii peregrisse.

Ad 4tum Uti primus in ordine Testis, addendo strictius fuisse subsecutam scripturam, quam priorem, exaratam.

Ad 5tum Recognoscit, fateturq[ue] eadem producta folia esse donatione excerpta.

Ad sextum Ex relatione primi Testis scit sexcentos flor[enos] in taxam inclytae Cancellariae, quinquaginta autem imperiales ipsi d[omi]no Secretario titulo honorarii per d[omi]num Maytheny esse consignatos & depositos. E quibus quidem sexcentis florenis per fatentem voluisse d[omi]num secretariu[m], manibus d[omi]ni registratoris Stephani Tenturich Neostadiu[m] transmittere flor[enos] quadringentos, fatentem autem p[ro]p[ter] metu[m] spoliationis id recusasse, adeoque per priorem Testem transmissos esse.

Quartus Testis egr[eg]ius Georgius Fersner saepememoratae inclytae Cancellariae iur[at]us notarius annor[um] 22 iur[at]us examin[at]us fassus est.

Ad 1mum Se Szakolcza lib[era] reg[ia]q[ue] ci[vi]t[ate] ex Ungaria, vicinam reducem, audivisse ex relatione antelati d[omi]ni Szentivány casum in eadem de eo utri puncto denominatum.

Ad 2dum Dicit parit[er] ex relatione dicti d[omi]ni Szentivány id ipsum quoq[ue] se scire.

Ad 3tium Nihil praeterquam quod memoratus d[omi]nus Ioannes Gerdenich eidem sponte fassus esset, se post casum eund[em] ad compactorem tulisse do[mi]na[ti]onem praevio modo auctam.

Ad 4tum Ex auditu refert in fine, uti in de eo utro expressum est, tertii folii scripturam minoris fuisse characteris.

Ad 5tum Monstrata sibi duo folia recognoscit & fatet[ur] esse eadem omnino, quae sibi tempore reditus sui Viennam Szakolcza factae relationis de excerptione eorundem e libello dona[ti]onis Maythenianae ac novor[um] impositione, d[omi]ni cancellariae reliqui demonstraverant.

Ad 6tum Se scire ex collegarum suor[um] iteratis relationibus.

Actum Sopronii, die et anno sup[ra]not[at]is.

Relata in capitulo, die ultima martii anno 1678.

Ioannes Bartok

Nos memoriae &c. Quod nos l[ite]ras sacr[atiss]imi principis, ac domini D[omi]ni Leopoldi Dei gratia &c. d[omi]ni d[omi]ni nobis clementissimi mandati praeceptorii compulsor[i]i in simplici papyro patenter confectas sigilloq[ue] eius[dem] ma[ies]t[ati]s sacr[atiss]imae iudiciali ab intra in inferiori ea[rundem] margine impressive consignatas & communitas nobis praeceptorie sonantes et directas, honore et reverentia fidelitateq[ue] & humilitate recepimus in haec verba: Leopoldus &c.

Unde nos commissionibus & mandatis p[rae]libatae sacr[atiss]imae caesar[ae] regiaeque Ma[ies]t[ati]s ex debito officii n[ost]ri uti semper tenemur obedire, humillime obtemperantes eisdemq[ue] per omnia satisfacere satagentes, ad infrascriptam attestat[i]on[em] seu testium inquisitionem peragendam vobisq[ue] suo modo referendam una cum p[rae]nominato Ioanne Bartok, homine altememoratae sacr[atiss]imae ma[ies]t[ati]s regio ad id specialiter deducto, n[ost]rum ho[mi]nem honorabilem m[a]g[ist]rum Gregorium Kadossy custode[m] fr[at]rem sociu[m] et concanonicu[m] n[ost]rum e medio nostri n[ost]ro pro testimonio fidedignu[m] duximus exmittendum. Qui tand[em] exinde ad nos una reversi memoratus quid[em] homo regius sub iurame[n]to suo in gl[ori]ali regni decreto super[ius] expresso competenti antelatum autem testimoniu[m] n[ost]ru[m] sub conscientiae suae puritate concorditer & uniformiter retulerunt nobis hunc in modum. Quomodo ipsi die 29. mensis martii modo labentis p[ro]xime preterita in & ad liberam regiamque civitatem Sopronien[sem] comitatu eiusd[em] no[mi]nis adiacente habita[m] simul accessissent ibidemq[ue] memoratus homo regius ab infrascriptis testibus, vigore p[rae]insertar[um] l[ite]rar[um] compulsor[iarum] in sui ac nostri testimonii l... (?) p[raesen]t[iam] citatis & accersitis, ab eisdemq[ue] uti secularibus, sub onere solutionis sedecim marca[rum] gravis ponderis in praetacto generali regni decreto super[ius] inde expresso ... (?) super eos si qui forsitan cum p[rae]scriptis l[ite]ris compulsor[i]is requisit[os] iisd[em] non paruisset, testimoniu[m] veritatis perhibere recusassent, quor[um] interest vigore p[rae]scripti gl[ori]alis regni decreti immediate & irremissibil[ite]r exigen[do] ad fidem eorund[em] d[omi]no Deo de[bi]tam fidelitatemq[ue] p[rae]fato d[omi]no imperatori ac regi n[ost]ro sacroq[ue] eius regio diademati observand[am], qualis ipsis de & super infranot[ato] memor[at]i d[omi]ni exponen[tis] negotio in modu[m] deutri punctatim hoc ordine p[ro]posito De eo utrum.

Primo &c. (Utalás a „Puncta interrogatoria”-ra)

constitisset certitudo verit[at]is scivisset, inquisivisset, & expert[us] fuisset, talem quae sequit[ur] certitudinis verit[at]em.

Primus Testis &c. (Utalás a jegyzőkönyvre)

Super quib[us] quid[em] testiu[m] fassionib[us] rescitoq[ue] veritatis p[rae]missar[um] serie ad fidele[m] memor[atorum] regiiq[ue] & n[ost]ri testimonii hominu[m] rela[ti]onem, p[rae]sentes l[ite]ras n[ost]ras attestatorias, sub sigillo istius Cap[itu]li n[ost]ri usitato & authen[tico] memor[at]o d[omi]no exponen[tis] iuriu[m] suor[um] futura[m] ad cautelam necessarias extradandas duxim[us] & concedendas. Commu[ni] iustitia[rum] suad[ente]. Datum die ultima men[sis] martii, anno domini 1678.

KUNT GERGELY – VISKOLCZ NOÉMI

Fejezetek az Esterházy hercegi család levéltárának kutatástörténetéből (1847–1945)*

3. rész (1901–1945)

Chapters of the research history of the archives of the princely family Esterházy (1847–1945) Part 3. (1901–1945)

The paper and its sources tell us about the research of the archives in the first half of the 20th century until its nationalization after 1945.

Merényi Lajos kismartoni hercegi levéltáros számos tudóssal, történésszel állt baráti, de legalábbis jó kollégialis viszonyban. Hagyatékát az Esterházy hercegi levéltárban őrzik a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában.¹ Ebben többek között Fejérpataky Lászlótól, Thallóczy Lajostól, Thaly Kálmántól, Marczali Henrikától, Kammerer Ernőtől, Csánki Dezsőtől található levelek, akik a közös tanulóévekre emlékezve időnként levéltári adatokat is kértek Merényitől. Thallóczy például hol középkori oklevélről, hol a 18. században tevékenykedő Esterházy Imre zágrábi püspökről várt információkat, de sokáig keresett egy Esterházy Pál hercegnek (1848-ban a király személye körüli miniszter) címzett iratot, amelyben Batthyány Lajos miniszterelnök a hatáskörét tisztázta. Thallóczy kelletlenül fogadta, hogy Merényi nem találta a kutatásaihoz akkor fontos forrást.

Egyháztörténészek is felfigyeltek a gazdag levéltárra. Pázmány Pétert, a katolikus megújulás legnagyobb alakját köztudottan ellentmondásos viszony fűzte Esterházy Miklós nádorhoz, de pozíciójuknál fogva kénytelenek voltak kapcsolatot tartani egymással. Levelezésük fontos és nélkülözhetetlen forrás a korszakhoz. Az 1885-ben megalapításának 250. évfordulóját ünneplő pesti Királyi Magyar Tudományegyetem Pázmány Péter összes művének kiadásával kívánt emlékezni az alapítóra. Szilágyi Sándor, az Egyetemi Könyvtár akkori igazgatója, 1881. december 30-án javaslatot tett az egyetem tanácsának a művek és a levelezés sorozattá való összeállítására. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 1500 forintot adott is az előkészítésre, mégsem haladt a munka előre. Néhány év múlva, 1893-ban, Csáky Albin

vallás- és közoktatási miniszter bízta meg az egyetem Hittudományi Karát a kiadvány gondozásával, a Királyi Magyar Egyetemi Nyomdát pedig a kinyomtatásával. A költségeket Vaszary Kolos esztergomi érsek a papnevelőintézetten keresztül vállalta magára, így évente 1-1 kötet tudott megjelenni.²

A „Pázmány összes” hat latin és hét magyar nyelvű kötete után 1907-ben már csak a levelezés hiányzott, ekkor Hanuy Ferencet, az egyháztörténet rendes egyetemi tanárát kérték fel a feladatra. Hanuy felhívást intézett a hazai levél- és kéziratárakhoz,³ és „tömerdek levelezés, kiterjedt utazások és sok hiábavaló tapogatózás után részben belföldi, részben külföldi lelőhelyekről sikerült összesen 1106 Pázmány-levelet és 26 Pázmánnyal kapcsolatos levelet összegyűjtenie.”⁴ 1908 márciusában, miután Esterházy Miklós herceggel személyesen is találkozott, kereste meg Merényi Lajos levéltárost a kismartoni levéltárban lévő Pázmány levelekkel összefüggésben. Ezek egyébként rendelkezésére álltak, ugyanis Fraknói Vilmos a Pázmány Péterről szóló monográfiájához már feldolgozta a vonatkozó forrásokat, de pontos jelzeteket nem adott meg.⁵ Hanuy júniusban Kismartonba utazott, hogy a Fraknói-féle másolatokat az eredetiekkel összevesse. Az 1910–1911-ben megjelent két kötetes Pázmány-levelezésnek azonban csak a töredéke, számszerűen kilenc volt kismartoni provenienciájú (a 71. repositorumból), s azokat is részben közölték már korábban.

Más nagyszabású tudományos vállalkozások is érdeklődtek az Esterházy levéltár kincsei iránt. Takáts Sándor, Eckhart Ferenc és Szekfű Gyula a 16. századi budai pasák magyar

* A tanulmányban ismertetett kutatómunka az EFOP-3.6.1-16-00011 jelű „Fiatallodó és Megújuló Egyetem – Innovatív Tudásváros – a Miskolci Egyetem intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztése” projekt részeként – a Széchenyi 2020 keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

1 HU-MNL-OL-P 161 [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Esterházy hercegi család levéltára, Merényi Lajos hercegi titkárai]

2 Pázmány Péter bíbornok esztergomi érsek Magyarország primása összes munkái. Szerk. Rapaics Rajmond. Bp. 1894. Rapaics előszava az első kötethez XIII–XVIII.

3 Hanuy Ferenc felhívása. Századok 42. (1908) 478.

4 Zubriczky Aladár ismertetője az első kötetéről Katolikus Szemle 24. (1910) 668–672.

5 *Fraknói Vilmos: Pázmány Péter 1570–1637.* (Magyar Történelmi Életrajzok) Bp. 1886

nyelvű levelezésén dolgoztak az 1910-es években. Magától éretődőnek vették a kismartoni levéltár forrásainak ismeretét és ezért – a Magyar Tudományos Akadémia elnökének, Berzeviczy Albertnek a pártfogásával – előzetesen írtak a tulajdonosnak, vázolja a témájukat: „köztudomású, hogy a levelek Magyarország történetének egy nagy korszakára első rendű, igen fontos források. Minthogy ily levelek nagy számmal vannak Herczegség kismartoni levéltárában, azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok Főméltóságodhoz, kegyeskedjék megengedni [a kutatást]”.⁶ A hercegi levéltáros válasza nem maradt fenn, így csak a kötet 1914 végén Bécsben kelt előszavából derül ki, hogy a várákosokkal ellentétben nem jártak sikerrel: „újabbkori történeti irataink olyan bő tárházai, mint a M. Tud. Akadémia kéziratára, és a kismartoni hg. Eszterházy-levéltár nem szolgáltatott egyetlen darabot sem jelen kötetünkhöz. A valóság az [...] hogy a budai basák levelezésének túlnyomó része az udv. és áll. levéltárban őriztetik”.⁷ A *budai basák magyar nyelvű levelezése* 1915-ben jelent meg Feridun bey volt budapesti török főkonzulnak a Magyar Tudományos Akadémiára hagyott alapítványa segítségével.⁸

Az országgyűlési levéltáros Takáts Sándor ezekben az években a művelődéstörténeten belül a kerttörténetben mélyedt el, és ehhez a témához kért forrásadatokat készülő könyvéhez Merényi Lajostól, aki csupán a lánszéri vár 1675-ből származó urbáriumát küldte meg neki, amely elég sovány eredmény lehetett Takátsnak, de felhasználta egy tanulmányában,⁹ ígért monográfiája azonban soha nem jelent meg. Az Esterházyak kismartoni várkertjének történetét végül a későbbi Esterházy levéltáros Hárich János írta meg, amely mű kéziratban maradt.¹⁰

A kutatók tehát a legkülönfélébb kérésekkel fordultak a hercegi levéltárhoz, amelyeknek megválaszolása, elintézése, az adatok felkutatása sokszor terhesnek bizonyult. Különös, de a könnyebb feladatok közé tartozott a Pokoly József református egyháztörténész által előadott nem is levéltári, hanem képtári kívánság. Kálvin születésének 400. évfordulója alkalmából Genfben fel kívánták állítani a reformáció nemzetközi emlékművét, amelyet 1909-ben kezdtek el építeni elsősorban német és magyar református gyülekezetek finanszírozásából, de Nagy-Britanniából és Hollandiából is érkeztek adományok.¹¹ A domborművek a reformáció legfontosabb alakjait örökítették meg minden olyan nemzetből, ahol a református egyház intézményesült formában jelen volt. Magyarországon az előkészítő munkálatokat Pokoly végezte, aki összegyűjtötte

a hazai reformáció legjelentősebb alakjainak a domborműhöz mintául szolgáló képmásait. A reformáció magyarországi terjedésének emléket állító genfi domborműszakasz Bocskai Istvánt és az utolsó kassai országgyűlést ábrázolja. Míg az erdélyi fejedelemről bőven lehetett képi forrásokat találni, addig a kortárs magyarokról alig-alig. Pokoly a Nyáryak nyomán jutott el a hercegi levéltárhoz, hiszen annak a Nyáry Pálnak kereste a képmását, akinek lánya, Krisztina, 1624-ben kötött házasságot a katolikus Esterházy Miklóssal. Pokoly a kérvényében külön utalt is erre családi kapcsolatra és kéri, hogy „Nyári Pálnak, a Főméltóságú család egyik ősenek, a Főméltóságú Herceg Úr tulajdonában lévő s a fraknoi képtárban őrzött, eredeti olajfestésű mellképéről, az alább említendő célra, fényképi másolatot nyerhessek. Az arcképre tudományos és művészeti szempontból van szükségem, hogy azon a Geneveben felállítandó domborművön, mely a Bocskay István fejedelem alatt tartott utolsó (kassai, 1606. dec. 13.) országgyűlést fogja ábrázolni, Nyári Pál is, mint egyik jelen volt, kiváló vezér egyéniség megörökíthessék.”¹² Bár Merényi még éppen időben eljuttatta a Genfbe induló Pokoly kezébe a fényképfelvételt Nyáry Pálról, az 1917-ben átadott és ma is álló genfi emlékművön nem találjuk őt, sőt, még a nevét sem vésték be a Bocskai Istvánt éltető mágnsok közé.

Az első világháború előtti kutatók közül még megemlíthető az erdélyi szász Roderich Gooß történész-levéltáros, aki a Kommission für Neuere Geschichte Österreichs megbízásából az Erdélyi Fejedelemség és Magyar Királyság közötti kora újkori államszerződéseket gyűjtötte össze, kiadványa 1911-ben meg is jelent Bécsben.¹³ Gooß érdekében maga Károlyi Árpád – császári és királyi tanácsos, a Haus-, Hof- und Staatsarchiv akkori igazgatója – lépett fel Merényinél, de még ő sem tudta elérni, hogy a kért iratokat Bécsbe szállítsák. Merényi az Ügyviteli és Szolgálati Szabályzatra hivatkozik, amely szerint „a kismartoni hgi főlevéltárban őrzött történelmi és családi okiratok közzlésére, kiadományozására vagy a levéltárban való kutatására Óhercegségének kizárólagos engedélye kívántatik meg”.¹⁴ Gooßnak végül Kismartonba kellett utaznia a források tanulmányozásához.

Trianon után - változások a levéltárban¹⁵

Az első világháborút lezáró békék alapvető változást hoztak a hercegi család életében, hiszen birtokaik és vagyonuk egy része az elcsatolt területekre, köztük a legjelentősebbek, a kismartoni és fraknoi uradalmak Ausztria fennhatóság alá került. A helyzetet súlyosbította a hitbizomány fejének,

6 ld. 21. dokumentum

7 A budai basák magyar nyelvű levelezése I. 1553–1589. Szerk. Takáts Sándor – Eckhart Ferencz – Szekfű Gyula. Bp. 1915. 9.

8 Nyíri Mária: A feridun alapítványról. Ősi gyökér 33. (2005) 3. sz. 33–39.

9 Takáts Sándor: Kertjeink a XVII. század első felében. Budapesti Szemle 162. (1915) 161–188. Az említett urbárium adatai csak a cikk második változatában szerepeltek. In: Takáts Sándor: Szegény magyarok. Bp. 1927. 383–432., itt 403–405.

10 Hárich János: A kismartoni várkert története. Jelzete: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Quart. Hung. 2914.

11 Az előkészületekről egy korabeli cikk: A genfi Kálvin-ünnepélyek. Sárospataki Református Lapok 5. (1909) 324.; Hatos Pál: Reformáció és történelmi hagyomány (A reformáció genfi emlékművének történelmi jelentésrtegei). Történelmi Szemle 40. (1998) 129–153.

12 ld. 23. dokumentum.

13 Roderich Gooß: Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526–1690). (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 9.) Wien 1911. A kötetéről szóló ismertetést ld. Lukinich Imrétől: Századok 47. (1913) 132–139.

14 ld. 16. dokumentum.

15 Részletesen Röss Imre: Hajnal István, a kismartoni hercegi levéltáros. Korall 15–16. (2004) 284–315. Viskolcz Noémi: Az Esterházy hercegi levéltár 20. századi sorsa. In: Bonarum Cultores Artium: a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának kutatói almanachja. Szerk. Fazekas Csaba. (Szellem és tudomány. Supplement Volume 11.) Miskolc 2020. 697–703.

Esterházy Miklós hercegnek az 1920. április 6-án bekövetkezett váratlan halála is, amelynek következtében legidősebb fia, Pál vette át az irányítást egy családi tanács segítségével. A levéltárban is zaklatott évek következtek: az 1919-ben elhunyt Merényi Lajost új alkalmazott követte Gaszner József személyében, majd 1922 nyarától az akkor már jónevű történésznek számító Hajnal István. Nekik kellett véghez vinni a családi tanácsnak azt a döntését, miszerint a hercegi levéltár Kismartonban lévő törzanyagát nem hagyják Ausztria területén, hanem Magyarországra menekítik. Ennek lépéseit, majd a budai Tárnok utcai palotában való újbóli felállítását Rész Imre mutatta be tanulmányában. Ugyanekkor a fraknoi várban lévő gazdasági-uradalmi levéltár elköltöztetése is felmerült, de az iratok mennyisége miatt ez egyszerűen kivitelezhetetlen volt, és a mai napig is ott őrzik a hihetetlenül gazdag anyagot.

1890-1919	Merényi Lajos
1919-1922	Gaszner József
1922-1930	Hajnal István
1930-1946	Hárich János

Az Esterházy hercegi levéltár vezetői 1900-1945

A Tárnok utcai Esterházy hercegi levéltár rendeltetészerű működése 1926-ban újra indult, feltárása és rendezése azonban még az 1940-es években sem fejeződött be, bár Hajnal István és utána a fiatal levéltáros, Hárich János szívós munkával igyekezett megfelelni a hercegi elvárásoknak. Hajnal határozott történelmi elképzeléseinek megfelelően a levéltár szakszerűbbé és korszerűbbé vált ezekben az években. Hajnal kutatási naplót vezetett, számon tartotta a hazai és külföldi megkereséseket, s kezdetben negyed, majd fél évente részletes jelentést készített Esterházy Pálnak. Ezeket nemcsak a herceg olvashatta élvezettel, de a mai kutató is csodálattal szemléli a több száz oldalnyi gyöngybetűs írást és szigorúan konzekvens, minden részletre kiterjedő beszámolókat. Hajnal bemutatta az engedélyt kérő kutatókat és témáikat, felsorolta az elvégzett levéltári munkát, javaslatokat tett könyv-, esetleg műtárgybeszerzésekre.¹⁶ 1926-ban elkészült a levéltár új kutatási szabályzata magyar és német nyelven, amely a korábbi gyakorlat szigorításával járt: csak a herceg adhatott engedélyt a kutatásokra, amelyek kizárólag tudományos célúak lehettek.¹⁷

Mind Hajnal, mind Hárich megterhelőnek tartotta az egyre növekvő számú családtörténelmi jellegű és más kutatási kéréseket, és az ilyen típusú munka alóli felmentésre Hárich egy javaslatot is benyújtott a hercegnek 1940-ben. Ebben az Országos Levéltár fiatal munkatársainak a bevonásával akarta megoldani a levéltárosra kényszerűen nehezedő feladatokat.¹⁸ Nem ismert Esterházy Pál véleménye, de az 1940-es évek ese-

ményei felülírták ezt a problémát is. A Tárnok utcai levéltár legfontosabb anyagait a második világháború miatt az Országos Levéltárban helyezték el letétben (1942-ben és 1944-ben), 1945 után pedig államosították.¹⁹

Kutatások az 1930-1940-es években

1926 után annyira megsokasodtak és sokszínűvé (politika-, had-, gazdaság-, művelődés-, művészet-, zenetörténelmi témákban) váltak a hercegi levéltárban tett kutatások, hogy befejezőképpen most csupán jelzésszerűen emelünk ki két példát.²⁰

1934-ben Varjú Elemér, a Turul folyóirat szerkesztője, heraldikus, a Magyar Nemzeti Múzeum tárvezetője Hajnal Istvánhoz fordult segítségért, de akkor már négy éve Hárich János volt a hercegi levéltár őrje. Varjú 1932-ben Bécsben az Albertinában figyelt fel egy metszetekből álló kolligátumra, amely magyar uralkodók és csataképek levonatait tartalmazta, valamint egy történelmi műnek a címlapját és első oldalait 1632-es évszámmal. Varjú azt feltételezte, hogy Esterházy Miklós szándékozott kiadni egy illusztrált magyar történetet, és azt kérdezte, van-e a kismartoni levéltárban és könyvtárban ennek valamilyen nyoma. Egyben engedélyt is kért, hogy Miklós nádor levelezését áttekintse. Aktualitást az adott Varjú kérésének, hogy ekkor bukkantak fel a Nemzeti Múzeumban a csataképek rézdúcai. Varjú ki is adta őket 200 példányban, mondhatnánk, hogy szerencsére, mert a második világháborúban megsérültek a rézlemezek és használhatatlanná váltak.²¹ Hárich nem talált Varjú elképzelését alátámasztó adatokat, nem véletlenül, ugyanis nem Esterházy Miklós állt a tervezett kiadás mögött, hanem Ferenczy Lőrinc királyi titkár.²²

Markó Árpád hadtörténész először 1929-ben kért engedélyt a levéltárban való kutatásra, akkor a Pál nádor korabeli iratokra volt kíváncsi, de csak korlátozottan tekinthetett az anyagba. 1937-ben a Magyar Szemle Társaság megbízta Zrínyi Miklós műveinek és levelezésének kiadásával, így először a Zrínyi-leveleket szerette volna feltérképezni. Kérésének eleget tettek, a levelezés meg is jelent,²³ amely azonban kiváltotta mind a herceg, mind Hárich János levéltáros rosszállását. Markó ugyanis nem küldött tiszteletpéldányt – holott az általa is elfogadott kutatási szabályzat ezt előírta, de ami még inkább visszatetszést keltett, a munkáját segítő intézmények között nem említette meg a hercegi levéltárat.

19 Viskolcz N.: Az Esterházy hercegi levéltár i. m. 699-700.

20 A hercegi gyűjtemények történetéről az 1919-1949 közötti időszakban előkészületben van egy monográfiám. V. N.

21 Műlapok a Magyar Történelmi Múzeum gyűjteményében őrzött régi rézmetszetű ducokról II. sorozat. Húsz régi magyar csatakép. Kiad. Varjú Elemér. Bp. 1934. ld. még *Mikó Árpád*: Csataképek rézdúcai. In: *Történelemkép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon*. Szerk. Mikó Árpád – Sinkó Katalin. Bp. 2000. 297.

22 *Cennerné Wilhelmb Gizella – Rózsa György*: A Magyar Történelmi Képcsarnok rézlemezgyűjteménye. *Folia Archaeologica* 11. (1959) 197-205.; *Holl Béla*: Ferenczy Lőrinc. Egy magyar könyvkiadó a 17. században. Bp. 1980. 155.

23 Zrínyi Miklós gróf prózai munkái. Sajtó alá rend. Markó Árpád. Bp. 1939.

16 Érdekesképpen Hajnal és Hárich egy-egy ilyen jelentését is közreadjuk, ld. 31. és 38. dokumentumok.

17 ld. 30. dokumentum

18 Hárich János Esterházy Pál hercegnek, Bp. 1940. március 27. HU-MNL-OL-P 114-28.d.(p. 2004-2005.)

Markó gyorsan intézkedett és a Magyar Szemle Társaság megküldte a kiadványt, azonban Markó magyarázkodása – miszerint csak a sok anyagot szolgáltató levéltárakat tűntette fel, és az Esterházy levéltár nem volt ilyen – nem számíthatott megértésre.

FORRÁSOK

1. THALLÓCZY LAJOS MERÉNYI LAJOS LEVÉLTÁROSNAK

Bécs, 1901. március 29.
HU-MNL-OL-P 161-113.

Kedves druzsám,

Igen lekötelezesz, ha időd engedvén a Rep. 42. f.A-ból N. 4 Károly 1322. okt. 11. a Nelipicsekről szóló oklevelét kegyes lennél bővebben kivonatolva megküldeni vagy ha nem érsz rá, az oklevelet felküldeni (pár napra).

Hogy vagy? Nagy örömünk van, hogy herczeg született?²⁴ Szívesen láttok-e most is, ha jövünk?

Szívesen üdvözöl igaz barátod

Thallóczy
Bécs, 1901. 3/29.

2. THALLÓCZY LAJOS MERÉNYI LAJOS LEVÉLTÁROSNAK

Bécs, 1904. július 16.
HU-MNL-OL-P 161-178.

Igen tisztelt tanácsos úr!

Egy félhivatalos jellegű kéréssel fordulok önhöz, mint az Eszterházi herczeg család tudós levéltárnokához. 1848-ban E. Pál herczeg lévén a felsége személye körüli, akkor külügyinek nevezett minister, ha jól emlékezem május havában Batthyány Lajos akkori miniszerelnökhöz egy magánlevelet intézett, amelyben ministeriumának hatásköre iránt bővebben nyilatkozik. Batthyány erre a levélre válaszolt is. Azonban úgy a válasz, mint az eredeti fogalmazvány nem található meg. pedig úgy látszik, csakis ezekben van letéve az akkori felség körüli ministerium hatáskörének vázolata. Az volna tehát a kérésem, lenne oly kegyes igen T. Tanácsos úr és nézzen utána, ha a herczeg iratai Kis-Martonban vannak, van-e ennek a levélváltásnak ott nyoma vagy pedig akad-e ott valamilyen olyan feljegyzés, amely a herczeg alatt álló ministerium akkori szervezetére adaléku szolgálna. Természetesen mindezt csak abban a feltevésben írom, hogy ha az iratok önöknél vannak, de úgy tudom, hogy az ő iratait nem foglalták le, minthogy ő teljes integritásának fenntartásával mondott le és így semmi ok sem volt, hogy reá gyanakodjanak vagy őt törvénytelen intézkedésekkel vádolják. Mindenesetre lekötelez, ha ez irányban szíves felvilágosítást

²⁴ Esterházy Miklós és Cziráky Margit Pál nevű fia 1901. március 23-án született.

nyújt és esetleg az ide vonatkozó dolgokat lemásolva megküldi régi tisztelőjének:

Thallóczynak

3. THALLÓCZY LAJOS MERÉNYI LAJOS LEVÉLTÁROSNAK

Bécs, 1904. október 9.
HU-MNL-OL-P 161-177.

Kedves Drusszám!

Sajnálom ugyan, hogy a kinevezési okmány nincs meg. Célom csak az volt, hogy konstataljam, vajjon megfelel-e a kinevezési okmányban használt cím az országgyűlési irományokban közölt titulusnak, amennyiben a herczeg „kapcsolt birodalmam részeinek kölcsönös érintkezése ministere” címmel van jelezve. Bizonyos, hogy majd egyszer előkerül. Tudatom veled, hogy okt. 15. – nov. 10-ig nem vagyok itt, és ha fiad dolgában szükséged lenne rám, csak forduljon a nevemben ismét Mandellóhoz vagy Ortwayhoz, vagy Fésűshöz. Megannyiokat ismerem és teljesen elegendő, ha rám hivatkozik.

Szívesen üdvözöl igen régi híved

Lajos

4. THALLÓCZY LAJOS MERÉNYI LAJOS LEVÉLTÁROSNAK

Bécs, 1904. november 16.
HU-MNL-OL-P 161-171.

Kedves Barátom!

Tudom ugyan, hogy minden lelkiismeretesen felkutattál, de nagyon bikáz minket az a dolog, hogy hg. Esterházy Pál ministeri kinevezése nincs meg. Ha alkalmilag a bécsi házba eljössz, ne felejtse el ezt az ügyet, mert némi érdek fűződik hozzájuk, természetesen aktuális, hanem történelmi. Remélem, hogy a fiad letette a vizsgát! Én decemberben Konstantinápolyba megyek, és valószínűleg Rodostóba is, ahol Esterházy Antal gróf a Rákóczy féle generális hazahozatalát kell nyélbe ütnöm. Ez mindenesetre a családot is érdekli és nem fogom majd elmulasztani majd szóval a herczegi párnak is annak idején beszámolni a látottakról.

A legszívesebben üdvözöl régi barátod

Thallóczy

5. BOROVSZKY SAMU MERÉNYI LAJOS LEVÉLTÁROSNAK

Budapest, 1905. január 10.
HU-MNL-OL-P 161-204.

Igen tisztelt Doctor Úr!

A múltban irántam tanúsított szíves jóindulata arra batorít, hogy ismét tiszteletteljes kéréssel alkalmatlankodjam.

Borsod vármegye monographiáján dolgozom s óhajtanám tudni, hogy e vármegye régi múltjára nézve vannak-e a kismartoni

hercegi levéltárban (különösen mohácsi vész előtti) oklevelek? Ha igen, nem lehetne-e ezek év- és levéltári számát az Elenchusokból – természetesen költségemre – kijegyeztetni?

Erre azért is nagy szükségem van, hogy a legfontosabbakat az Akadémia elnöksége útján a Főméltóságú Herczeg úrtól ide kéretni megkísérelném. Felbátorít erre az, hogy ő Hercegsége már a múltban is kegyes volt az Akadémia hasonló megkeresését teljesíteni.

Előre is legmélyebb köszönetemet nyilvánítom és szíves értesítését kérve, vagyok kitűnő tisztelettel,

alázatos szolgája

Dr. Borovszky Samu,
a M. Tud. Akadémia lev. tagja
Budapesten, 1905. január 10.

6. BOROVSZKY SAMU MERÉNYI LAJOS
LEVÉLTÁROSNAK

Budapest, 1905. január 14.
HU-MNL-OL-P 161-203.

Igen tisztelt Doctor Úr!

Nagyon szépen köszönöm szíves értesítését. A dolog világért sem sürgős, azért is írtam most az év elején, hogy esetleg az év folyamán kérésem effektuálható legyen.

Ha igen tisztelt Doctor úr megteszi nekem e szívességet, igazán nagy hála fog kötelezni. Úgy gondolom, Nyáry Krisztinával talán a diósgyőri uradalom történetére vonatkozó oklevelek is kerültek a kismartoni levéltárba. De bármi legyen is (a mohácsi vész előtti), mind nagyon érdekelne engem.

Magamat szíves jóindulatába ajánlva, vagyok viszonzószolgálatra mindenkor készen s kiváló tisztelettel őszinte híve

Borovszky Samu

7. THALLÓCZY LAJOS MERÉNYI LAJOS
LEVÉLTÁROSNAK

Bécs, 1906. augusztus 22.
HU-MNL-OL-P 161-221.

Kedves barátom,

Igen érdekelne tudnom, hogy gr. Esterházy Imre – 1712-ben zágrábi püspök, 1723-ban, ha jól tudom, kalocsai érsek – levelezése a kismartoni levéltárban van-e? Azon esetben, ha találkoznának oly levelek, amelyek egyrésről az 1712-iki horvát trónöröklési ajánlatra vonatkoznak, vagy pedig az 1722–23-iki törvénycikkek keletkezését illetik, amelyekben a püspöknek talán döntő szerepe volt, kérelek, légy szíves ezeket lemásoltatni.

Nem lévén a kezemnél az Esterházy család genealógiája, nem tudom, hogy gr. Esterházy Imre a tatai vagy galantai ághoz tartozott-e. te azonban bizonyosan meg tudod mondani, hogy hol lehet ennek az ágnak a levéltára, ha nálatok nincs semmi. Ezirányban is szíves felvilágosítást kérni régi híved

Thallóczy

8. MARZALI HENRIK MERÉNYI LAJOS
LEVÉLTÁROSNAK

Budapest, 1907. április 10.
HU-MNL-OL-P 161-239.

Igen tisztelt Uram!

Távol voltam a szünetek alatt, ezért jutok csak most ahhoz, hogy szíves levelét és nagyon becses közlését megköszönjem.

Pedig nemcsak fáradozásával örvendeztetett meg, hanem még inkább annak módjával. Láttam kedves soraiból, hogy emlékszik még a régi jó időkre, melyeket együtt töltöttünk. Ebből meritem a bátorságot, hogy egy újabb kéréssel alkalmatlankodjam. Mint talán tudni tetszik, most az 1790–91. országgyűlés történetét írom. Anyagom van sok, de sohse elég. Ezért szeretném tudni:

1. Vannak-e e diétáról szóló eredeti jelentések vagy levelek a levéltárban,

2. Ha vannak: lehetne-e őket ide kapni, a Múzeumba, egyetemhez vagy Akadémiához.

3. Ha nem lehet: mi módon lehet odajutni.

Szíves válaszával nagyon leköteleznie.

Régi híve

Marczali Henrik

9. HANUY FERENC MERÉNYI LAJOS
LEVÉLTÁROSNAK

Budapest, 1908. március 14.
HU-MNL-OL-P 114-II.-b.-C/II.-15. sz. (p.162.)

Igen tisztelt Levéltáros Úr!

Igen leköteleznie Tek. Uram, ha értesítene, mily módon ejthetném én legkönnyebben módját annak, hogy az Eszterházy család Kismartoni levéltárában levő Pázmány-leveleket (általa írt levelek) lemásolhatnám, illetőleg részben a már nálam levő szövegeket lemásolhatnám?

Nem volna-e lehetséges, hogy a kismartoni levéltár vezetősége összekeresné a Pázmány-leveleket és az Egyet. Könyvtár igazgatójának kérésére, rövid használatra, ezen Egyet. Könyvtárhoz felküldené e leveleket? Ha pedig ez nem lehetne, akkor kérem kegyes értesítését: mikor és mi módon lehetne személyes kutatás végett Kismartomba megjelennem és kitől kell engedélyt kérnem?

Tek. Uraságod szíves válaszát kéri, hazafias üdvözléssel és kiváló tisztelettel Önt

üdvözlő igaz híve,

Dr. Hanuy Ferencz
egyet. nyilv. r. tanár a Hittud. Karon
Budapest 1908. márc. 14.

U.irat A Pázmány-levelek összegyűjtésével a Hittud. Kar bízott meg engem, mert Pázmány összes műveinek utolsó köteteként ki lesznek e levelek adva.

10. MERÉNYI LAJOS HANUY FERENCNEK
(FOGALMAZVÁNY)

Budapest, 1908. március 23.
HU-MNL-OL-P 114-II.-b-C/II.-15. sz. (p. 163.)

Nagyságos Tanár úr!

Sorait örömmel vettem, mert Pázmány „Összes Művei” közé a Leveleket okvetlen felveendőknél tartom. A mi ezekből itt található, az mind együtt van: Lemásoltatásuk iránt az engedély Kismartonban Herceg E. M. o.b.s.s. aranygyapjas vitéz, Fraknó örökös ura, ő főméltóságától pár sornyi beadvánnyal kérelmezendő. III/23. 1908. exp.

(aláírás nélkül)

11. HANUY FERENC MERÉNYI LAJOS
LEVÉLTÁROSNAK

Budapest, d.n.
HU-MNL-OL-P 114-II.-b-C/II.-15. sz. (p. 159-160.)

Nagyságos Főlevéltárnok Úr!

Mai napon elküldöttem folyamodványomat Ö Főméltóságához, kérve az engedélyt és elrendelést a Pázmány-levelek lemásolása iránt. Szükségesnek vélem azonban a következő közléseket megtenni: Nekem már birtokomban van sok Pázmány-levél-szöveg, melyet Fraknói Kismartonban másoltatott le, de még közzé nem tett, valamint találtam Esztergomban, sőt Bécsben is fogalmazványokat és másolatokat.

Mivel azonban ezen szövegek mind már be vannak dátum szerint osztva gyűjteményembe, azért át kellene nézmem mind a 851 levelet, amely nálam van, ami igen hosszadalmas dolog. Azért talán lehetséges volna az, hogy Nagyságod készítené el nekem addig is, míg Ö Főméltósága dönt kérvényem iránt, az elenchusát a Kismartonban levő Pázmány-leveleknek: a dátum, a címzett, az érdemleges „Incipit” és „explicit” megjelölésével. Ezen elenchus alapján én azután megtekintem gyűjteményemet és csakis a még teljesen nélkülözetteknek lemásoltatását fogom kérni, míg a már másolatban bírt szövegeket majd személyesen elviszem Kismartonba és itt fogom kollacionálni.

Azt hiszem, nem lesz Kismartonban több 10-20 levélnél olyan, amelyeknek szövegét már nem bírnám jelenleg, hiszen a Múzeum Fraknói gyűjteményéből körülbelül 20-25 általam megrendelt másolat (ha jól emlékszem) került gyűjteményembe.

Nem veszi talán rossz néven Nagyságod ezen megoldási módozat javaslatba hozását, hiszen fine finali könnyíteni fogom vele a másoltatási nehézségeit és biztos akarok lenni az iránt, mi van meg Kismartonban és mi nincs? Nagy hála kötelez nagyságod, ha ezen kérelmemre a lehetőség szerinti mielőbbi kegyes véleményét velem közölni szíves leend.

Mély tisztelettel Nagyságodnak
alázatos szolgája

Hanuy Ferencz dr. egyetemi tanár
Budapest (IV. Duna u. 3.)

12. MERÉNYI LAJOS ESTERHÁZY MIKLÓSNAK
(FOGALMAZVÁNY)

Budapest, 1908. április 22.
HU-MNL-OL-P 114-II.-b-C/II.-15. sz. (p. 165.)

Dr. Hanuy Ferenc a budapesti tudományegyetem theologiai Karának rendes tanára I.1. alatt véleményezésre ide áttett kérvényében a hgi főlevéltár Pázmány leveleinek lemásoltatása iránt folyamodik.

E beadvány tárgyában f.é. 1411 számmal vett k. rendeletére van szerencsém tisztelettel jelenteni, hogy a budapesti tudományegyetem hittudományi kara Pázmány Péter Összes Műveinek kiadását már évek előtt megindította és a Dr. Hanuy által összegyűjtött Pázmány levelek e vállalat utolsó kötetét fogják képezni. Irodalmunk érdekében áll, hogy e gyűjtemény mennél teljesebb legyen. Pázmány bíbornoknak gróf Esterházy Miklós nádorral váltott levelei (1631-1637 évekből) itt egybegyűjtve őriztetnek. Számuk csekély a Pázmányista levelek azon tömegéhez képest, melyek másolata a folyamodó Dr. Hanuynak már birtokában van. De élénk világitásba helyezik az antagonizmust Pázmány részéről, melyet a nádornak éppen Pázmány részéről, ki fölemeltetését nagyrészt neki köszönhet, ismételt tapasztalnia kellett. A levelek érdekét nagyban fokozná, ha a nádor szintén meglevő válaszirataival együtt közöltetnének, de publikálásuk e nélkül is nyereség lesz irodalmunkra nézve. Szerény véleményem tehát oda terjed, hogy Ö Hercegsége Dr. Hanuynak a Pázmány-levelek másolhatására kért engedélyt kegyesen megadni méltóztassék.

Km. fltr. 22 /IV. 908.

(aláírás nélkül)

13. HANUY FERENC MERÉNYI LAJOS LEVÉLTÁROSNAK

Budapest, 1908. május 14.
HU-MNL-OL-P 114-II.-b-C/II.-15. sz. (p. 151.)

Nagyságos Uram!

A legmelegebben köszönöm a kegyes közléseket, az engedélyt illetőleg ma személyesen voltam szerencsés annak megadásáról Ö Főméltósága kegyes kijelentését vennem.

Ö Főméltósága feledhetetlenül kedves volt irányomban és nagy érdeklődéssel tudakozódott a Pázmány-levelek után a más családok levéltáraiban végzendő kutatásaim iránt. Főleg érdekelte őt, vajjon az Esterházy család többi ágának levéltáraiban vannak-e Pázmány-levelek és e tekintetben Nagyságodhoz való fordulást ajánlta nekem, mert, mint mondá, nagyságod jól ismeri ezen ágak levéltárait is.

Én már leadtam egy kérvényt Esterházy F. tatai gróf úr Ö Exellenciájához, de ő azt válaszolta, hogy Tatán nincsenek ilyen természetű iratok, ajánlja azonban, hogy Csákvárra és Pápára forduljak. A pápai gróf úrhoz (E. Pál, Budapest) el is küldöttem folyamodványomat. Nem tudom, Csákvárra forduljak-e, lesz-e ott valami és nem tudom azt sem, kicsoda a csákvári levéltár felett rendelkezési joggal bíró családtag. Nagyon lekötelezne Nagyságod, ha ezek iránt felvilágosítást adni kegyes volna.

Keresem továbbá a régi Esterházy Dániel féle cseszneki levéltárat, itt kell Pázmány-leveleknek lenniök: E. Dániellel ugyanis Pázmány igen bizalmas viszonyban volt, bizalmasabb viszonyban, mint

a nádorral. Zimmermann azt mondja, hogy az Est. Dániel-féle levéltár a budap. Nemzeti Múzeumban van. Ha valóban az egész E. D.-féle levéltár itt van, akkor rendben vagyunk; de feltűnő, hogy a Museumból nem kaptam Esterházy-féle Pázmány-leveleket, pedig átnézték a családi levéltárakat az én részemre.

Végre a galánthai levéltárban lehetnének-e Pázmány-levelek, és ha igen, kihez kell engedélyért fordulnom? Ezt is kellene tudnom, de nem tudtam eddig csinálni.

Igen lekötelezne ezekre nézve való felvilágosításaival is Nagyságod.

És általában, igen jó szolgálatot tenne Nagyságos Uram, mint levéltárak alapos ismerője, ha netán útbaigazításokkal szolgálni kegyes volna. Én már igen sok hasznos közlést vettem így, főleg Veress dr. kolozsvári és Nemz. Múz. levéltáros úrtól.

A mi a kismartoni Pazmaniana-kat érdemben illeti, utána néztem a dolognak és rájöttem, hogy nekem csak három levél szövege nincsen meg azon 9 db. levél közül, melyeknek dátumát és initiumát velem közölni méltóztatott. Ezen 3 levél pedig:

1. Tyrnaviae 7. Febr. 1631. „hogy Isten kegyelmedet egészségben tartja, azon örülök”
2. Érsekújvár 29. Dec. 1632. „Ma írtam kegyelmednek és azt hiszem Zádoni uram...”
3. Tirnaviae 23. Januari 1637. „Minden szándékom vala, hogy Sellyere menjek a mai napon”.

Ezen 3 levélnek lemásoltatását kérem, tehát csak elrendelni, én majd a másolatokat, valamint a többi 6 levélről bírt szövegeimet Kis-Martonban össze fogom vetni az eredetiekkel.

Most még arra kérem Nagyságodat, kegyeskednék engem arról is értesíteni, mely időtájban bír legalkalmasabb Kismartonba jön-nöm? Én a fent említett kollacionálással egy nap alatt (reggeltől estig) készen leszek. Talán egy júniusi napon este érkezném Kismartonba és másnap este, re gesta, elutazhatnám.

Fogadja Nagyságod legkiválóbb tisztelem nyilvánítását.

nagyságodnak hálás híve

Hanuy Ferencz dr. egyetemi tanár

Budapest, 1908. május 14.

A levél hátuljára Merényi feljegyezte: Nagyságos Tanár úr! Elkészülvén a másolások, várom szíves értesítését, mikor érkezik ide? A collationálással fél nap alatt elkészülhetünk. Bármiben lehetek szolgálatára, ezer örömmel. A viszontlátásig tisztelő híve 21/V. 908.

Budapest IV. Duna u. 3.

14. HANUY FERENC MERÉNYI LAJOS LEVÉLTÁROSNAK

Budapest, 1908. május 28.

HU-MNL-OL-P 114-II.-b-C/II.-15. sz. (p. 148.)

Nagyságos Főlevéltárnok Úr!

Értesítem Nagyságodat, hogy Ó Főméltósága urodalmának közp. igazgatóságától vett f. hó 25. éről 1519. sz. alatt kelt iratban megkaptam az engedélyt a Pázmány-levelek lemásolásához. Külön levélben megköszöntem Ó Hercegségének. Szépen kérem tehát Nagyságodat, hogy a kért két levélnek másolatát részemre elkészíttetni és engem erről értesíteni kegyeskednék.

Mivel én június 4-6.-ig Héderváron fogok kutatni, kérdezni bátorokodom, nem lennék-e én alkalmatlan, ha Pünkösöd vasárnapján időzném Kismartonban? Kutatni és másolni valóm úgy sem lesz, az összesen 9 levél collacionálását könnyen végezhetném ezen ünnepponon is, és Pünkösöd másnapján visszautaznám, illetőleg Pannonhalmára utaznám.

Nagyon fukaran kell beosztani időmet, ha a több levéltárakat e nyáron átböngészni kívánom. Most hétfőn és kedden a győri levéltárakkal végeztem.

Fogadja Nagyságod legkiválóbb tisztelem nyilvánítását.

Nagyságodnak hálás híve:

Hanuy Ferencz dr. egyetemi tanár

Budapest, 1908. május 28.

15. KÁROLYI ÁRPÁD MERÉNYI LAJOS LEVÉLTÁROSNAK

Bécs, 1910. június 16.

HU-MNL-OL-P 114-II.-b-C/II.-17. sz. (p. 191.)

Igen tisztelt Levéltárnok úr,

A cs. kir. vallás és közoktatásügyi minisztérium által föllállított „Kommission für neuere Geschichte Österreichs” dr. Gooss Rodrik,²⁵ cs. és kir. levéltári fogalmazó urat bízta meg az Erdélyi fejedelemséggel kötött osztrák államszerződés kiadásával. Ezen publikáció céljából dr. Gooss átvizsgálta már az ezen kérdésnél figyelembe jöhető bécsi, valamint a budapesti (Országos Levéltár, Nemzeti Múzeum) levéltárakat is. Munkájában most eljutott azon ponthoz, hol az igen tisztelt Levéltárnok úr gondjaira bízott hercegi levéltár anyagára – mégpedig az Actorum palatini libri 2. kötetére – volna szüksége. Azon tiszteletteljes kérdéssel fordulok tehát Nagyságodhoz, lehetséges volna-e, hogy dr. Gooss Rodrik számára az említett levéltári kötet oly módon, a mint ez kérésre a közelebb nevezett nyilvános levéltárak és különböző magánlevéltárak részéről is már megtörtént, ide t. i. a cs. és kir. házi, udvari és állami levéltárba küldessék. A postai ide- és visszaküldés költségeit természetesen nevezett, dr. Gooss úr viselné, a küldemény szakszerű megőrzéséért, valamint annak kizárólag a levéltári helyiségben való használatáért pedig az igazgatóság kezeskednék a szokásos óvszabályok szerint.

Kiváló tisztelettel

Károlyi cs. és kir. udvari tanácsos

16. MERÉNYI LAJOS KÁROLYI ÁRPÁDNAK (FOGALMAZVÁNY)

Kismarton, 1910. június 28.

HU-MNL-OL-P 114-II.-b-C/II.-17. sz. (p. 191.)

Méltóságos Igazgató Úr!

F. é. 615/910 számú felhívásának, hogy az itt őrzött „Actorum Palatini lib. 2.” Gooss Rodrik dr. úr használatára a cs. és kir. házi

²⁵ Roderich Goos, Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526-1690, Wien, 1911.

udvari és állami levéltárba felküldessék, eleget tennem a mint szeretném, tiltja „Ügyviteli és Szolgálati Szabályzatunk” 109. §-a, mely szerint a kismartoni hgi főlevéltárban őrzött történelmi és családi okiratok közlésére, kiadományozására vagy a levéltárban való kutatására Őhercegségének kizárólagos engedélye kívántatik meg.

Van szerencsém egyszersmind készségemet nyilvánítani, hogy a magas hercegi engedély kieszközlése után dr. Gooss Rodrik úrnak itteni kutatásaiban örömmel állok szolgálatára.

K(is)m(arton), 1910. június 28.

(aláírás nélkül)

**17. GOOS RODRIK ESTERHÁZY MIKLÓS
HERCEGNEK**

Bécs, d.n. (1910. június 19.)

HU-MNL-OL-P 114-II.-b-C/II.-17. sz. (p. 184-185.)

Főméltóságú Herceg!

A cs. és kir. vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól föllállított „Kommission für neuere Geschichte Österreichs” által az „Erdélyi fejedelemséggel kötött osztrák államszerződések” kiadásával megbízva ezen publikáció céljából átvizsgáltam eddig a figyelembe jöhető bécsi és budapesti levéltárakat. Az 1631-1633. évek történetét illetően kutatásaimnál elsősorban a Herczegség levéltárában őrzött Acta palatini libri jönnének tekintetbe. Az ezekben levő iratokat már egyes történétírók, mint pl. Szalay László, használták és tartalmukat közzétették. Bátorkodom tehát Herczegséged elé azon tiszteletteljes kérést terjeszteni, kegyeskedjék nekem az említett iratokból a helyszínen némi másolat készítésére engedélyt adni. Herczegségednek ez ügyben való elhatározásának kézhezvétele után a hercegi levéltári igazgatósággal érkezésem idejét illetően érintkezésbe fogok lépni.

Herczegséged alázatos szolgálja

dr. Goos Rodrik

cs. és kir. házi, udvari és állami levéltári fogalmazó
Bécs. I61. Minoritenplatz 1.

**18. GOOSS RODRIK MERÉNYI LAJOS
LEVÉLTÁROSNAK**

Bécs, 1910. július 20.

HU-MNL-OL-P 114-II.-b-C/II.-17. sz. (p. 188-189.)

Nagyságos Uram,

Június 19-én a cs. és kir. házi, udvari és állami levéltár igazgatóságához intézett becses levelében Főlevéltárnok úrtól azon szíves útbaigazítást nyertem, hogy a hercegi levéltár használata iránt való kérelmemet egyenesen herceg úr Főmagassága elé terjesszem. Ehhez képest, bátor voltam e hónap elején írásbeli kérésemet ő Herczegségének megküldeni. Minthogy azonban a mai napig semmi féle értesítést sem nyertem, legyen szabad Főlevéltárnok Úrhoz azon tiszteletteljes kérdést intézni, vajjon remélhetem-e említett kérésnek a közeli napokban való elintézését. Tudományos munkám nyomtatása közben eljutottam ugyanis azon ponthoz, hol a hercegi

levéltár aktáinak másolataira sürgős szükségem van; avagy pedig el kell magamat határozni, hogy munkámat a kérdéses szövegek felhasználása nélkül folytassam, a mi által a munka teljesség szempontjából sajnálatos módon hiányt szenvedne.

Főlevéltárnok Úr szíves elnézését kérve az alkalmatlan kérdéért, fáradságát előre is köszönve

maradok kiváló tisztelettel alázatos szolgálja

dr. Goos Rodrik

cs. és kir. levéltári fogalmazó
Bécs, VIII. Schösselgasse 18.

19. MERÉNYI LAJOS GOOS RODRIKNAK (FOGALMAZVÁNY)

Kismarton, 1910. szeptember 27.

HU-MNL-OL-P 114-II.-b-C/II.-17. sz. (p. 186.)

Mt. Doktor Úr!

Ő Hercegsége f. hó 19-én 121B/910. szám alatt kelt magas elhatározásával kegyesen megengedni méltóztatott, hogy az itteni főlevéltárban őrzött „Acta Palatini” köteteiből Ön a helyszínen némi másolatot készíthessen, miről m. t. Doktor urat hivatalos tisztelettel értesítve kiváló nagybecsüléssel maradok

Kismarton, 1910. szept. 27.

alázatos szolgálja

ML

20. SZEKFÜ GYULA MERÉNYI LAJOS LEVÉLTÁROSNAK

Bécs, 1912. augusztus 22.

HU-MNL-OL-P 114-II.-b-C/II.-14. sz. (p. 214-215.)

Nagyságos Igazgató Úr,

alulírott, kollégám Dr. Eckhart Ferenc, köz. pénzügyi levéltári fogalmazó, valamint Dr. Takács Sándor képviselőházi levéltárnok társaságában a M. Tud. Akadémia I osztály megbízásából a budai basáknak 1620-ig terjedő magyar nyelvű levelezését gyűjti össze kiadás végett. Mivel az Igazgató Úr vezetése alatt áll hg. Esterházy Kismartoni levéltárban szintén vannak ilyen levelek, alulírott bátorkodik igen tisztelt Igazgató Úrnál azon kéréssel alkalmatlan-kodni, Kegyeskedjék pár sorban értesítést adni, vajon az említett levelek lemásolása végett alulírott, esetleg Dr. Eckhart F., vagy esetleg Dr. Takács S. társaságában megjelenhetnék-e f. évi szept. 15. után az Igazgató Úr vezetése alatt álló levéltárban, - avagy a levéltár aktái használatáért szükséges-e a herceg úr főmagasságához folyamodványt intézni.

Igazgató Úrnak újólág szíves elnézését kérve ezen alkalmatlanságszerzésért, vagyok mély tisztelettel.

Bécs 1912. VIII 22.

Kész szolgálja

Dr. Szekfű Gyula

fogalmazó a cs. és kir. házi. udv. és állami levéltárban
(Wien I, Minoritenplatz 1.)

21. BERZEVICZY ALBERT ESTERHÁZY MIKLÓS
HERCEGNEK

Budapest, 1912. november 22.
HU-MNL-OL-P 114-II.-b-C/II.-14. sz. (p. 218.)
Magyar Tudományos Akadémia
522/1912

Főméltóságú Hercege Úr!

A Magyar Tudományos Akadémia megbízta dr. Eckhard Ferenc és dr. Szekfű Gyula történetbúvárokat, hogy a hazánk területén található török leveleket összegyűjtsék és sajtó alá rendezzék, mert köztudomású, hogy a levelek Magyarországon történetének egy nagy korszakára első rendű, igen fontos források. Minthogy ily levelek nagy számmal vannak Hercegséged kismartoni levéltárában, azal a tiszteletteljes kéréssel fordulok Főméltóságodhoz, kegyeskedjék megengedni, hogy a Magyar Tudományos Akadémia nevezett megbízottjai a kismartoni levéltárat fölkereshessék és annak igen becses török anyagát a tudomány javára földolgozhassák.

Fogadja Hercegséged kitűnő tisztelem kijelentését.

Berzeviczy
Budapest, 1912. november 22.

22. POKOLY JÓZSEF MERÉNYI LAJOS
LEVÉLTÁROSNAK

Debrecen, 1913. február 23.
HU-MNL-OL-P 114-II.-b-C/II.-20. sz. (p. 222-223.)

Méltóságos Uram!

A genfi nagy nemzetközi reformatioi emlékművön Bocskai István fejedelem nemes alakja és ezen kívül az alatta tartott utolsó, kassai, országgyűlést ábrázoló dombormű is helt fog foglalni, hogy hirdesse nemzetünk dicsőségét.

A magyarországi református egyház engem bízott meg, hogy az utóbbi domborműhöz a szükséges adatokat összegyűjtssem.

Sikerült is már, különösen Méltóságos Károlyi Árpád úr, Komáromy András, Barabás Samu barátaim szíves támogatásával sok adatot összeszednem. Még néhány arcképre volna szükségem, melyeket azonban csak egyes nagy családok birtokában meglévő eredetiek után szerezhetek meg.

Miután a Méltóságod felügyelete és gondozása alatt álló könyv-, kép és levéltára a Főméltóságú hg. Esterházy családnak egyik leggazdagabb kincsesbányája az ilyen adatoknak, az említett Urnak szíves bátorítására Méltóságodhoz fordulok, hogy kegyeskedjék engem támogatva hozzájárulni ahhoz, a kitűzött cél a magyar nemzet dicsőségéhez méltó módon legyen megoldható.

Tisztelettel kérem, hogy kegyeskedjék a mellékelt jegyzéket áttekinteni és engem értesíteni, hogy az abban foglalt egyének közül vajon meg van az arcképe valakinek, vagy másik uradalmi kastélyban.

Méltóságos uram nagy hála kötelez le engem kegyes támogatásával és egy, nem kis fontosságú nemzeti ügynek tesz hathatós

szolgálatot. Méltóságod iránt előre is hálámnak és kiváló tiszteletnek adva kifejezést, maradtam

Méltóságos uramnak vizsontszolgálatra mindig kész

tisztelő szolgálja

Pokoly József
Bölcsészeti akadémiai tanár
Debrecen 1913. február 23.

Az 1606. decz. 13-iki kassai országgyűlésen részt vettek:

Homonnai Drugeth Bálint
Mágócsy Ferenc
Nyáry Pál és István
Thurzó Kristóf
Orczy György
Czobor Mihály
Czobor Imre
Alaghy Ferencz
Rhédey Ferencz
Nádasdy Tamás
Orllé Miklós
Mladosewith Horváth Péter
Ostrosits András
Jakusith András
Deseöfi János
stb.stb.

23. POKOLY JÓZSEF ESTERHÁZY MIKLÓS
HERCEGNEK

Debrecen, 1913. március 1.
HU-MNL-OL-P 114-II.-b-C/II.-20. sz. (p. 228.)

Kegyelmes Uram!

Alulírott hódolatteljes tisztelettel kérem Főméltóságú Hercege, Kegyelmes Uramnak nagybecsű engedélyét az iránt, hogy Nyári Pálnak, a Főméltóságú család egyik őséne, a Főméltóságú Hercege Úr tulajdonában lévő s a fraknói képtárban őrzött, eredeti olajfestésű mellképéről, az alább említendő célra, fényképi másolatot nyerhessek.

Az arcképre tudományos és művészeti szempontból van szükségem, hogy azon a, Geneve-ben felállítandó domborművön, mely a Bocskay István fejedelem alatt tartott utolsó (kassai, 1606. decz. 13.) országgyűlést fogja ábrázolni, Nyári Pál is, mint egyik jelen volt, kiváló vezér egyéniség megörökíthessék.

Tiszteletteljes kérésem ismétlése után maradtam Főméltóságú Hercege Úr, Kegyelmes Uramnak

lekötelezett s hódolattal öröklő szolgálja

Pokoly József
bölcsészeti akadémiai tanár
Debrecen 1913. március hó 1. napján

24. POKOLY JÓZSEF MERÉNYI LAJOS LEVÉLTÁROSNAK

Debrecen, 1913. március 1.
HU-MNL-OL-P 114-II.-b-C/II.-20. sz. (p. 225-226.)

Méltóságos Uram!

Hálás szívvel vettem és igen szépen köszönöm Méltóságos Uramnak nagybecsű sorait és kegyes utasításait. A kapott utasításhoz képest, jelen soraimmal egyidejűleg kérelmet intéztem Herceg Esterházy Miklós úr Ó Főméltóságához, tisztelettel kérvén kegyes engedélyét Nyári Pál arcképének fényképi másolatához.

Ha szerencsés leszek Ó Főméltósága engedélyét megnyerni, (mely engedély talán nem is egyenesen én hozzám, hanem Méltóságos Uramhoz fog érkezni) szabad legyen tisztelettel kérnem Méltóságos Uramat arra, hogy egy megbízott fényképész által elkészítettven a másolatot, kegyeskedjék az illetőt arra utasítani, hogy 2-3 másolatot, vagy ha szabad, magát a mátrixot, költségei és munkadíja felszámolása mellett, utánvételt küldje el címemre, ide Debreczenbe.

A másolatnak, azt hiszem, legalábbis un. kabinet nagyságúnak kellene lenni, hogy az arcvonások és a ruházat minden jellegzetes vonásai felismerhetők legyenek.

Bocsásson meg Méltóságos Uram, hogy ezen kérésekkel is bátorodom terhelni, de úgy gondolom, hogy magamnak oda utazásom nemcsak, hogy felesleges, de talán egyenesen céltalan is volna, mert hiszen külön engedély nélkül úgysem mehetnék be a hercegi képtárba.

Midőn Méltóságos Uramnak nagy szívességéért újból köszönetet mondok és kegyes támogatását a továbbiakra is kérem bátorodom, maradtam

Debreczenben 1913. március hó 1.
Méltóságos Uramnak

lekötelezett tisztelő szolgálja

Pokoly József
bölcseleti akadémiai tanár

25. MERÉNYI LAJOS POKOLY JÓZSEFNEK
(FOGALMAZVÁNY)

Kismarton, 1913. május 14.
HU-MNL-OL-P 114-II.-b-C/II.-20. sz. (p. 232.)

Nagyságos Tanár Úr!

Őhercegségéhez intézett kérelme folytán ezennel van szerencsém a vett magas meghagyáshoz képest Nyári Pálnak a fraknói képtárban őrzött eredeti arcképéről készített fényképmásolatot Nagyságodhoz tisztelettel átküldeni.

Kismarton, 1913. május 14. exp.

(aláírás nélkül)

26. POKOLY JÓZSEF MERÉNYI LAJOS LEVÉLTÁROSNAK

Debrecen, 1913. május 15.
HU-MNL-OL-P 114-II.-b-C/II.-20. sz. (p. 233.)

Méltóságos Uram!

Hálás köszönettel eltelve a Főméltóságú Herceg Úr Ó Excellenciája Kegyessége és Méltóságos Uram kegyes jósága iránt vettem a nekem megküldött képet.

Örömöm annál nagyobb volt annak vételén, mert gyűjteményemet összecsomagolva éppen indulóban vagyok, hogy az egészet Genfbe juttassam. Midőn hálámnak és köszönetemnek ismételtelen is kifejezést adni van szerencsém

Vagyok Debreczenben 1913. május 15.

Méltóságos Uramnak szolgálatra kész

lekötelezett híve

Pokoly József
akadémiai tanár

27. TAKÁTS SÁNDOR MERÉNYI LAJOS
LEVÉLTÁROSNAK

Budapest, 1914. március 5.
HU-MNL-OL-P 161-414.

Mélyen tisztelt, nagyságos Uram!

Én egy illusztrált munkácskát akarok kiadni a XVI. és XVII. századi magyar kertekről. A minap két felolvasást is tartottam erről, melyen herceg Esterházy Miklós egész családja is jelen volt, és tetszett nekik a saját kertjeik ismertetése.²⁶

Én minden levéltári adatot összegyűjtöttem már, csupán az Eszterházyak kertészetről nincsenek adataim. Pedig ezek a képek, miket Nagyságod adott ki Eszterházy Pál életrajzában, azt mutatják, hogy az Eszterházyak a kertészet terén is vezettek. Arra kérem szépen Nagyságodat, ha volnának a vezetése alatt lévő levéltárban adatok a XVI. és XVII. századi kertészetről, a virágos, gyümölcsös és veteményes kertekről s a kertészek körébe vágó dolgokról, lenne kegyes az én költségemen lemásoltatni s nekem megküldetni. Bármibe kerül is, szíves örömet fizetem. Azonkívül könyvem előszavában külön is köszönetet fogok mondani Nagyságodnak. Én nagyon szeretném, ha az Eszterházyak kertjeiről is volnának adataim. Tizennyolcadik századi dolgoknak csak 1730-ig vehetem hasznát.

Alázatos kérésemet Nagyságod jóindulatába ajánlom, teljes tisztelettel maradok kész szolgálja.

dr. Takáts Sándor oszt. tanácsos
a képviselőház levéltárosa, a Magy. Tud. Akadémia tagja
Budapest márcz. 21. II. Fiume szálló

²⁶ Takáts 2014. február 28-án és március 7-én tartott előadást Régi magyar kertek címmel a Múzeum körúti Gólyavárban, A kert 20. (1914) 90.o. Esterházy Miklós az Országos Magyar Kertészeti Egyesület elnökeként volt jelen.

28. TAKÁTS SÁNDOR MERÉNYI LAJOS
LEVÉLTÁROSNAK

Budapest, 1914. május 5.
HU-MNL-OL-P 161-413.

Mélyen tisztelt Tanácsos Úr!

Szíves sorait és a mellékelt urbárium kivonatát hálás köszönettel vettem. Minden sorát felhasználhatom. Bár volna több olyan adat! Amint a könyvem megjelenik, díszpéldánnyal fogok szolgálni s a könyvben is megköszönöm mélyen tisztelt Tanácsos Úr lekötelező szíveségét. A hercegi családnak is küldök majd díszpéldányokat. Azt óhajtom, hogy fényes kiállításban, illusztráltan jelenik meg a könyvem.

Hálás köszönetem megisméltése mellett maradok mélyen tisztelt Tanácsos úrnak

lekötelezett híve

Takáts Sándor
Budapest, 1914. május 5. II. Fiume szálló

29. VERESS ENDRE MERÉNYI LAJOS
LEVÉLTÁROSNAK

Kolozsvár, 1915. november 13.
HU-MNL-OL-P 161-420.

Nagyságos Tanácsos Úr!

Arról kívánom értesíteni, hogy szépen fejlődő nagy vállalatom VI. kötete már sajtó alatt van és a római Collegium Germanicum et Hungaricum magyar tanulói anyakönyvét és Rómából hazairt leveleit tartalmazza. A képekkel és hasonmásokkal díszített pompás kiadvány Boromisza püspök úr és élő magyar Germanikustársai költségén már jövő év tavaszán megjelenik s nem remélt gazdag új anyaggal gyarapítja történelmi tudásunkat!

A kötet anyagát Rómában írtam ki az eredeti matriculából és egészítettem ki egyéb munkákból. Így természetesen ismerem azt is, ami az Eszterházy-család történetében és oklevéltárában van. De tapasztalván, mennyire szívén viseli az Eszterházyak történetét és mennyire örül, ha azt nagy családtörténeti tudásával előmozdíthatja, kérem kegyeskedjék engem alábbi kéréseimben támogatni, hogy minél szebben legyen munkámban képviselve az a sok kiváló egyházi Eszterházy, a ki Rómában tanult s később itthon szerepelt.

Legyen szíves elsősorban megnézni, hogy a Rómában tanult hét Eszterházy-fiú hazairt levelei közül mi lenne közlésre érdemes, illetve a mit annak tart, számomra lemásoltatni. Kérem megküldeni azt a néhány sort, a mi E. Miklós római tanulásáról atya tanúsága szerint, a Trophaeumban elfordul, miként azt a Családtörténet 119. l. olvasom.

Ha netán meglenne E. Imre pálosbarát Rómában, 1687-ben kiadott „Theses” cz. értekezése, melynek Szabó Károly (a III. k. 3457.sz.) csupán címét ismeri, kérem czímlapjának hű fényképét.

Fényképet kérnék a többi tanulóról is, a kit érdemesnek tartana arra, hogy – későbbi hazai érdemeik alapján – munkámban bemutatassuk. Mindenesetre azonban Eszterházy Károly egri püspökről és Imre primásról. ha pedig ennek pozsonyi káptalani templomban lévő pompás sírkövééről valami jó és nagy fényképük avagy éppen régi rézmetszetük lenne, kérném azt is megküldeni szíves közlés végett.

Méltóztassék egyszóval ezt a nemes ügyet teljesen magáévá tenni és ismert ügybuzgóságával elősegíteni, hiszen az Eszterházy-család dicsőségéről van szó egy gyönyörű szép kiadványban, melyben a megfelelő Eszterházyaknak nevükhöz és családjukhoz méltó módon kell megjelenniök!

Ő Hercegsége tudom szintén rajong az ilyen dolgokért s ha Nagyságod jelentést tesz majd kérésemről, bizonyára készséggel előmozdítja azt azoknak a képeknek a megrendelésével, melyeket munkámban szeretnék kiadni.

Mielőbbi kegyes válaszát kérve vagyok mély tisztelettel készséges híve és régi tisztelője

Dr. Veress Endre tanár

30. AZ ESTERHÁZY HERCEGI FŐLEVÉLTÁR KUTATÁSI
SZABÁLYZATA

Budapest, 1926. szeptember 20.
HU-MNL-OL-P 114-II.-a.-1.-7181.HU-MNL-OL- (p. 76.)

1. A kutatás engedélyezését minden esetben Ő Főméltósága a hitbizomány-tulajdonos Herceg Úr tartja fenn magának; ily irányú kérelmek írásban egyenesen hozzá intézendők.

2. Ő hercegsége minden egyes esetben pontosan körülírt határokat szab ki a kutatás tárgyát és időtartamát illetőleg; e rendelkezésekhez úgy levéltárosa, mint a kutató szigorúan alkalmazkodni tartozik. Tekintettel arra, hogy a hercegi főlevéltár magánhivatal, Ő Hercegsége fenntartja magának a kutatás programjának változtatására való jogát, ha az közbejött körülmények folytán szükségesnek bizonyulnék.

3. A kutató a számára kijelölt helyen végzi munkáját; a levéltár helyiségébe lépnie tilos.

4. A levéltáros köteles a kutató számára esetről-esetre kiadott anyagról jegyzéket venni fel és azzal az iratok hiánytalan visszaszolgáltatását ellenőrizni.

5. Bárminemű levéltári anyagnak a kutatóhelyiségből való kivitele szigorúan tilos.

6. Az anyagon a kutató hibájából esett károkért a kutató teljes erkölcsi és anyagi felelőséggel tartozik.

7. Ő Hercegségét a kutatások engedélyezésében csupán a tudományok művelésének előmozdítására irányuló magasabb cél vezet és csakis e célra való tekintettel bocsájtja a kutató rendelkezésére a levéltár anyagát, valamint tisztviselőinek segédkező munkáját is. Amidőn tehát a kutató a jelen szabályzat követésére aláírásával kötelezi magát, egyúttal becsületbeli és jogi kötelezettséget is vállal, hogy a hercegi levéltárból nyert anyagot sem magán, sem politikai vagy bárminemű más célokra nem használja fel, hanem azt kizárólag a bejelentett tudományos cél szolgálatában értékesíti.

31. HAJNAL ISTVÁN JELENTÉSE ESTERHÁZY PÁL HERCEGNEK

Budapest, 1927. január 25.

HU-MNL-OL-P 114-II.-a.-1.-6907.

Főméltóságú Herceg Úr!

Főméltóságod magas utasításai értelmében bátorkodom mély tisztelettel felterjeszteni az 1926. év második felében végzett levéltári munkálatokról szóló jelentésemet.

Ez időszak rendkívüli jelentőségű az Esterházy hercegi levéltár történetében. Főméltóságod nagylelkű elhatározása folytán e félévben került a hercegi levéltár a magyar fővárosba. Szűkebb szempontból, a levéltár kezelését illetően, azért döntő jelentőségű ez az esemény, mert a levéltár ezzel ismét egyesítettett, s Hercegséged levéltárosának ezentúl módjában van úgy a hitbizományi ügyeket, mint tudományos munkáját megszakítás nélkül, az országhatár akadályai nélkül, folyamatosan intéznie. Főméltóságod bizonyára kegyeskedik emlékezni arra, hogy úgyszólván minden negyedévi jelentésemben bátor voltam a levéltár szétszótottságainak hátrányait vázolni; az egyesítés folytán legelsőbbrendű kötelességemnek tartom az áldásos következményekre, Főméltóságod nemes áldozatkészségének eredményeire rámutatnom. Bár az elmúlt félév az átmenet időszaka volt és a levéltárosra különleges gondokat hozott, az új helyzet megteremtése már is a maga gyümölcsét, amennyiben a folyó munkákat még a rendkívüli teendők mellett sem kellett elhanyagolnia, hanem sikerült haladék nélkül elintéznie. De nemcsak hivatalos helyzetem zártabb szempontjából kell értékelnem a nagy változást, hanem messzi kulturális szempontból is.

Bár a levéltár ide költözésének híre nem került ki hivatalosan a nyilvánosság elé, volt alkalmam mégis tapasztalni, hogy a magyar szakkörök, amelyek arról tudomást szereztek, mily lelkesedéssel és szinte ámuló meglepetéssel fogadták Főméltóságod elhatározását; sőt hangok hallatszanak, hogy máris óhajtanák más főúri levéltárak is Főméltóságod nemes példáját követni. Mindenki magasra értékeli az esemény kulturális fontosságát önmagában is, de még fokozottabban a hatás miatt, mit annak példája kelthet a jövőben. Hercegséged levéltárosának e tágabb szempontokból is méltónak kell mutatkoznia a nemes gondolatokhoz, amely őt állandóan a magyar fővárosba hozta. Megszabadulva a levéltár kettéosztottságának hátrányától, az akadályoktól, melyeket a vidéki helyzet, a nagy tudományos központoktól való távollét okoz. Hercegséged levéltárosának állása értékének kétszeresére emelkedett és kulturális, tudományos jelentőségének s azzal együtt a tudományos eredményeknek is kétszeresükre kell emelkedniök. Az a tény, hogy ez a nagy esemény éppen az én levéltárosi működésem alatt ment végbe s hogy annak kivitele nekem juthatott osztályrészemül, örökké hálás és boldog emlékezettel fog eltölteni, és a felelősség tudatával, hogy e kitüntetésre méltónak kell mindig mutatkoznom.

Rendezés. Legyen szabad ezek után a múlt félév azon munkálatairól beszámolnom, amelyek szorosabb összefüggésben állanak a levéltár költözködésével: A levéltárban és könyvtárban végzett rendező-munkákról.

A levéltár és könyvtár költözködéséről és felállításáról, mely lényegében szept. 1.-én ért véget, bátor voltam már annak idején részletes jelentést tenni Főméltóságodnak. A könyvtárral együtt mintegy

négy vaggont elfoglalt roppant anyag felállítása természetesen nem történhetett meg egyszerre a legfinomabb részleteket is kielégítő rendben; a levéltár egyes csoportjai nagyobb helyet foglaltak el, mások kisebbet, mint számítani lehetett; az egyes csoportokon belül az iratcsomók sorozata sem elég következetes még. Ezért állandóan foglalkoznom kellett kisebb javítgatásokkal, amikor időm engedte. Hasznos dolog lenne még egyszer rendszeresen átnézni az egész anyagot, ami azonban nagy technikai munka lenne és amihez segéd-erő lenne szükséges, ami csak költözködéskor és csak pár napra állott rendelkezésemre. Csak így lehetne megszüntetni az egész anyag új átrakásával, azt, hogy az egyes polcok túlszűfölvá, mások kevésbé elfoglalva álljanak. Az anyag egy részének csomagolása is sokat szenvedett a múlt évek többszörös költözködése alatt. Lassankint folytatom ez átcsomagolást, egy részével készen is vagyok, de a túlnyomó rész még hátra van. – A könyvtár felállítása a költözködés alkalmával ideiglenesen csak beosztás nélkül történt, mintegy próbájául a polcok befogadó képességének. A szakok szerint való osztályozást, az egész könyvanyag átrakását azután magam végeztem el; az egyes csoportokat feliratokkal láttam el, s az egészről tervrajzot készítettem, a kötetek polconkénti számának feltüntetésével. Minthogy azonban a hely bőségesen elégnek mutatkozott, újabb könyvanyagot szállítottam, Főméltóságod magas engedélyével, Kismartonból. Ez újabb anyag megbontotta a rendet, minthogy egyes csoportok túlságosan kiterjedtek; úgyhogy újabb beosztás vált szükségessé. Ez az új csoportosítás még csak nagyjában történt meg, mert más hivatalos ügyeim nem engedték még időt arra. – A könyvanyag jellemzéséről, terjedelméről különben már szintén bátorkodtam részletes jelentést tenni; ezúttal csak azt ismétlem, hogy a kicsin helyiség aránylag mégis tekintélyes, mintegy 5000 kötetnyi könyvtárt foglal magában és hogy e könyvtár sok tekintetben Budapesten különben nem található anyagot foglal magában – tehát úgy terjedelme, mint tartalma szerint a főváros legelőkelőbb könyvtárai közé sorozható.

A levéltár felállításával kapcsolatban elsőrendű kötelesség volt az eddig rendezetlen, tehát jóformán ismeretlen részek pontos áttekintése és rendbeszedése. Ilyen anyag volt a XIX. századbeli hercegi levelezés, amely úgyszólván még azon állapotban volt, mint azt a főlevéltárnak az egyes magas hercegi Családtagok halála után áadták. Egyes részeit ez anyagnak – mint azt a múlt években Hercegségednek időnkint már jelenteni bátorkodtam is – már Eszterháznál is tanulmányoztam és arra a meggyőződésre jutottam, hogy azok nemcsak családi, hanem az általános történet számára is jelentős darabokat tartalmaznak. A múlt hónapokban a XIX. század derekáig terjedő anyagot sikerült is rendeznem. Hosszadalmas és aprólékos munka volt; az iratok jórésze keltezés és aláírás nélkül lévén, összekeverve a legkülönbözőbb időkbeli és íróktól, gyakran csak a tartalom, az írás összehasonlításával lehetett megközelítőleg meghatározni a leveleket. Az anyag most már logikus keretek közé van állítva; természetes, hogy minden darab pontos meghatározása csak akkor történhetik, ha az anyag összefüggő tudományos feldolgozás alá kerül, ami nem tekintendő már levéltárosi rendező munkának. A több ezer darabra menő iratanyagot a következő csoportokra osztottam: 1., Esterházy Miklós herceg /: 1833:/ levelei 1794-1833. 2., Nejenek, szül. Liechtenstein Mária hercegnőnek levelei /:1794-1845:/ 3., Családtagok levelei /:1794-1866./ 4., Pál herceg /:a diplomata:/ magánlevelei /: 1794-1866./ 5., Pál herceg számadásai, magán- és hitbizományi ügyei. 6., Miklós herceg nejenek levelezése Mária Ludovika

császár- és királynővel; elméleti munkái. 7., Pál herceg és a családtagok naplói. 8., Pál herceg hivatalos iratai. 9., Magyar és osztrák előke-lőségek levelezése Pál herceggel és családjával. 10., Idegen nemzetek előkelőségeinek levelezése Pál herceggel és családjával.

Az egész anyag 48 fascikulusban foglal helyet; az egyes csoportok írók és évszám szerint alosztályokba vannak foglalva. Az anyag-ról pontos jegyzék készül, amelyet, az anyag áttekintő méltatásával együtt, bátorodom majd Főméltóságod elé terjeszteni.

Itt bátorodom még megemlíteni, hogy Kismartonban, a Fő-méltóságodtól engedélyezett szabadságom idején, valamint magán-költözködésem idején, újra pontos rendbe szedtem az ott maradt levéltári anyagot, amelyről, kimerítő leltár kíséretében, bátorodom már jelentést tenni Főméltóságodnak.

A költözködés két hónapján kívül maradt négy hónap alatt mintegy 60 hivatalos munkanapra lehet becsülni az időt, amelyet az összes rendezési munkálatok elfoglaltak.

Hivatalos ügyiratok. A főlevéltárnak a múlt 1926. évben 365 iktatott ügydarabja volt; a múlt évnél tehát 35-tel több s háromszoro-sa az 1922. évi ügyszámainak. Az iktatószámozás természetesen csak a kezdeményező ügydarabok szerint történt és nem kapott minden új irat új számot. A múlt év második felére 190 ügy-darab esett e számból. Tekintettel arra, hogy a levéltár most már kéznél van, legalább kétszeres gyorsasággal törtenhetett ez ügyek elintézése; a két különböző helyen két külön kutatás nehézségei megszűntek.

A hitbizományi ügyek, melyeknél a levéltár lényeges közre-működése igénybe vétetett, a következők voltak: A kismartoni irgalmasrend, az ottani ferencesrend évi járandóságai; a kishöflányi plébánia, ill. község évi fájárandósága; az okkai plébánia épületek, a seregszántói plébánia gazdasági épületeinek fenntartási kötelezettsége; a csornai plébánia párbére; a szarvkői plébános borjárandósága; a szakcsi plébániaépület kegyúri terhei; kismartoni plébánia-rét bérlete; a nagyhöflányi canonica visitatio kérdése; a nagymartoni zsidótemető évbére; a Felsőbükki Nagy család évi fájárandósága; a kismartoni vadaskert története; a kismartoni erdőgondnokság által szolgáltatandó különböző fájárandóságok eredete; a lakompaki kerület folyóvizeinek halászati joga; Simon Bernátné kismartoni házának ügye; a hitbiz. alapítólevél hit(eles) másolata; a Gyöngyös és Cöbern patak halászati joga; Alsó-lendvai uradalom eladásának történetéről szóló memorandumról jelentés; a Hercegi Ház leányá-gi rokonainak évjáradék igényei; az eszterházai kastély műem-lékké nyilvánítása; Stockau és Baltazzi grófnók évjárandósága; a léka-dérföldi uradalom megszerzésének története.

Ez ügyek némelyikét rövidebb munkával el lehetett intézni, míg mások aránylag igen hosszú időt vettek igénybe. Így pl. a kismar-toni erdőgondnokság faszolgáltatmányai, ahol több heterogén tétel eredetéről volt szó, tehát több különálló kutatásról; ilyen volt a le-ányági örökösök igénye, amely hosszabb szétágazó kutatást és gene-alógiai összeállításokat kívánt. Mindig örömteljes volt előttem fel-adatomnak azon része, amely a levéltár konzerválásán s az ideális érdekű tudományos munkán kívül a levéltár reális hasznát is bizo-nyíthatta Főméltóságod szolgálatában, de új helyzetemben máris módomban volt tapasztalni, hogy e munka összehasonlíthatatlanul könnyebb és folyamatosabb, mint az előző években. Az időnye-reség, az egységes levéltárban dolgozva, igen jelentékeny és az ered-mény megbízhatóbb és kimerítőbb. A költözködés és rendezés nagy munkája mellett ez irányban is sikerült megfelelnie a főlevéltárnak

a vele szemben támasztott igényeknek, ami kettéosztott levéltárral alig lett volna kivihető.

Az ügydarabok többi része a beérkezett okmányok elhelyezé-sére, a levéltári adminisztratív levelezésekre és a tudományos le-velezésekre vonatkozott, nem említve a Főméltóságod magas ren-deleteivel kapcsolatos ügyeket, amelyekről mindig külön jelentést bátorodom felterjeszteni. Úgy remélhető általában, hogy a levél-táros irodai tevékenysége, beleértve az éppen a levéltárban különös gondot igénylő iktatást, az okmányoknak több szempont szerint való névsoros jegyzékelését, a hivatalos munkaidő 2/3 részében el lesz intézhető. A többi időt a rendezésre és tudományos munkára le-het fordítani. Nagy könnyebbség lenne természetesen, ha a rendezői és az irodai munkákhoz, mint időnkint azelőtt is, legalább átmeneti-leg egy segéderő állana rendelkezésemre, akivel a múlt évtizedek nem nagyon beható s inkább a levéltáros saját emlékezetére támasz-kodó rendezését és jegyzékelését, mint már megkezdtem, folytató-lag pótolni lehetne, ami által idővel a levéltárosnak önmagában is megkönnyebbednék, meg meggyorsulna a munkája és az több időt szentelhetne a feldolgozásnak. Minthogy azonban a segéderő kér-dése csak óhajtható és nem kényszerítő szükség, arról Főméltósá-god elé nem terjeszthetek határozott javaslatot.

Tudományos érdeklődők. A múlt félévben ismét többen ke-resték fel a levéltár tudományos ügyekben. Jellemző, hogy az ér-deklődés túlnyomóan a zenetörténeti anyag felé fordul. Botstéber Hugó, a bécsi Konzerthausverein főtitkára, Kremers Eduard ame-rikai tudós, Haydn József iránt érdeklődtek; Schneider Constantin, a bécsi Nationalbibliothek tisztviselője; a kismartoni Haydn ének-ka-ri elnöke – Haydn Mihály iránt; Petz Lajos korm. főtan., a győri énekkar elnöke, Richter hercegi karmester iránt, Papp Viktor ze-nei író Beethoven iránt és végül Adler Guido az egész zenei anyag iránt. Az érdeklődőknek, Főméltóságod magas utasításának kiké-rése után, megadtam a kellő felvilágosításokat; Papp Viktor úrnak kutatása alatt rendelkezésére állottam. – A zenei anyagon kívül Hor-váth Athanáz boldogasszonyi prior, rendjének története; Rott Hans német múzeumi igazgató a fegyvergyűjtemények, Horváth Jenő egyet. tanár Pál hg. diplomáciai iratai; Wolf Sándor kismartoni la-kos az ottani zsidók története ügyében fordult a levéltárhoz. Wolf Sándor kivételen kutatási engedélyt is nyert, amelyet december hó-ban használt fel kiküldötte.

A levéltáros tudományos munkálkodása. Ily elfoglaltság mel-lett nagyobb szabású tudományos munkákkal nem léphettem a múlt félévben a nyilvánosság elé. A 48-as emigráció történetével kapcsolatos belgrádi eseményekről egy hosszabb tanulmányom je-lent meg a Budapesti Szemlében, amelyet azonban már régebben írt-am. E tanulmányt nem mellékelem, miután arról már Hercegség-ed már kegyeskedett tudomást venni. A napisajtó ismét figyelemre méltatta azt, annak ellenére, hogy csak folyóirat-cikk volt; bátorko-dom mellékelten felterjeszteni az Uj Nemzedék cikkét, valamint a Magyar Ujság cikkemet különösmódon, antiszemita irányban ki-használó két elmefuttatását. A „Századok”-ban az egyéni történet írásának előtanulmányaihoz használt újabb német irodalomról je-lent meg hosszabb bíráló ismertetésem, amit szintén bátorodom mellékelni. – Itt bátorodom megemlíteni, amit egyelőre csak hal-lomás után tudok, hogy a párisi egyetem oklevéltani tanszékének tanára összefoglaló oklevéltani művének új kiadásában elismerés-sel méltatta elméletemet, melyet írástörténeti munkákban fejtettem ki. Minthogy az ilyen összefoglaló tudományos művek csak a

nevezetesebb tudományos eredményeket érintik, igen kitüntetőknek tartom ezt a megemlékezést és magyar szempontból is örvendetesnek, mert mindig hasznos dolog, ha bármily is csekély vonatkozásban is, magyar név szerepel a külföldi egyetemi hallgatósága és szakkörei előtt.

Azon pillanattól kezdve amikor a főlevéltár Budapestre helyezéséről értesültem, szilárdan el voltam határozva, hogy a levéltár történeti részének kéznél létét felhasználva, minél előbb megfelelnek Főméltóságod magas utasításának a tudományos feldolgozást illetőleg; ezért még a költözködés alatt és azóta is, hivatalos munkaidőmön kívül éjjel-nappal készültem a feladatra. Mint már jelteni bátorkodtam és Főméltóságod kegyes helyeslésével is találkozni szerencsés voltam, a múlt század levéltári iratainak rendezésével kapcsoltam össze e tervemet. Esterházy Pál herceg, a diplomata, élettörténetéből választottam ki egy részletet, még pedig a Napoleoni nagy idők történetéből. E terület új volt számomra, és nagyszabású irodalmi előkészületeket igényelt; de a feladat jelentős és érdekes volt, tekintettel arra, hogy Pál herceg, mint fiatal diplomata, az akkori világ események gyújtópontjain forgolódott állandóan. Remélem, hogy az értekezésemmel most már hamarosan Főméltóságod magas színe elé léphetek, mint bevezetőjével a Hercegi Ház történetéről irt szorzatnak; s bízom abban, hogy a magyar tudományos világ előtt is megfelelő eredménye lesz munkálkodásomnak.

Mély tisztelettel Főméltóságodnak

legalázatosabb szolgája
(aláírás nélkül)
egyetemi magántanár, hercegi levéltáros
Budapest, 1927. január 25.

32. HAJNAL ISTVÁN ESTERHÁZY PÁL HERCEGNEK

Budapest, 1929. május 3.
HU-MNL-OL-P 114-II.-b-C/III.-10. sz. (p. 132.)

Főméltóságú Herceg Úr!

Magas utasításra bátorkodom Markó Árpád alezredesnek a kuruc korra vonatkozó hadtörténelmi kutatás ügyében benyújtott folyamodványára véleményes javaslatomat mély tisztelettel felterjeszteni. A folyamodó a hadtörténelmi levéltár titkára és tudományos működése már ezideig is általános elismerésben részesült. E szempontból tehát akadályt nem látnék a kutatás engedélyezése dolgában.

Mínt hogy azonban Pál herceg nádor koráról kívánna kutatni és e nádor politikai működésének részletei még meglehetősen ismeretlenek, szerény nézetem szerint célszerű lenne, ha amennyiben Főméltóságod a kutatás megengedése mellett kegyeskednék dönteni, a kutatás tárgyát csak a katonai részletekre kegyeskednék Főméltóságod korlátozni, ami egyrészt Markó alezreddessel is határozottan közlendő lenne, másrészt pedig Hercegséged levéltárosát is a feldolgozandó anyag megfelelő kiválogatására lenne utasítandó és felhatalmazandó.

Főméltóságodnak mély tisztelettel

legalázatosabb szolgája
(aláírás nélkül)
egyet. m. tanár hercegi levéltáros

33. HORVÁTH GÁBOR HAJNAL ISTVÁN LEVÉLTÁROSNAK

Budapest, 1929. május 4.
HU-MNL-OL-P 114-II.-b-C/III.-10. sz. (p. 129.)

Vonatkozással a folyó év 129. számú előterjesztésre, Ő Főméltósága magas rendeletéből van szerencsém szíves tudomására adni, miszerint Ő Hercegsége Markó Árpád alezredesnek megengedni méltóztatott, hogy a hercegi levéltárban a kuruckorra vonatkozólag hadtörténelmi kutatásokat végezzen. Azonban nyomatékka kell hangsúlyoznom, hogy Ő Főméltósága ezen engedélye tisztán és kizárólag a katonai vonatkozású részletekre terjedhet ki csupán, s az alezredes részére csupán azon okmányok adhatók ki, amelyeket Levéltáros Úr előzőleg áttanulmányozott.

Feleslegesnek tartom hangsúlyozni, hogy a kutatás effektuálása csakis a budai palotában mehet végbe, s e célból a levéltárnak udvar felé eső kis szobája is felhasználható. Arra kérem Nagyságodat, kegyeskedjék Markó Árpád alezredest Ő Főméltósága döntéséről hivatalból értesíteni.

Budapest, 1929. május 4.

Kiváló tisztelettel

Esterházy Pál Herceg
Titkári Hivatala
Horváth

34. HAJNAL ISTVÁN MARKÓ ÁRPÁDNAK (FOGALMAZVÁNY)

Budapest, 1929. május 18.
HU-MNL-OL-P 114-II.-b-C/III.-9. sz. (p. 127.)

Nagyságos Markó Árpád alezredes úrnak, Budapest

Nagyságodnak Esterházy Pál Herceg Úr Ő Főméltóságához intézett kérelmére vonatkozólag magas utasításra tisztelettel bátorkodom közölni, hogy Ő Hercegsége a kuruc korszakra vonatkozó hadtörténelmi kutatást megengedni kegyeskedett, azon feltétellel, hogy a kutatás kizárólag a hadtörténelmi természetű anyagra szorítkozzék.

A legközelebbi heteket más elfoglaltságok töltik be, azonban június hó elejétől kezdve készséggel állok a kutatást illetőleg Nagyságod rendelkezésére.

Nagyságodnak mély tisztelettel igaz híve
(aláírás nélkül)

35. VARJÚ ELEMÉR HAJNAL ISTVÁN LEVÉLTÁROSNAK

Budapest, 1934. január 5.
HU-MNL-OL-P 114-II.-b-A/V.-30. sz. (p. 522-523.)

Kedves Barátom!

A kényszerűség rávisz, hogy egy kéréssel alkalmatlankodjam Nálad, abban a reményben, hogy megadod a módját, miként kereshetem meg a választ egy elém tornyosuló kérdésre.

1632-ben egy ismeretlen valaki nagyszabású illusztrált magyar történelem kiadását vett tervbe, amelyből azonban a képeken kívül

csak a címlap és két oldalnyi előszó készült el. A képek próbanyomatai és a két levélnyi nyomtatvány tudtommal egyetlen létező példánya a bécsi Albertinában őriztetik, illetőleg jelenleg nálam van kikölcsönözve. Címlapja a következőképpen hangzik: HISTORIA HVNGARIAE DIVISA IN TRES REIPUBLICAE SPECIES, HEXARCHIAM HEPTARCHIAM MONARCHIAM, Ab egressu primo ex Asia in Evropam HVNORVM AD CORO NATIONEM AUGU.STISS. IMPRATORIS FERDINANDI II. Regis HVNGARIAE foelicissime ANNIS MILLE COMPREHENSIA. Impressum Viennae Austriae ANNO DOMINI M.DC.XXXII. A könyv kisívrét alakú, és a magyar királyok, valamint a vezérek egészalakú képein kívül, 32, nagyobbára magyar-török csatákat ábrázoló metszetet tartalmaz.

Feltevésem szerint e munkát Esterházy Miklós nádor akarta megjelentetni, s a képek az ő megrendelésére készültek. Ezért azt kellene kiderítenem, hogy van-e a próbanyomatokból példány a kismartoni családi könyvtárban, továbbá hogy a munka készítésére, megrendelésére és körülményeire vonatkozó adatok vannak-e a nádor (azt hiszem teljes egészükben megmaradt) iratai között?

Ezek kapcsán arra kérlek, adj tanácsot miként lehetne engedelmet kapni a herceg Őfőméltóságától arra, hogy a mondott cél érdekében úgy a levéltárban, mint a könyvtárban kutathassak. Ha a könyvtár katalógusa el van látva, úgy bárki könnyen megállapíthatja, a megadott cím után, hogy van-e a kötetből egy példány. A levéltárban azonban tüzetesebb kutatásra van szükség, mert át kellene nézni az 1628-32 éveknek a levelezéseit és különösen, ha megvannak, számadásait.

Mindenesetre úgy a tudománynak, mint a hercegi család történetének hasznára válnék, ha ki lehetne deríteni, hogy a nagy nádor óriási politikai tevékenysége mellett, egy jelentékeny irodalmi és művészeti feladat megvalósításán is fáradozott. Az sem lehetetlen, hogy a tervezett magyar történet kézírata valahol a hercegi könyvtárban lappang.

Mindezek annak kapcsán váltak aktuálissá, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztályában a meg nem jelent Historia Hungariae húsz képeinek eredeti rézduca napvilágra került. E teljes épségben meglévő, és majdnem használatlanak mondható pompás rézduccok a Nemzeti Múzeum idén tavasszal ki fogja adni. De a kiadvány nem sokat érne, ha nem lehetne felderíteni a metszetek eredetét. Egy próbanyomtatást ide mellékelek, hogy lásd, miként e metszetek művészeti tekintetben is koruk színvonalán állnak, a méltók a nádorhoz.

Még egyszer szíves elnézést kérve az okozott alkalmatlanságért, egyben felhasználva az alkalmat, hogy boldog új évet kívánjak,

maradok készsleges híved

Varjú Elemér

Budapest, 1934. január 5-ikén

36. HÁRICH JÁNOS VARJÚ ELEMÉRNEK (FOGALMAZVÁNY)

Budapest, 1934. január 31.

HU-MNL-OL-P 114-II.-b-A/V.-30. sz. (p. 520.)

Méltóságos Uram!

Hivatkozással a Hajnal professzor úrhoz intézett január 5-én kelt 3/1934. sz. és válaszadás céljából hozzám továbbított nagybecsű

soraira, sajnálattal kell közölnöm, hogy a kérdéses latin nyelvű történeti munkáról a levéltári feljegyzések közt adatot nem találtam. A hercegi könyvtár katalógusát is átnéztem, de a művet bejegyezve itt sem találtam. A levéltárban lévő csekély számú, nagyobbára szorososan családi vonatkozású rézmetszetek közt sem fordul elő a Méltóságod leveléhez csatolt példányhoz hasonló lenyomat.

Hajnal professzor úrral is, aki annak idején Miklós nádor irataival behatóan foglalkozott, beszéltem ez ügyről, de ő sem emlékezik, hogy a könyv kiadásáról és egyéb körülményeiről szóló feljegyzések maradtak volna fenn a nádor feljegyzései között.

Fogadja, Méltóságos Uram, megkülönböztetett tiszteletem ki-jelentését, amellyel

vagyok készsleges híve

(aláírás nélkül)

37. MARKÓ ÁRPÁD HÁRICH JÁNOS LEVÉLTÁROSNAK

Budapest, 1937. április 19.

HU-MNL-OL-P 114-II.-b-C/V.-9. sz. (p. 312.)

M. Kir. Hadilevéltár Budapest 1937. április hó 19.

Herceg Esterházy-Levéltár T. Vezetőségének Budapest

A Magyar Szemle Társaság megbízásából Zrínyi Miklós hadtudományi és politikai írásainak újabb kiadásával foglalkozom. Nagy munkáin kívül szeretnék a könyvbe minél több Zrínyi-levelet is felvenni. Hajnal István egy. tanár úrnak a Napkelet folyóirat 1929. évi kötetében „Az ifjú Zrínyi első csatározásairól” megjelent tanulmányában olvasom, hogy az Esterházy-levéltár III/b. csomagjában, továbbá az 1 n/köt.93. jelzetű csomagjában eredeti Zrínyi-levelek vannak.

Tisztelettel kérem annak szíves közlését, hogy milyen módon kaphatnám én meg ezeknek a leveleknek, vagy ha ezeken kívül még más Zrínyi-levelek is vannak, - azoknak másolatát?

Kiváló tisztelettel

Markó Árpád alezredes,
a Magyar Tud. Akadémia tagja,
a Hadilevéltárban osztályvezető

38. HÁRICH JÁNOS JELENTÉSE ESTERHÁZY PÁL HERCEGNEK

Budapest, 1939. január 10.

HU-MNL-OL-P 114-II.-a.-1.-7128.

Főméltóságú Herceg Úr!

A levéltárnak a múlt negyedévben végzett munkájáról az alábbiakban bátorkodom jelentésemet mély tisztelettel megtenni.

Az érintett időszakra esik a levéltár értékesebb anyagának a háborús veszély fenyegetése miatt biztonságosabb helyre való ideiglenes elhelyezése, mely a politikai körülmények kedvezőbbre válása folytán néhány hét múlva ismét régi helyére került. A levéltári anyagnak ez a kimozdítása és főként a visszahelyezése, amely rendszeresen még nem fejeződhetett be és teljes rendbehozása a melegebb évadra marad, nagy nehézséggel járt, de a körültekintéssel végzett át- és visszazállítás érezhetőbb hátrányt a levéltári munkában

nem okozott. Bebizonyult azonban az, hogy az iratoknak a pincében való biztonságba helyezése a helyiség alkalmatlansága miatt nem felelne meg a célnak, mert az iratok a pince nedvessége következtében hosszabb időn át nagyon megrongálódnának. Ez a megrongálódás nem következett be, mert az irományok csak néhány hétig feküdtek a pincében, de előjelei észlelhetők voltak.

A levéltári anyag rendezés és jegyzékelése a kijelölt tervszerű mederben folytatódott tovább. A Pál nádor iratairól szóló jegyzéket bátor voltam Főméltóságodnak bemutatni. A nádor iratainak rendezése kapcsán mindig alkalom nyílik arra, hogy egyéb rendezetlen anyag megfelelőképpen nyerjen elhelyezést. Ez a munka néha csak az anyag csoportosításából áll, alkalmanként azonban a célszerűség érdekében a rendezett iratokról jegyzék is készül. E munka körébe tartozott a múlt negyedévben a levéltárban elszórta fekvő genealógiai tábláknak összesítése és jegyzékelése. Az „Ősfák” címszó alatt készült jegyzéket bátorkodtam Főméltóságodnak szintén bemutatni.

Főméltóságod magas engedélyével dr. Scherer Péter Pál, közgazdasági író, őrgrof Pallavicini Alfonz gazdatisztje részére összeállítottam „AA nagybirtok” címmel rövidesen megjelenő munkájában való felhasználás céljából a hercegi hitbizomány rövid birtoktörténetét.

A németországi árja leszármazás igazolásának előírása meglátzik a levéltárhoz forduló érdeklődők során. Tulzer Mária (Wien) Döring Miklós egykori hercegi inas adatait kérte, Tronner Adolf (Bécs) egyik, hercegi alkalmazásban volt ősenek okmányaiért, illetve adataiért, Striegl Richárd egyetemi tanár (Bécs) Dienstl Hermin születési és házassági okmányaiért fordult a levéltárhoz. Az érdekeltek Főméltóságod magas engedélyével megfelelő választ nyertek.

Családtörténeti vonatkozású tárgykörben dolgozott a levéltárban Isépy Aladár ny. tábornok, Supka Géza ny. múzeumi könyvtáros pedig hasonló ügyben levélben kért felvilágosítást.

A linzi tartományfőnökség Fadinger István, 17. századi osztrák parasztvezérnek a fraknoi fegyvertárban lévő pisztolyairól, Adolf Kisser rochlitz iskolai igazgató pedig Rimpler György 17. századi katonai mérnökről kapott felvilágosítást.

Meyer Paula (Hamburg) és A. von Hoboken (St. Moritz) zenei vonatkozású kérdéssel fordult a levéltárhoz. Az előbbi Tamasi Antal volt hercegi muzsikus, az utóbbi pedig Haydn Mihály kompozícióit illetően.

A bécsi Nationalbibliothek kéziratárában levő Rosenbaum Károly volt hercegi titkár naplójának másolatát Főméltóságod magas engedélyével a könyvtár részére be fogom szerezni. A kéziratár vezetőségéhez már kérdést intéztem ez ügyben, de választ még nem kaptam.

December hónapban a szokásos évvégi könyvtári teendőket láttam el: a még bekötetlen műveknek kiválogatását a könyvtár részére és az időközben beszerzett műveknek a könyvtárba való sorozását. Az utóbbival kapcsolatosan Főméltóságod magas döntését kérném arra vonatkozólag, hogy az újonnan beszerzett könyvekbe milyen szövegű jelzés kerüljön, minthogy a hitbizományi leltár tavaly előtti lezárása után vásárolt könyvek már nem tartoznak a hitbizomány állagába. A könyvtár könyveibe nyomtatott bélyegző szövege eddig ez volt: Az Esterházy hercegi hitbizományi könyvtára és leltári szám.

Főméltóságod eddig a tudományos társaság támogatására 600 pengőt volt kegyes az év elején kiutaltatni. Főméltóságod magas elhatározásának közlését kérném, hogy az idén is kiutalható-e az

említett 600 pengő, mint a hercegi könyvtár alapító tagdíjának ki egészítése.

Jelentésem kegyes tudomásulvételét kérve és Főméltóságod magas parancsát várva vagyok hódolatteljes mély tisztelettel

legalázatosabb szolgálja

(aláírás nélkül)
hercegi levéltáros

39. HÁRICH JÁNOS LEVÉLTÁROS MARKÓ ÁRPÁDNAK
(FOGALMAZVÁNY)

Budapest, 1939. április 20.

HU-MNL-OL-P 114-II.-b.-C/V.-9. sz. (p. 309.)

A ma kézhez vett nb. soraira válaszolva, van szerencsém tisztelettel közölni, hogy a hgi levéltár anyagának tanulmányozásához kizárólag Ő Főméltósága adja meg az engedélyt. Méltóztassék tehát közvetlenül őhöz fordulni írásban s előadni azokat a körülményeket, amelyek levelemben szerepelnek, kivéve talán az irodalmi hitvatkozást, az engedély kérést az összes Zrínyi-levelekre kiterjesztve. Amennyiben Őfőm. az engedélyt megadja, a levelek lemásolásának a levéltár helyiségében akadály nem lesz.

(aláírás nélkül)

40. HÁRICH JÁNOS LEVÉLTÁROS MARKÓ ÁRPÁDNAK
(FOGALMAZVÁNY)

Budapest, 1939. december 11.

HU-MNL-OL-P 114-II.-b.-C/V.-9. sz. (p. 311.)

Méltóságos Ezredes Úr!

Zrínyi Miklós prózai munkáit tartalmazó legújabb könyvének át-olvasásakor örömmel állapítottam meg, hogy Méltóságodnak az Ő Főméltósága magas engedélyével a hercegi levéltárban végzett kutatása nem volt eredménytelen. Bár a hercegi levéltárból közölt anyag mennyiségileg viszonylagosan csekély, de – úgy gondolom – mint eddig sehol sem közölt anyag, a könyv értékét nem kevésbé emeli.

A levéltári kutatási szabályainknak értelmében, melyek lényegileg azonosak a tudományos intézetek hasonló szabályaival, s ezért ezek bemutatását annak idején mellőzhetőnek ítéltém, szabadjon Méltóságod arra kérnem, hogy említett művéből egy példányt az Esterházy családi és hitbizományi levéltár részére, mint amelynek anyagát művében publikálta, küldetni szíveskedjék.

Nem mellőzhetem el továbbá annak megemlékését sem, bár kellenül teszem, hogy Méltóságod becses művének előszavában, ahol a könyvéhez anyagot szolgáltató intézeteket felsorolja, Ő Főméltósága levéltárát, a fentebb említett körülmény dacára megemléksere nem találta méltónak. Ez bizonyára feltűnhetett a művet figyelmes olvasók, így Ő Főméltósága előtt is, aki különösen érdeklődik a hadtörténeti irodalom iránt.

Méltóságod szíves elnézését kérem, hogy soraimmal alkalmatlankodtam s vagyok

kiváló tisztelettel

(aláírás nélkül) hercegi levéltáros

41. MARKÓ ÁRPÁD HÁRICH JÁNOS LEVÉLTÁROSNAK

Budapest, 1939. december 13.

HU-MNL-OL-P 114-II.-b-C/V.-9. sz. (p. 307-308.)

Kedves Barátom!

Igen köszönöm december 11-iki 187/1939. sz. nagybecsű leveledet. Megkértem a Zrínyi könyvet kiadó Magyar Szemle társaság kiadóhivatalát, hogy a könyv egy példányát az Esterházy családi hitbizomány levéltárának elküldjék.

Igazán nem volt szándékomban, hogy Neked azáltal, hogy a vezetésed alatt álló hercegi levéltárat, mint könyvemhez anyagot szolgáltató tudományos intézetet, az előszóban nem soroltam fel, - kellemetlenséget okozzak. Mint a szövegezésből láthatod, az előszóban csupán a Széchényi könyvtárban, az Országos levéltárban, a Hadilevéltárban, és a Kriegsarchivban dolgozó barátaimról emlékeztem meg, mégpedig azért, mert ebben a négy intézetben heteken keresztül velük dolgoztam, szóval hosszabb ideig voltak segítségemre, és tőlük sok útbaigazítást, segítséget kaptam, főleg a szövegek összehasonlítása egyeztetése ügyében is. Ez érthető azért is, mert ezekben az intézetekben, különösen pedig a Széchényi könyvtárban kerestem és találtam a könyv anyagának oroszlanrészét. Nemcsak a hercegi Levéltár maradt ki e megemlékezéséből, hanem például a zirci apátság levéltára és az egyetemes evangélikus egyház budapesti levéltára is, pedig mind a két helyen találtam egy-egy rendkívül érdekes, eddig ismeretlen Áfium másolatot. Ebből is láthatod, hogy csak azokat a munkatársaimat és tudományos intézeteket említettem meg külön, akikkel hosszabb ideig volt alkalmam együtt dolgozni, szívességüket igénybe venni és ahol sok anyagot találtam.

Kérlek, tehát, ne vedd rossz néven ezt az igazán szándékomon kívül történt mellőzést.

A levelek közlését bevezető ismertetésben (303.o.) is feltűnhetett Neked talán, hogy a hercegi levéltárban talált két Zrínyi levélről beszélek, holott csak egyet közlök. Az eredeti kéziratban mind a két levél szerepelt, de a másodikat később, a revíziónál félretettük, mert nem tartalmazott semmi olyan hadtudományi, vagy egyéb nagyobb jelentőségű dolgot, ami közzétételét ebben a sorozatban indokoltta tette volna. A levelet tehát félretettük, a bevezetés ezzel foglalkozó mondatának helyesbítése azonban tévedésből elmaradt. De hát a régi tapasztalat, hogy nincs könyv hiba nélkül.

Még egyszer kérve szíves elnézésedet, akaratlan tapintatlanságomért, vagyok szíves köszöntéssel készséges híved,

Markó Árpád ezredes

42. A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG HÁRICH JÁNOS LEVÉLTÁROSNAK

Budapest, 1940. január 4.

HU-MNL-OL-P 114-II.-b-C/V.-9. sz. (p. 316.)

Nagyságos dr. Harich János urnak,

Budapest, 1940. jan. 4.

az Esterházy hercegi könyvtár vezetője

Budapest I. Tárnok-u. 9.

Igen Tisztelt Doktor Úr,

Markó Árpád ezredes úr ömeltóságához intézett b. sorai elintézéséppen egyidejűleg megküldtük b. címére a kiadásunkban megjelent gróf Zrínyi Miklós prózai munkái című kiadvány egy tisztelt példányát.

Teljes tisztelettel

Magyar Szemle Társaság

FRICZ-MOLNÁR PÉTER

Egy családtörténeti visszaemlékezés hitelessége más források fényében

The credibility of a family history memoir in the light of other sources

The author compared the statements and events, significant from the point of view of family history, contained in a letter intended for private use, and in this way he carried out the critique, the “authentication” of the narrative source. As a result, it can be stated that personal memoirs and letters are important and essential sources for family history research. These can be useful additives in family research using critical comparisons with other sources, so the study may also be methodologically important for family history researchers.

A szerző előszavával a Turul című folyóirat tavalyi utolsó számában megjelent Király Irén családtörténeti visszaemlékezése,¹ mely jó példa arra, hogy a hagyományos források (anyakönyvek, iskolai értesítők, újságcikkek) adattartalmát bőven és jól kiegészíti egy családi történet. A most közreadott levél is hasonló jellegű. Az alábbi visszaemlékező levélben foglalt, családtörténet szempontjából releváns állításokat, eseményeket más forrásokkal lábjegyzetes formában ellenőriztem, ilyen módon egyfajta hitelesítést végeztem. Ennek eredményeként megállapítható, hogy a személyes jellegű, belső használatra szánt levelek, visszaemlékező írások a családtörténeti kutatások szempontjából fontos és lényegi források. Ezek más források kritikai jellegű összevetésével hasznos adalékok a családkutatás során.

A közreadott levél írója Mezey Mária (1896–1988), címzettje Fritz András (1902–1971) nyug. üzemvezető bányamester és második neje. A levélíró-visszaemlékező hölgy (Mica) és a címzett úr (Dendike), a szerző dédapja unokatestvérek voltak. Mindketten a már számos tanulmányban feldolgozott, selmeci nemes bányapolgár gyökerű friedenliebi Fritz család leszármazottjai voltak és érdeklődtek őseik múltja iránt. A levél 1969 körül íródott. A levélírást az váltotta ki, hogy az érintettek nagybátyja, dr. Fritz (Fejes) László (1889–1967) szintén érdeklődött a családtörténet után és néhány, főleg születési adatot tartalmazó feljegyzését korábban eljuttatta Fritz Andrásnak, aki azt továbbította Mezey Máriának. Ő erre válaszolt a közreadott (válasz) levélben, mely a friedenliebi Fritz vagy a nemes Fleischhacker családdal, de a weimari Wettin nagyherceg vagy a lengyel Radziwill hercegi családokkal kapcsolatban is számos kiegészítő és újszerű adatot tartalmaz.

A könnyebb áttekinthetőséget segítik a tanulmány végén lévő – nem teljes, de a visszaemlékezés érthetősége

szempontjából lényeges – családfák, melyeken a visszaemlékezésben említett személyek is szerepelnek és ∞-vel a házasságokat jelöltem. Zárójelben, dőlt betűvel a visszaemlékező által használt megnevezéseket is megadom, az ismert születési és halálozási évek mellett.

Édes Durikám, Dendikém!

Most aztán nem lehet késlekednem a hálás köszönettel, hogy azt a nagy munkát ilyen hamar megkaptam. Remélem Durikám, nem írtál rá miatta a Fritzekre. Igen meghatva örültem a küldeménynek, de őszintén szólva, többet vártam tiszteletreméltó nagybátyánk nagyhírű feljegyzéseiről.² Itt-ott vitába tudnék vele szállni, sajnos erről lekéstem, de ahogy ismertem, talán el sem fogadna korrigálást. Nekem is van hasonló „családfám”, ha nem is ilyen részletes, mint Lacié. Anyámkámtól kaptam, nem tudom ki állította össze ilyen szép írással? Pl. mindjárt az elején Fritz Andrásnak Laci szerint 5 gyereke volt összesen, anyámén 5 fiú mellett lehet csak a Schneiderné is.³ Mellékelek egy másolatot a híres selmeci kálvária történetéről, meg a képet is. Imre írta ki egy könyvből,⁴ ha volna gépen lemásolnám, így Rád marad, ezt is Neked kell lemásolnod. Az ember ilyeneken át beelát a régi-ek életébe, otthonába, szinte keresi a rúgóját tetteiknek. Pl. hogy ez a katolikus kongreganista 15 éves korában miért lett

1 Fricz-Molnár Péter: Király Irén családtörténeti visszaemlékezése. Turul 92. (2019) 4. sz. 175–187.

2 A szerző családi magánarchívumában lévő, dr. Fritz (Fejes) László jogász (1889–1967) családi irathagyatéka, mely leszármazási, illetve születési és halálozási adatokat tartalmaz (a továbbiakban: FL irathagyaték). Dr. Fritz (Fejes) László életútjához lásd Fricz-Molnár Péter: Egy sokrétű evangélikus személyiség. Evangélikus Élet 79. (2014) 27. sz. 8–9. vagy <http://www.nevpont.hu/view/11657>, letöltés: 2020. márc. 19.

3 Fricz-Molnár Péter: Egy bányavárosi mintakarrier a 17. század végéről: Fritz András, a „tekintetes Doktor úr” (1660–1701). Turul 88. (2015) 3. sz. 108.

4 Hídvéghy Árpád: A selmeci kálvária keletkezésének története, mai alakja és ájtatossága. Selmecebánya 1900. 9–11., 34–37., 60–61.

evangélikus? Mert 10 éves korában meghalt a katolikus apja és így teljesen az evangélikus anyja befolyása alá került.⁵ Ugyanaz az eset, ahogy a Te hatásodra itt a barátoknál katolikus lett a Ti Lacitok.⁶ Van értelme? S a két fia is katolikus?

Aztán mellékelem Fritz Pál János nagyapánk keresztlevelét, bár ezt 1939-ben Dendének is meg kellett szerezni. Milyen pontosan be van jegyezve a nap, az óra és „das sechste Kind, der dritte Knabe”.⁷ Laci meg kifejezetten úgy írja, hogy a negyedik gyereke volt szüleinek. Aztán összesen 9 gyermekről ír, anyámtól úgy tudom, hogy 14-en születtek. Megengedem, hogy ha ilyen sűrűn, sokan voltak, volt köztük kevésbé életképes is, aki nem jutott el az anyakönyvig. Mint felnőttest csak 5-öt emlegettek.⁸ Lipót fiatalon halt meg,⁹ egyetlen fia Fritz Rudi bácsi, akit személyesen ismertem, voltam is náluk Breznóbányán, gyereke nem volt, két testvért vett el egymás után.¹⁰ Ida, Massányiné¹¹ után próbálok kicsit nyomozni, van itt most a barátoknál egy Massányi gyerek, az apja Budán orvos, de ezek katolikusok. Fuchsné Fritz Otília egyik unokája egyszer régen, pesti jogász korában¹² volt nálunk Fritz Károly bácsival Budakeszin, kb. 1905–06-ban.

Kerestem volna Laci írásai közt, hogy kötődtek a Fritz családhoz Heinczék, Händelék? Sóltz Gyula máramarosszigeti erdőigazgató felesége Heincz Emma volt, anyám szerint unokatestvére nagyapának. Most itt a keresztlevélből látom, nagyapja keresztzülei Scharff Lajos és Heinczné Scharff Emília,

5 Fritz Lipót Andrásról (1691–1768) van szó, aki a visszaemlékezésben a „kálváriás Fritz”. Ő adományozta el 1744-ben evangélikusként a selmeci Scharffenberget a jezsuitáknak, akik a hegyen felépítették a híres kálváriát. *Fricz-Molnár Péter*: Adalékok a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Főiskola rektorátusi épülete (az ún. Fritz-ház) történetéhez. *Bányászati és Kohászati Lapok* 152. (2019) 4. sz. 25.

6 Az esztergomi Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium jubileumi évkönyve 1931–2011. szerk. Keppel Dániel. Esztergom 2011. 230. A nevelőanya (az egyik címzett: „Durikám”) támogatta, hogy a nevelt gyermek, Fritz András („Dendikém”) első házasságából 1940-ben született (félárva) Fritz (II.) László az 1950-es évek közepén katolikus gimnáziumba járjon.

7 A hatodik gyermek, a harmadik fiú.

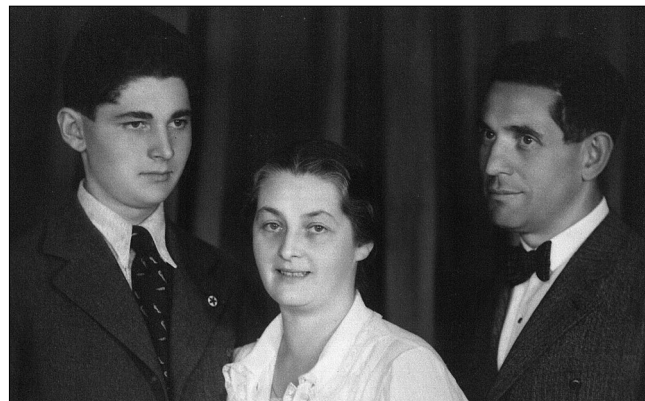
8 Fritz Pál Károly jogász (1811–1878) és Fleischhacker Otília (1810–1869) lánygyermekei kapcsán az 1833 és 1853 közötti bélabányai római katolikus, valamint a fiúgyermekei esetén a selmecbányai evangélikus (német) születési anyakönyvek (www.familysearch.com) alapján 10, aláhúzva az 5 felnőtt kort megélt gyermek születése megállapítható, a következők szerint: 1. Hugó 1833.10.03., 2. Henrietta 1835.05.01., 3. Ida 1836.12.24., 4. Emília Otília 1838.08.31., 5. és 6. (ikrek) Lipót és Pál (két naponan meghalt) 1840.09.16., 7. Pál János 1842.07.15., 8. Irén 1844.09.22., 9. Imre 1846.09.09., 10. Imre Ferdinánd 1853.11.03.

9 Fritz Lipót erdőmérnök (1840–1874) zarnócai gyászjelentését lásd a Pannon Digitális Egyesített Archivumban <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/248499#>, letöltés: 2020. márc. 19.

10 Ezek részben pontatlan állítások, ugyanis Fritz Rezső erdőmérnök (1873–1949) nem breznóbányai, hanem libetbányai erdőmérnök volt pl. 1905-ben. 1900-ban meghalt első feleségétől volt egy 6 évesen 1905-ben elhunyt fia és – valóban – a második felesége az első, elhunyt felesége testvére volt. Budapest Főváros Levéltára HU BFL-VII.186-1905-0303; Budapesti Hírlap 20. (1900) 40. sz. 8. (febr. 10.); Budapesti Hírlap 25. (1905) 48. sz. 11. (febr. 17.)

11 Özv. Massányi Mihályné, Fritz Ida 1915. július 6-án halt meg Kisgaramon. Evangélikus Órálló 11. (1915) 31. sz. 306. (júl. 31.)

12 Puskás Jenő (1885–1944) újságíró https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/szeged/kozkatonai_a_tollnak/pages/010_puskas_jeno.htm, letöltés: 2020. márc. 19.

1. kép – Mezey Mária (Mica, a levélíró), valamint ifj. és id. Ágfalvi Imre (1939)

akinek a lánya lehetett Sóltzné.¹³ Annak a kálváriás Fritznek a felesége is Scharff lány,¹⁴ az ő hozományából adakozott Fritz, mert azt a hegyet Selmecen Scharffenbergnek hívják.¹⁵ Imre selmeci gyerek volt, az ő öreganyját ugyanaz az ev. pap keresztelte, mint Pál nagyapát. Még most is áll Selmecen a „Fritz-ház”, emeletes, tekintélyes épület. Az erdészeti-bányamérnöki főiskola egy része volt benne.¹⁶ Imre ott is hallgatott négy évig.

Egyszer még a húszas években becsengetett hozzánk Budán a Logody utcai lakásba egy belvárosi eleganciával öltözött, az akkori divat szerint erős angol bajuszos fiatalember. Sárossy-Kapellernek mutatkozott be¹⁷ és Mezeyné Fritz Margitot kereste. Igen megnéztem, erősen hasonlított Dini öcsémre, azt hittem ő komédiázik azzal a bajusszal. Bevezettem anyámhoz és igen bánom, hogy magam is nem ültem közéjük. Rokonság ügyben jött a Fleischhackerek révén. Az ő állítása szerint az öreg Fleischhackernek 3 felesége volt és összesen 31 gyereke lett volna és a mi Otília dédanyánk az utolsó.¹⁸ No, vakarcsnak a fénykép szerint elég terebélyes, meg hát mégis

13 A feltevés helyes, lásd *Fricz-Molnár P.*: Király Irén i. m. 175–176.

14 Ez téves állítás, mert Fritz Lipót András (a kálváriás Fritz) felesége Eisenreich Zsuzsanna Zsófia volt. A selmeci Kálváriahegy neve németül valóban Scharffenberg, de a Scharff-család ruszti gyökerű kereskedő-polgárcsalád és Scharff Dániel (1727–1801) az 1750-es évek közepén került Selmecenre. *Fricz-Molnár Péter*: Egy selmecbányai bányapolgár keresztzülségi viszonyai (1724–1764). *Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon* 2. (2015) 1. sz. 1–15.

15 Fritz Lipót András jelentős ingó- és ingatlanvagyonot örökölt 1701-ben elhunyt beszercebányai orvosdoktor édesapja után (*Hídvéghy Á.*: i. m. 36.), majd 1724-ben nagykorúként édesanyja rokona után – többek között – zólyomkecskési és osztroukai földbirtok, alsórákoncai szőlőbirtok, selmecbányai bányá- és italmérési jog került a birtokába, majd ezt követően, az örökségét elfoglalva 1725-ben telepedett meg Selmecbányán (*Fricz-Molnár P.*: Adalékok i. m. 25. vagy FL irathagyaték).

16 *Fricz-Molnár P.*: Adalékok i. m. 27–32.

17 Sárossy-Kapeller Kamilló (1889–1929) külügyminiszteri titkár arcképe a korabeli újságok is közölték, így a leírás pontos. *Képes Pesti Hírlap*, 51. (1929) 90. sz. 3. (ápr. 23.)

18 Az ürményi római katolikus anyakönyvek (www.familysearch.com) alapján vitatható a 31 gyermek és nem igaz, hogy közülük az 1810-ben született Fleischhacker Otília volt az utolsó, mert 1812-ben született öccse, Fleischhacker Imre (1812–1870), aki 1870-ben osztrák báróságot kapott és az ő unokája volt Sárossy-Kapeller Kamilló. A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája I. kötet szerk. Gudenus János József. Bp. 1990. 416.

14 Fritz telt ki tőle. Utána kéne nézni Ürményben. Erről a Sárossy-Kapellerről kevéssel azután az újságból vettük a hírt, hogy autószerencsétlenség áldozata lett.¹⁹ Különleges ember volt.

Hanem amit Laci bácsi Hugó bácsi családi históriájáról ír, az egészen téves.²⁰ Én anyámtól úgy hallottam, hogy – egészen az elején kezdjem – Hugó bácsi egyszer igen rossz bizonyítványt hozott haza az iskolából. Erre az apja odaadta inasnak a vihneyi Kachelmann-féle vasgyárba, s meghagyta ott, hogy olyan keményen bánjanak vele, hogy talán meggondolja magát és visszajöjjön. De Hugó bácsi ott maradt. Ugyanez állítólag Pál nagyapánkkal is megtörtént, de ő inkább visszament tanulni. Hugó bácsi aztán az akkori inas legények szokása szerint tanulmányai miatt sokat utazott. Így ismerte meg első feleségét, az olasz származású Maggi Stellát. Két gyermekük született, de ez az asszony igen haszontalan nő volt. A lányát, Henriettát (Jetta) lelökte valamiért a lépcsőn, s állítólag attól lett szegény olyan félkegyelmű,²¹ a kisfia pedig leesett az asztalról, eltörött a keresztcsontja s meghalt. Hugó bácsiék elváltak és a nő utóbb váltóhamisításért börtönbe jutott.

Hugó bácsi pedig, mint a pesti Ditmar lámpagyár üzletvezetője,²² utazásai közben Weimarban megismerkedett a weimari herceg udvari orvosának lányával, Seiler Rózával, akinek akkor már a herceggel való viszonyából két gyermeke volt, Vilma és Pál. Kár, hogy pontos évszámot nem tudok, meg azt sem, hogy álltak éppen az ügyek a herceggel. Csak annyit, hogy elfogadta Hugó bácsi udvarlását. Sőt, úgy látszik az igen eredményesen tette a szépet, s mikor Hugó bácsi az ügyben tanácsot kért Pali nagyapánktól, ő (9 évvel volt fiatalabb a bátyjánál) amilyen gavalléros gondolkodású volt, azt tanácsolta, ha így áll a dolog, vegye el azt a nőt. El is vette, a két gyereket pedig Fritz névre adoptálta.²³ Kicsik lehetnek, hogy

19 Erről a tragédiáról a korabeli sajtó valóban beszámolt. Pesti Hírlap, 51. (1929) 91. sz. 5. (ápr. 23.), Budapesti Hírlap 49. (1929) 93. sz. 7. (ápr. 25.)

20 Dr. Fritz (Fejes) László szerint: „HUGÓ második felesége: Róza. Ebből a második házasságból két gyermek származott, Leó és Róza. Leó katonatiszt volt, később Ausztráliába vándorolt ki és ott volt farmer. Róza pedig Radziwill herceg neje lett és Galíciában élt.” Az utolsó két állítás valóban téves, mert bár Leó valóban katonatiszt [Fricz-Molnár Péter: Családi kötetek. Magyar Honvéd, 26. (2015) 11. sz. 60–61.] és Friedenlieb Lipót néven úrlovás [Vadász- és Versenylap 52. (1908) 17. sz. 1. (ápr. 10.)] volt, de Argentínába emigrált, ahol farmerként gyilkosság áldozata lett [fényképet is közöltek róla: Délamerikai Magyarország 6. (1934) 632. sz. 7. (jan. 27.)]. Radziwill hercegné pedig Fritz Ordódy Vilma volt és nem Fritz Róza [lásd a 35. lábjegyzetet].

21 Id. Binder Pál – Jancsik Andor: És élni kellett tovább. Két emlékirat. Székelyudvarhely 1995. 29. (id. Binder Pál szerint: „Jetta néni selypítve és rossz kiejtéssel beszélt magyarul, kanárimadarakat és macskákat tartott, minden nap templomba járt és általában egy kissé nevetséges vénkisasszony volt.”)

22 Pesti Hírlap 15. (1893) 326. sz. 12. (nov. 25.)

23 Az „adoptált” Fritz Vilma Liszt Ferenc legfelsőbb osztályába jártások mellett Thomán Istvánnal (Az Országos Magyar Királyi Zeneakadémia évkönyve az 1884/85-diki tanévről. Budapest 1885. 10.). 1883-ban Fritz Vilma harmadéves (34. sorszámú) zeneakadémiai bizonyítványában a következő adatok szerepeltek: „Fritz Vilma, 1867-ben született Regensburgban, szülő Hugó v. Friedenlieb kereskedő, lakik Budapest, Bálvány utca 13., zongoratanár: Erkel Gyula”. Az „adoptált” Fritz Pál a budapesti evangélikus főgimnázium első osztályos tanulója volt 1880-ban, a következő születési adatokkal: „1868. Regensburg, ág.h.” (A budapesti ág. hitv. evang. főgimnázium értesítője 1880/81. Budapest, 1881. 54.)

2. kép – Fritz Róza (1889)

ezt akkor nem vették tudomásul. Hugó bácsitól aztán még 2 gyereke született, Leó („Leopold, mein Sohn, meine einzige Passion!”)²⁴ és Róza.²⁵

A szerencsétlen kis Jetta persze igen alkalmatlan volt az új mama családjában, ezért úgy alkudtak nagyapáék, hogy fogadják Jettát Rónaszékre és helyette az éppen középiskolába kerülő anyám és utóbb Aranka néni jöjjenek Pestre. Ott végezték a polgárit a Deák téri evangélikus iskolában.²⁶ Hugó bácsi ott egyházközségi presbiter volt.²⁷ Tehát anyám adatait biztosnak tartom, hiszen köztük élt, szemtanú volt. Azok a históriák új keletűek voltak akkor, anyám sokszor emlékezett vissza ezekre és 12 évvel idősebb volt, mint Laci, aki csak késői mesék után forgatta így ki a valóságot. Hugó bácsiék a Bálvány utcában laktak,²⁸ 5 szobás lakásban, volt szakácsnő, szobalány, francia kisasszony és Vilma Liszt Ferencről vett zongoraórákat.²⁹ Róza néni sokat volt beteg, anyám szerint hétszer operálták és méhrákban halt meg. Utolsó erejével

24 Lipót fiam az egyetlen szenvedélyem.

25 A Deák-téri evangélikus egyház születési anyakönyvei alapján Fritz Róza 1879. január 19-én született Budapesten, Fritz Lipót pedig 1882. január 17-én született szintén Budapesten (lásd a www.oskereso.hu adatbázisát).

26 A levéltár édesanyja, Fritz Margit 1888-ban második polgári leányosztályos tanuló volt a budapesti evangélikus elemi iskolában (A budapesti ágostai hitv. evang. magyar-német gyülekezet nép- és polgári iskolájának évi értesítője az 1888–89. tanévről. Budapest 1889. 48.).

27 Evangélikus Egyház és Iskola, 12. (1894) 40. sz. 326. (okt. 6.)

28 V. kerület, Bálvány utca 13. volt a pontos cím, lásd Fritz Hugó (1833–1893) budapesti gyászjelentését a Pannon Digitális Egyesített Archivumban (<https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/247511#>, letöltés: 2020. márc. 19.)

29 Fritz Vilma Weimarban is vett Liszt Ferencről zongoraórákat és 1885. februárban Fritz Vilma többek között August Stradal és Liszt Ferenc társaságában a Liszt tiszteletére tanítványai által rendezett estélyen is részt vett. (Legány Dezső: Liszt Ferenc Magyarországon 1874–1886. Bp. 1976. 221–222.)

3. kép – Fritz/Ordódy Vilma, herceg Radziwill Sándorné (1895 körül)

4. kép – Fritz Pál László, a „kadétiskolás Pali bácsi”, a szerző ükapja (1890 körül)

bevallotta Vilmának származását. Ott találták mellette ájul-tan Vilmát, a halott kezét úgy kellett lefejtteni Vilma csuklójáról. Emlékezetes élmény lehetett ez anyámnak is. Még azt is mondta, hogy a szobából, ahol anyám aludt (volna), egész éjjel láthatta a csipkefüggönyös üvegajtón át Róza néni ravatalát.³⁰

Talán éppen abból a szobából való ez az aranyrámás tükör, ami itt van nálam, és amit Róza néni Weimarból hozott. A hozzátartozó szalongarnitúra nagyapáéktól került hozzánk, Laciéknál pusztult el. Róza néni a németvölgyi temetőben temették el, egy fehér márványoszlop volt a síremléke. Hugó bácsi sokszor sétált át oda Budára a gyerekekkel és mindig úgy búcsúzott a sírtől: „schlaf wohl”.³¹ Nem tudom milyen idős volt Vilma, mikor elhozták Weimarból, hogy nem emlékezett és csak az anyja vallomásából tudta meg, ki az apja. Elég hálátlan volt és gőgös. Elutazott Weimarba. A herceg kedvesen fogadta, de már ágyban fekvő nagybeteg volt. Hajlandó volt aláírni, hogy elismeri Vilmát és Palit, de éppen jött a komornyik, hogy jön a hercegasszony és Vilmának távoznia kellett. A herceg meghalt,³² mielőtt Vilma még egyszer bejuthatott volna hozzá. A gőgös lány letette a Fritz nevet, a magáét

30 Fritz Hugóné Seiler Róza (1846–1889) gyászjelentését lásd a Pannon Digitális Egyesített Archivumban (<https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/247510#>, letöltés: 2020. márc. 19.)

31 Nyugodj békében!

32 Nagy valószínűséggel apaként a művészetpártoló Wettin Károly Sándor (1818–1901) weimari nagyherceg jöhet szóba. (http://www.kislexikon.hu/karoly_sandor1.html#ixzz6GT5Tk4by, letöltés: 2020. márc. 19.) Károly Sándor gyakran látta vendégül Weimarban Liszt Ferencet, illetve leveleztek is. (<http://lisztmuseum.hu/hu/hirek/187/> és http://www.rubicon.hu/magyar/nyomtathato_verzio/1886_julius_31_liszt_ferenc_halala/, letöltés: 2020. márc. 19.)

és öccsét Ordódyra változtatta.³³ Mégis ott maradt a háznál, ő vezette a háztartást, nevelte Leót és Rózát.

Pali bácsi – édesapád – akkor kadetiskolás volt,³⁴ sokat járt hozzájuk és magával hozta a szintén kadetiskolás Radziwill herceget. Kb. egykorúak lehetnek Vilmával, aki ugyan nagyon szerelmes volt Pali bácsiba, de hát az csak egy „von Fritz” volt. Vilma férjhez ment³⁵ a nálánál alacsonyabb, kis fekete cigányképű herceghez és magával vitte Lengyelországba Rózát azzal az elhatározással, hogy grófnál alább nem adja férjhez. Sok év múlva egyszer jött Budakeszire egy vendég néni, Galiky Ida, aki még Hugó bácsiéktól ismerte anyámat, s beszélt, hogy meglátogatta Vilmát Lengyelországban. A kastélyban

33 A levélíró unokatestvére, id. Binder Pál szintén az Ordódy nevet említi, de már – özv. Ordódy Rózáként – Vilma édesanyjánál is [Id. Binder P.: i. m. 29.]. Vilma 1894-ben Ordódy Vilmaként házasodott [Pesti Hírlap 16. (1894) 93. sz. 9. (ápr. 3.)]. Adoptált Fritz Pál pedig Ordódy Pál néven lett festőművész (https://www.kieselbach.hu/muvesz/ordody-pal_4103, letöltés: 2020. márc. 19.)

34 A magyar feltámadás lexikona. szerk. Szentmiklóssy Géza. Bp. 1930. 598. [Fritz Pál (friedenliebi)]

35 A budapesti erzsébetvárosi római katolikus egyház házassági anyakönyve alapján 1894. április 2-án volt az esküvő (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C33H-1W4X-V?i=409&cat=231105>, letöltés: 2020. márc. 19.) herceg Radziwill Sándor nagybirtokos és Ordódy Vilma között. Esküvői tanú volt báró Fejérváry Géza honvédelmi miniszter és Sárossy-Kapeller Ferenc miniszteri osztálytanácsos, Sárossy-Kapeller Kamilló, a visszaemlékezésben említett „angol bajuszos fiatalember” apja. Vilmánál anyakönyvi bejegyzésként szerepel a „Sándor birtokos leánya, anyja Seiler Eufrozina”, illetve a „ker. lev. 1867. szept. 9. Regensburgból”, továbbá a (véltetően 1889-ben kelt) honosítási és örökbefogadási okiratok száma azzal a megjegyzéssel, hogy „elvitte az iratokat”. Az apánál említett „Sándor” keresztnév utalhat Károly Sándor weimari nagyherceg második nevére is, kifejezve ezzel is a nagyherceg apaságát.

egy külön részben él, a herceggel szóba sem áll. Rózika meg addig még nem ment férjhez.

Sok mindent lehetne még kérdezgetni, de már nincs kitől. Nem éppen épületes história ez a Róza néniről, nem tartozik a családfába. Laci bácsinak hízelgett volna, ha Fritz Róza lett volna Radziwill hercegné. Laci az új keletű adatokat pontosan jegyezte. Nem írta fel, hány éves volt Jetta 1923-ban. Legalább tudnánk Hugó bácsi első házasságának idejét. Anyám 1877-ben született kb. 10 év múlva 1887-ben kerülhetett Pestre középiskolába és Hugó bácsiról végig, mint élőről beszélt, tehát nem stimmel Laci adata, hogy 1883-ban halt meg. Azt hiszem a Deák-téri matrikulában meg van írva.³⁶ Jetta ott maradt Rónaszéken azután is, hogy anyám és Aranka elvégezték Pesten az iskolát.

Hugó bácsi hozományt hagyott Jettára, amit egyszer Csegezy kölcsönkért nagypától, de aztán nem akarta visszaadni azzal a pimasz megjegyzéssel, hogy hiszen úgy sem kapott Arankával hozományt. Ezért aztán Jetta odakerült Csegezyékhez haláláig és mindig azzal fenyegetőzött, hogy börtönbe juttatja őket. Talán nem is volt olyan tökéletlen.³⁷ Egyszer láttam, bizony nem volt szegényke egy szép Fritz lány.

Nagyapa egyszer Petrozsényban mutatott nekem egy vastag könyvet, amibe fel volt jegyezve minden gyerekének még a bábaköltsége is. Egy-egy lánya 25 000 forintba került a staffirunggal együtt. Károly, Laci a diplomájával együtt kb. ugyanannyi, de mert a jó kis Pali bácsival nem lehetett bírni, sem otthon, sem az iskolában, ezért adták kadétiskolába,³⁸ így 6000 forinttal kevesebbe került a neveltetése, mint a többié. Ezt az összeget a becsületes, gavalléros nagyapa végrendeletében meghagyta Pali bácsinak, de Laci ezt megtámadta és nem adta ki. Meg a címeres Fritz poharakat sem! Elkényeztetett, önző, beteg kisfiúból lett Laci. 4 éves korában csontszú miatt le akarták vágni a lábát, de nagyapa nem engedte.³⁹ Így otthon operálták, a 16 éves anyám asszisztált, mesélte, hogy csurgott a vér a karjára. No, most már bocsánatot kérek a sok rossz kaparásért. Hej ha nekem gépen volna!

U. i.: A hagyomány emleget egy Fritz lányt, aki mulatós, tékozló életével elpredálta a régi gazdagságot. Azt hittem Laci

5. kép – Mezey Rezsóné Fritz Margit (a levéltár édesanyja, 1901)

bácsi ezt is fel tudta jegyezni, de lám, nem is említi. Hol keressük? Itt a családfán az első dr. Fritz András selmecebányai birtokos és bányabirtokosként szerepel. A fia, az a bizonyos „kálváriás” a krónikában így van említve: „Fritz, protestáns földesúr”. Ezután vesztetett el a „birtok”, mert aztán dédapánk Pál Károly Fleischhacker Otília férje, anyám elbeszélése szerint már csak, mint bérlő gazdálkodott a régi birtokon.⁴⁰ Nagyapa, Hugó bácsi már csak a saját keresetükre voltak hagyva, nagy családjuk volt, gondjaik is lehettek, de azért jobban ment nekik, mint most nekünk. Kérdeztem Imrét – de nem tudja – hol lehetett Selmeceben az a nagyapa keresztlevelében olvasható: „Meyerey den Vater des Kindes, gehöri im Weichbalde der Stadt liegend.”⁴¹

Most már illik abbahagyni, elég lehetett belőlem, öllelek szeretettel. Mica

36 Az 1883-as év vélhetően elírás, a pontos halálozási dátum 1893. november 23. Fritz Hugó (1833-1893) budapesti gyászjelentését lásd a Pannon Digitális Egyesített Archivumban (<https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/247511#>, letöltés: 2020. márc. 19.).

37 Ezzel összecseng id. Binder Pál visszaemlékezése: „Soha nem beszéltek erről, de nekem úgy rémlik, Jetta néni egy nagyobb összeget adhatott Csegezy Gyula bácsinak, aki kötelezte magát, hogy Jetta néniről haláláig gondoskodik.” *Id. Binder P.: i. m. 29.*

38 Ezt az állítást alátámasztja, hogy Fritz Pál László 1880 és 1884 között a selmecebányai evangélikus líceum, majd 1885-től a Ludovika Akadémia tanulója volt [A selmecebányai ágost. hitv. ev. kerül. lyceum értesítője az 1880/81. tanévről. Selmecebánya, 1881. 36. és A selmecebányai ágost. hitv. ev. kerül. lyceum értesítője az 1883/84. tanévről. Selmecebánya 1884. 60–61., valamint Nemzet 4. (1885) 153. sz. 1. (jún. 5.).]

39 Ezt dr. Fritz (Fejes) László gépírási önéletrajzában maga is említette (FL irathagyaték).

40 Nem kizárt, hogy Fritz Pál Károly (1811–1878) bérlőként is gazdálkodott, ugyanakkor 1847. februárban a Selmecebánya és Bélabánya közötti, a Kálváriahegy mögötti 32,5 hektáros majorságát tulajdonosként hirdette meg, ugyanis a „majorom” birtokos jelzót használta. [Pesti Hírlap, (1847) 840. sz. 150. (márc. 4.)] Ettől függetlenül ez a birtok akár a töredéke is lehetett annak, amit pl. Fritz Pál Károly dédapja, Fritz Lipót András (1691–1768, a „kálváriás Fritz”) 1724-ben örökölt Selmecebánya környékén). A szerző a „mulatós, tékozló Fritz lányra” vonatkozó más vagy pontosabb adatot a családkutatások során nem talált.

41 A Meierei majorság, vagyis a gyermek az apa majorságában született, ami a város környékén fekszik. A Weichbalde vagy annak a környéknek megnevezése vagy a majorság neve lehetett. Az értelmezésért Tuza Csillát, az Országos Levéltár főlevéltárosát köszöneti illeti.

I. FRIEDENLIEBI FRITZ/FRICZ CSALÁDFA

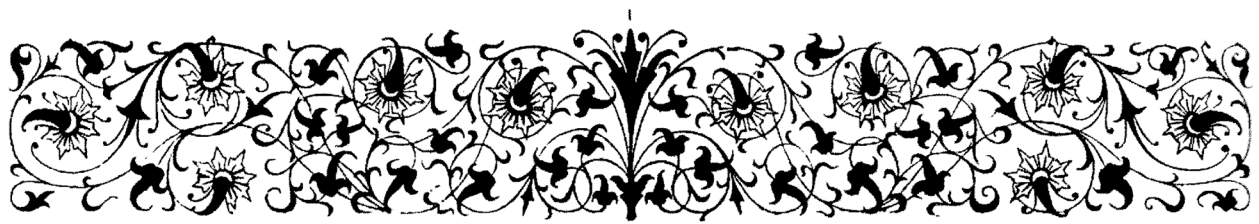
- Fritz/Fricz András (*dr. Fritz András bányabirtokos, 1660–1701*) ∞ Frideli-Friedenau Anna Barbara (megh. 1738)
- A1. Lipót András (*katolikus kongreganista 15 éves korában, a kálváriás Fritz, 1691–1768*) ∞ Eisenreich Zsuzsanna Zsófia (megh. 1749 után)
- B1. János Lipót (1733–1788k) ∞ Kraudi Katalin Cecília (1745–1801, 1790-től második férje Szeleczky Pál)
- C. (I.) Lipót (1762–1819) ∞ Scharff Karolina (1768–1837), lásd a II. családfán a C1. sort
- D. Pál Károly (*dédapánk, 1811–1878*) ∞ Fleischhacker Otília (*Otília dédanyánk, 1810–1869*), lásd a III. családfán a D1. sort
- E1. Hugó (*Hugó bácsi, 1833–1893*) 1∞ Maggi Stella 2∞ Seiler Eufrozina (*Róza néni, özv. Ordódy Róza, 1846–1889*)
- F1. (1∞) Henrietta (*Jetta, 1863–1923*)
- F2. (1∞) *kisfiú* (megh. 1865k)
- F3. (2∞) örökbefogadott Vilma (*gógós lány*), Fritz, majd Ordódy Vilma, 1867–1934., ∞ hg. Radziwill Sándor (1869–1929)
- F4. (2∞) örökbefogadott Pál (*Pali*), Fritz, majd Ordódy Pál, sz. 1869)
- F5. (2∞) Eufrozina (*Róza, Rózika, Fritz Róza, sz. 1879, 1909-től Sárosi*)
- F6. (2∞) (III.) Lipót (*Leo, 1882–1933*)
- E2. Ida Karolina (*Ida, 1836–1915*) ∞ Massányi Mihály (1836–1878)
- E3. Emília Otília (*Fuchsné Fritz Otília, sz. 1838*) ∞ Fuchs Sándor (1831–1873)
- F1. Fuchs (1883-tól Földes) Ágnes/Inesz ∞ Puskás József (1854–1932)
- G1. Puskás Jenő (*Fritz Otília egyik unokája, pesti jogász, 1885–1944*)
- E4. (II.) Lipót (*Lipót, 1840–1874*) ∞ Bittera Libória
- F1. Rezső (*Fritz Rudi bácsi, 1873–1949*) 1∞ Seenger Emma (1867–1900), 2∞ Seenger Márta (1882–1954)
- G1. (1∞) Miklós (1898–1905)
- E5. Pál János (*nagyapánk, Pál nagyapa, Pali nagyapánk, nagyapa, 1842–1914*) 1∞ Terényi (Triff) Ilona (1850–1872), 2∞ Bresztovszky-Szűts Mária (1853–1913)
- F1. (1∞) Pál László (*Pali bácsi, 1871–1944*) ∞ Klemm Margit (1875–1944)
- G1. Fritz András (*Dendikém, Dende, az egyik címzett és a szerző dédapja, 1902–1971*) 1∞ Paul Mária (1901–1951), 2∞ Molnár Magdolna (*Durikám, a másik címzett*)
- H2. (1∞) (II.) László (*a Ti Lacitok, sz. 1940*) ∞ Vajda Teréz
- I1. (III.) László (*a Ti Lacitok két fia közül az idősebb, sz. 1961*)
- I2. Károly (*a Ti Lacitok két fia közül a fiatalabb, sz. 1963*)
- F2. (2∞) Margit (*anyám, 1877–1951*) ∞ Mezey Rezső (1869–1936)
- G1. Mezey Mária (a levélíró, *Mica, 1896–1988*) ∞ id. Ágfalvi Imre (*Imre, 1892–1980*)
- G2. Mezey Dénes (*Dini öcsém, 1898–1978u*)
- F3. (2∞) Aranka (*Aranka néni, Aranka, 1878–1963k*) ∞ Csegezy Gyula (*Csegezy, megh. 1929*)
- F4. (2∞) Mária (1881–1962) ∞ Binder József (1871–1925)
- G1. id. Binder Pál (sz. 1900) 1∞ Mátyás Klára, 2∞ Nagy Pirooska
- H. (1∞) ifj. Binder Pál (1935–1995)
- F5. (2∞) (I.) Károly (*Fritz Károly bácsi, Károly, 1882–1960*) ∞ Rudolf Hilda (sz. 1890)
- F6. (2∞) (I.) László (*tiszteletreméltó nagybátyánk, Laci, Laci bácsi, 1889–1967*) 1∞ Fejes Júlia (1883–1939), 2∞ Csotó Sára (sz. 1892)
- B2. Zsuzsanna Zsófia (1729–1765k) ∞ Scharff Dániel (lásd a II. családfán)
- A2. Zsuzsanna Regina (sz. 1693)
- A3. János András (1696–1751u) 1∞ Gerbl Krisztina, 2∞ Szuloviny Zsuzsanna, 3∞ Reviczky Éva
- A4. Anna Mária (*Schneiderné, 1698–1732u*) ∞ Schneider Tóbiás
- A5. Ferenc Károly (1699–1743u)
- A6. András Ignác (1701, egy hónapot élt)

II. SCHARFF CSALÁDFA

- B. Scharff Dániel (1727–1801) 1∞ Fritz Zsuzsanna Zsófia (lásd az I. családfán a B2. sort), 2∞ Probst Zsuzsanna (1746–1826)
- C1. (2∞) Karolina (1768–1837) ∞ Fritz Lipót (1762–1819), lásd az I. családfán a C. sort
- C2. (2∞) Lajos Sámuel (*nagyapa keresztzülei közül a keresztapa, 1771–1842*) ∞ Todt Rozina
- D. Emília (*Heinczné, nagyapa keresztzülei közül a keresztanya, 1817–1897*) ∞ Heincz Ádám (1814–1858)
- E. Heincz Emma (*Sóltzné, unokatestvére nagyapának, 1841–1933*) ∞ Sóltz Gyula (1837–1913)

III. NEMES FLEISCHHACKER CSALÁDFA

- C. Fleischhacker János (*az öreg Fleischhacker, 1798e–1833u*) 1∞ Mecsey Zsuzsanna, 2∞ Babóthy Antónia, 3∞ Babóthy Ágnes (1788k–1815)
- D1. (3∞) Otília (*Otília dédanyánk, 1810–1869*) ∞ Fritz Pál Károly (*dédapánk, 1811–1878*), lásd az I. családfán a D. sort
- D2. (3∞) Imre (1812–1870, osztrák báró 1870-ben) ∞ Fleischhacker-Leuzendorf Hermina (1839–1904)
- E. Hermina (1865–1929) ∞ Sárossy-Kapeller Ferenc (1854–1918)
- F. Sárossy-Kapeller Kamilló (*angol bajszos fiatalember, 1889–1929*)

KARIKA TÍMEA Családok és háborúk

A családtörténeti kutatás lehetőségei a hadigondozási iratokban*

Families and wars. Possibilities of family history research in the military care documents

The study explores the origins of the concept of military care, the organizations involved in this, the military care procedures and the source value of the related documents. Its specialty is that it is a mix of official and private records, from which we can find out the birth information of our ancestors, their job description, their address, their military service data, their graves, their health, family and financial situation. We can see them in photos we haven't known before, we can touch their fingerprints, meaning we can connect with our ancestors in an extraordinary way that other types of documents rarely allow.

A hadigondozás fogalma általában csak az aktualitás szintjén kerül be a köztudatba,¹ s ez igaz a levéltárakban őrzött hadigondozási iratokra is, amelyek főként csak ügyviteli értékük kapcsán kerültek előtérbe. Történeti kutatások forrásaiként általában nem használatosak, holott családtörténeti, helytörténeti, hadtörténeti vagy akár orvostörténeti kutatások forrásaiként is hasznosnak bizonyulnak.

A hadigondozottak köre és a hadigondozási eljárás menete

A múlt század háborús időszakaiban sok magyar család veszítette el a családfenntartóját, vagy szenvedett a családfő maradandó háborús sérüléseket, amely munkaképtelenné tette. Az elesett vagy munkaképtelenné vált családfenntartók hiányzó jövedelmének pótlására, a magukra maradt családok megsegítésére vezette be a magyar állam a hadigondozás intézményét.

A hadirokkant, hadiárva, hadiözveggy megjelölések a háború fogalmához szorosan kötődő, azzal egyidős meghatározások, a hadviselő állam róluk való szervezett gondoskodása azonban Magyarországon csak a 20. században valósult meg. Az I. világháború során elszenvedett óriási

emberveszteség, számos betegen, megrokkanva hazatért katonája teljes vagy részleges munkaképtelensége családok tömegeinek megélhetését tette nehézé, olykor lehetetlenné – ez követelte ki a hadigondozási eljárás megszervezését, amely valójában csak 1933-ban, a háború befejezése után 15 évvel valósult meg.

Az I. világháború ideje alatt a hadigondozás az elavult, 1875. évi LI. törvénycikk² és az 1887. évi XX. törvénycikk³ alapján zajlott. E törvények értelmében a közös hadsereg, a haditengerészet és magyar királyi honvédség tisztjeinek, altisztjeinek és közkatonáinak rokkantellátása, valamint tisztii és legénységi özvegyeinek és árváinak ellátása a honvédelmi minisztérium és a pénzügyminisztérium útján valósult meg. Az ügyek gördülékenyebb intézésére 1917-ben létrehozták az Országos Hadigondozó Hivatalt, amely 1919-ig működött, majd 1922-ben a nem hivatásos állományból származó hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárva ügyeinek felügyeletét és felsőfokú intézését a népjóléti és munkaügyi miniszter feladataihoz sorolták.⁴ A hadirokkantak és más hadigondozottak ügyeinek elbírálása és intézése tehát polgári úton folytatódott. Ezen eljárás keretében igénymegállapító bizottságokat hoztak létre a főváros kerületeiben, a törvényhatósági jogú és rendezett tanácsú városokban,

* A tanulmány a Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban: MNL) Veszprém Megyei Levéltárában 2015. október 22-én, a „Családtörténeti kutatás az anyakönyveken túl” címmel megrendezett konferencián elhangzott előadás átdolgozott változata.

1 A hadigondozásról szóló 1994. évi XLV. törvény és a végrehajtása tárgyában hozott 113/1994. (VIII.31.) Korm. sz. rendelet hatályba lépése emelte be újra a köztudatba a hadigondozás intézményét, s azóta változó intenzitással, de szinte folyamatosan az igény a levéltárakban őrzött hadigondozási iratokból történő adatszolgáltatásra is.

2 1875. évi LI. törvénycikk a közös hadsereg (haditengerészet) és a m. kir. honvédség egyéneinek katonai ellátásáról

3 1887. évi XX. törvénycikk a hadsereg, haditengerészet, honvédség és népfelkelés tisztii és legénységi özvegyeinek és árváinak ellátásáról

4 A m. kir. minisztérium 1917. évi 900. M. E. számú rendelete a hadirokkantakat és családjukat, továbbá a hadiárvaikat és a hadiözvegyeket gondozó szervezetről.

valamint a népgondozó kirendeltségekkel működő járási székhelyeken.⁵

Alapvető változásokat azonban a hadirokkantak és más hadigondozottak ellátásáról szóló, 1933. évi VII. törvénycikk hozott a hadigondozásba, amely többek között leírta a hadigondozási eljárás rendjét, megszervezte a hadigondozó bizottságokat, felsorolta a közreműködő hatóságokat, szabályozta a hadigondozási ellátásokat és megnevezte a hadigondozottak neveit. E törvény és a végrehajtására hozott 9300/1933. Eln. Hg. H. M. számú utasítás szolgált alapul a következő évtizedek során a hadigondozásban követett eljárásoknál.⁶

A II. világháború idején a polgári személyek hadiszolgálatba vonása (leventeként, légoltalmi szolgálatosként vagy honvédelmi munkaszolgálatosként),⁷ a légierők hadművelési területeken kívül végzett pusztításai, majd az ország területére is kiterjedt harci események következményeként a hadviselés új típusú áldozatai jelentek meg hazánkban: a honvédelmi, majd a háborús polgári gondozottak és rokkantak.

A hadigondozottak köre és a hadigondozási eljárás menete

Ha valamely személy háborús események következtében harctéren vagy a hátszágban megrokkant, megsebesült, megsérült vagy megbetegedett, és állapota miatt keresőés munkaképessége meghatározott mértékben csökkent, akkor kérelmezhetette hadirokkanttá nyilvánítását. Ezekben az esetekben az iratokban magára a hadirokkant személyére folytatható kutatás. A háborús események miatt elesettek, elhunytak vagy eltűntek esetében az özvegy, az árvák vagy a szülők és testvérek után kell kutatni, hiszen hadiözvegyként, hadiárvaként vagy hadigondozott családtagként ők folyamodhatnak ellátásért az államhoz.⁸

A hadirokkant saját jogon kaphatott ellátást önmaga és gyermekei (megnevezésük: hadigyámolt) számára, a háború halálos áldozatai után pedig feleségük (hadiözvegy), gyermekei (hadiárva vagy félhadiárva), valamint ellátatlan, vagyis eltartó nélküli felmenő ágbeli rokonaik vagy szülő nélküli testvéreik (hadigondozott családtag) részesülhetnek hadigondozási járadékban.⁹

5 A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter 91.000.IX-a/1922. N. M. M. számú rendelete a nem hivatásos állományból származó hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvak ellátásáról szóló 1922. évi 2700. M. E. és 1922. évi 7200. M. E. számú kormányrendeletek végrehajtása tárgyában.

6 Az 1933. évi VII. tc-t az 1994. évi XLV. törvény 29. § (2) a) pontja helyezte hatályon kívül.

7 1939. évi II. tc. a honvédelemről.

8 A hadigondozási járadék folyósításának feltétele volt, hogy igazolják, megélhetésük nincs biztosítva. Ha jövedelmük alapján nem is részesülhetnek pénzellátásban, más a jogszabályok által biztosított kedvezményeket azért még igénybe vehettek.

9 A II. világháború idején az előző háborúhoz képest kiszélesedett a hadigondozottak köre, hiszen már nemcsak a katonai szolgálatot, hanem más „közérdekű szolgálatot”, így a munkaszolgálatot, a légoltalmi szolgálatot és a leventekötelezettséget teljesítő, valamint polgári személyek is a harcok áldozataivá lettek. Emiatt eleinte igyekeztek árnyalni a hadirokkantak és hadigondozottak megnevezését és ellátását, így 1939-ben bevezették a honvédelmi rokkant és a honvédelmi gondozott, 1943-ban pedig a háborús pol-

gári rokkant és háborús polgári gondozott fogalmát, s ugyanekkor az eltűnt vagy hadifogságba esett személyek hozzátartozói esetében az „ideiglenes” megjelölést. A túlbonyolított elnevezéseket végül 1949-ben egységesítették, onnantól minden rokkant hadirokkant, s minden egyéb hadi-, honvédelmi- vagy háborús polgári gondozott elnevezése hadigondozott lett, ugyanakkor megszűntették az „ideiglenes” megjelölést is.

10 A hivatásos katonák állományügyei a HM-hez tartoztak. Ezek a tiszték és altiszték katonai nyugdíjat és indokolt esetben sérülési pótdíjat kaptak elbocsátásukkor, tehát rájuk vonatkozó adat elvileg nem található a hadigondozási iratokban. Előfordulnak azonban hivatásos katonák iratai is a hadigondozási alapiratokban, főként akkor, ha elhagyták a hadsereget, pl. nyugállományba vonultak.

11 Hadimunkások voltak például az erődítési, útépitési munkásosztályokba, vasútbiztosító alakulatokba, mészáros századokba beosztott népfelkelők, vagy a hadsereg számára dolgozó üzemek munkáskeretei.

12 Elvétele előfordulnak olyan hadigondozási ügyek illetve iratok is a hadigondozási alapiratok között, amelyek nem a két világháború áldozataira vonatkoznak. Veszprém város polgármesterének hadigondozási alapiratai között például két olyan, a Tanácsköztársaság ideje alatt vöröskatonaként megsérült személy iratai is megtalálhatóak, akik igényüket – érthető okokból – csak 1945 után nyújtották be. De akad néhány olyan alapirat is, amely nem háborús idők alatt, kiképzés vagy szolgálat folyamán megsérült személyekre vonatkozik.

13 A hadigondozó bizottságokat az 1933. évi VII. tc. hozta létre a hadigondozottak igényjogosultságának elbírálására minden járási székhelyen, törvényhatósági jogú és megyei városban, továbbá a főváros közigazgatási kerületeiben.

gári rokkant és háborús polgári gondozott fogalmát, s ugyanekkor az eltűnt vagy hadifogságba esett személyek hozzátartozói esetében az „ideiglenes” megjelölést. A túlbonyolított elnevezéseket végül 1949-ben egységesítették, onnantól minden rokkant hadirokkant, s minden egyéb hadi-, honvédelmi- vagy háborús polgári gondozott elnevezése hadigondozott lett, ugyanakkor megszűntették az „ideiglenes” megjelölést is.

10 A hivatásos katonák állományügyei a HM-hez tartoztak. Ezek a tiszték és altiszték katonai nyugdíjat és indokolt esetben sérülési pótdíjat kaptak elbocsátásukkor, tehát rájuk vonatkozó adat elvileg nem található a hadigondozási iratokban. Előfordulnak azonban hivatásos katonák iratai is a hadigondozási alapiratokban, főként akkor, ha elhagyták a hadsereget, pl. nyugállományba vonultak.

11 Hadimunkások voltak például az erődítési, útépitési munkásosztályokba, vasútbiztosító alakulatokba, mészáros századokba beosztott népfelkelők, vagy a hadsereg számára dolgozó üzemek munkáskeretei.

12 Elvétele előfordulnak olyan hadigondozási ügyek illetve iratok is a hadigondozási alapiratok között, amelyek nem a két világháború áldozataira vonatkoznak. Veszprém város polgármesterének hadigondozási alapiratai között például két olyan, a Tanácsköztársaság ideje alatt vöröskatonaként megsérült személy iratai is megtalálhatóak, akik igényüket – érthető okokból – csak 1945 után nyújtották be. De akad néhány olyan alapirat is, amely nem háborús idők alatt, kiképzés vagy szolgálat folyamán megsérült személyekre vonatkozik.

13 A hadigondozó bizottságokat az 1933. évi VII. tc. hozta létre a hadigondozottak igényjogosultságának elbírálására minden járási székhelyen, törvényhatósági jogú és megyei városban, továbbá a főváros közigazgatási kerületeiben.

tanúvallomási jegyzőkönyvek szolgálták. A rokoni kapcsolatot bizonyításáraanyakönyvi kivonatokat és keresztleveleket mellékeltek, a rászorultság igazolására pedig vagyoni bizonyítványokat, munkáltató által kiállított igazolásokat, valamint családi törzslapokat nyújtottak be, amelyekben esetenként a szabvány információkon kívül családtörténeti leírásokat is találunk. A beterjesztett kérelem és az igazoló dokumentumok alapján a hadigondozó bizottságok határozatot hoztak és hadigondozási igazolványt állítottak ki, majd az eljárás végén a határozatot és az addig benyújtott iratok összességét megküldték a hadigondozott lakóhelye szerint illetékes nyilvántartó hatóságnak.

Levéltári források¹⁴

A hadigondozó bizottságok elnökei a közigazgatás vezető tisztviselői voltak, s a bizottságok által hadigondozási ügyekben kiadott határozatokat hivataluk általános iktatott iratai között őrizték. Megyei jogú vagy törvényhatósági jogú városokban élő hadigondozottak esetén a polgármesteri iratokban, más vidéki településen élők esetében a járási főszolgabírók, 1945 után pedig a járási főjegyzők iratanyagában lehetők fel a hadigondozási ügyek határozatai.¹⁵ A hadigondozó bizottsághoz benyújtott, a kérelmek jogosságát bizonyító igazolások egy részét a kérelmező illetőségi helyén működő jegyző, körjegyző, polgármester adta ki, így utóbbiak iktatott iratai között kereshetünk például az adott hadigondozottra vonatkozó illetőségi vagy vagyoni bizonyítványt. A téma szempontjából legértékesebb irategyüttest, az úgynevezett hadigondozási alapíratot a hadigondozott lakóhelye szerint illetékes polgármesteri vagy jegyzői hivatal regisztraturájában találhatjuk meg. Hadigondozási ügyekben a 91.000.IX-a/1922. N. M. M. számú rendelet, majd az 1933. évi VII. törvény cikk is a községi és körjegyzőket, a városokban a polgármestereket, Budapesten a kerületi elöljárókat¹⁶ jelölte meg nyilvántartó hatóságként; e személyek feladataul szabta ki a hadigondozottak személyi és ellátási adatainak nyilvántartólapokon való folyamatos vezetését, valamint a hadigondozottak igényére vonatkozó tárgyalási iratok és igazoló okmányok őrzését is.

A nyilvántartó hatóságok által a hadigondozottak neveszerinti betűrendben őrzött, az egyes hadigondozottakra

14 A családtörténeti szempontból fontos adatokat tartalmazó hadigondozási iratok települési, illetve járási, esetleg megyei (Budapesten kerületi, fővárosi) szinten keletkeztek és őrződtek meg, ezért tanulmányomban a megyei és a városi levéltárakban előforduló hadigondozási irategyütteseket vizsgálom. Az országos szinten (minisztériumoknál, Országos Hadigondozó Hivatalnál stb.) keletkezett iratokkal nem foglalkozom.

15 A tanácsrendszer bevezetése után hadigondozási ügyekben a városi és járási, a fővárosban a kerületi tanácsok szociálpolitikai csoportjai és egészségügyi osztályai hoztak határozatokat. A hadigondozási ügyekben hozott döntések elleni fellebbezést 1949-ig a megyei alispánokhoz, a mellettük működő közigazgatási bizottságok hadigondozó albizottságaihoz lehetett benyújtani, amelyek ez irányú szerepét 1950 után a megyei tanácsok vették át.

16 Feladataikat 1950-től a községi, városi és kerületi tanácsok vették át. Lásd 3.440-70/1950.(VII.21.) N. M. sz. rendelet.

vonatkozóan egybegyűjtött kérelmeket, tárgyalási iratokat, igazoló okmányokat, a hadigondozotti státuszra és a pénzellátásra vonatkozó megállapító és megszüntető határozatokat nevezzük *hadigondozási alapíratnak*.¹⁷ Abban találhatóak – jó esetben – az előzőleg említett kérelmek, anyakönyvi, orvosi, katonai iratok, hadigondozási igazolványok, különféle jegyzőkönyvek, igazolások és határozatok, felülvizsgálati okmányok. Fontos tudni, hogy a már idézett, 1922-es népjóléti és munkaügyi miniszteri rendelet előírása alapján a hadigondozott költözése esetén továbbították az iratait az új lakóhelye szerint illetékes hivatalnak, így azokat a legutolsó lakóhelyüül szolgált település irataiban kell keresnünk.¹⁸

A hadigondozási alapíratokban található iratfajták nem egységesek, hiszen eltérő igazolásokat kellett becsatolni hadirokkant és más hadigondozott igénybenyújtása esetén, valamint másféle dokumentumokat adtak ki a katonai¹⁹ és a polgári hatóságok, továbbá különbözőek az irattípusok kiadásuk korszakának tekintetében is. Az alábbiakban a legjellemzőbb, az általános levéltárak más irategyütteseiben nem megtalálható irattípusokat tekintjük át, s összegezzük, hogy milyen információk lehetők fel bennük.

A (katonai) *Anyakönyvi lap másolat* talán a legjelentősebb forrás a katonai hatóságok által kiállított okiratok közül. A katona személyi adatai (születési és illetőségi hely, a születés éve, vallás, iskolai végzettség, foglalkozás, családi állapot, személyleírás, nyelvismeret) mellett megismerhető belőle szolgálatának története is. Az állományba vételtől a leszerelésig követhetjük rendfokozatának változásait, alakulatokhoz való beosztásait, kitüntetéseit, az esetleges betegség, sebesülés, eltűnés, hadifogság tényét (időpont és helyszín megjelölésével), szolgálat alóli felmentését. Főként az I. világháborús hadirokkantak irataiban találhatjuk meg, de előfordul a II. világháború utáni iratokban, esetenként hadiözvegyek dokumentumai között is.

A *Felülvizsgálati táblázat* az I. világháborús hadirokkantak alapírataiban található katonai dokumentum. A táblázat felső részén szereplő személyi adatok az anyakönyvi lappon lévővel megegyezők, de itt megjelennek a rendfokozat,

17 A hadigondozási alapírat elnevezés – amelyet egy korábbi munkatársunk alkotott meg az anyakönyvi alapírat mintájára – az MNL Veszprém Megyei Levéltárában jelöli ezt az irategyüttest, megkülönböztetendő az iktatott iratok között szereplő hadigondozási iratoktól. Más levéltárakban más lehet a megnevezése.

18 Veszprém megyében a hadigondozási alapíratok jelentős része sajnos elpusztult, főként a II. világháború hadi eseményei alatt. A megmaradt hadigondozási alapíratok egy része levéltári őrzetben van, más része viszont még – remélhetőleg – a települési önkormányzatok irattáraiban található. Ezen iratokat a hivataloknak a többi irattól elkülönítve kellett kezelni, így a levéltárba került jegyzőségi, polgármesteri vagy tanácsi iratokban is külön tétel, városoknál külön állagot képeznek. Esetenként az iktatott iratsorozatban is találhatóak hadigondozási alapíratok, mivel előfordult, hogy egy adott személy ügyének utolsó elbírálása folyamán azt nem helyezték vissza eredeti helyére, hanem az utolsó iktatószámú ügyiratban hagyták.

19 Az I. világháború alatt kiadott katonai iratok esetében az is megfigyelhető, hogy a magyar királyi (hónvéd) alakulatoknál szolgált katonák esetében magyar nyelven, a közös hadseregben szolgált katonák esetében német nyelven állították ki azokat, de előfordulnak két vagy akár három nyelven, pl. németül–magyarul, németül–magyarul–szlovákul kiállított igazolások is.

valamint a katonai csapattest és alosztály adatai is. Az adatlap alsó része a beszámítható szolgálati idő jelölésére alkalmas. Jellemzően az 1920–1922 között kiállított felülvizsgálati táblázatokon piros színnel bejegyezték azt is, hogy az illető katona szolgált-e a Vörös Hadseregben, avagy nem, s amennyiben szolgált, annak időtartamát is megadták.

A *Honvéd orvosi bizonyítványban* a személyes adatok, családi állapot, foglalkozás, a csapattest és alosztály, rendfokozat, a sorozás éve és a testalkat leírása szerepel. Ezután az orvosi vizsgálat eredménye, a betegség vagy sérülés kialakulásának körülményei, a gyógykezelésre és a felépülés lehetőségére vonatkozó feljegyzések, továbbá a felülvizsgálatról rendelkező intézkedések olvashatóak.

A *Kihallgatási jegyzőkönyv* viszonylag gyakran előfordul az I. világháborús hadirokkantak iratai között. Különlegessége, hogy jobb felső sarkában a hadirokkant ujjlenyomata is látható. A személyes adatok és az alakulat megjelölése mellett információ található arra vonatkozóan is, hogy a katona mely fronton mikor szolgált, hol és mikor sebesült meg, hol és mikor történt a gyógykezelése. E dokumentumok kiállításának helye változó, általában utókezelő intézetek, hadirokkantotthonok, kórházak állították ki.

A *Hazatért hadifoglyok bemutató lapja s egyszersmint leszerelési igazolványa* elnevezésű dokumentumot, amely egyrészt a hazatért katona személyazonosságát, másrészt a leszerelés tényét igazolta, az I. világháborús leszerelőtáborokban állították ki. A szokásos személyi és szolgálati adatokon felül megtudhatjuk a hadifogságba esés idejét, a hadifogolytábor helyét, a leszerelőtáborba érkezés és távozás idejét.

Az *Orvosi lelet és szakvélemény hadirokkantak számára* 1942 óta alkalmazott nyomtatvány,²⁰ hatósági-, honvéd- vagy közkórházak orvosai állították ki. Az első oldalon a kevés személyes adaton túl a hadi eredetű fogatkozás rövid meghatározása látható, a következő oldalon pedig az orvosi vizsgálat eredményeinél a fogatkozás körülményeinek leírását olvashatjuk az időpont és a helyszín megjelölésével együtt. A négyoldalas nyomtatvány utolsó két oldalán a fogatkozás orvosi leírása és a munkaképesség-csökkenés százalékos megállapítása szerepel. A II. világháború után nemcsak a hadirokkantá nyilvánítás iránti kérelmek benyújtása alkalmával, hanem a hadirokkantak ismétlődő felülvizsgálatai során is ezt a nyomtatványt használták az akkor még életben lévő I. világháborús hadirokkantak esetében is. Az a tény, hogy a Nagy Háború rokkantjai közül sokak hadigondozási iratai megsemmisültek az utóbbi háború eseményei következtében, különleges jelentőséget ad ennek az irattípusnak, mivel az I. világháborús katonák sérüléseire (fogatkozására) és háborús szolgálatukra²¹ vonatkozó információk legalább ily módon fennmaradhattak.

Az *Utalványozási kimutatás özvegyek és árvák illetőségeiről a veszteségi lajstrom alapján* jellemzően az I. világháború idején használt katonai nyomtatvány, amelyet a Magyar királyi honvédelmi minisztérium Szakszámvevősege állított ki.

20 Alkalmazását a 68.683/el.n.12-1942. körrendelet vezette be.

21 A hadirokkantak fogatkozásának leírása során sok esetben megjelölték sebesülésük vagy betegségük kialakulásának helye, ideje és módja mellett az alakulatukat vagy hadifogságuk helyét és idejét is.

Az első rovatok az elhunyt vonatkoznak, amelyekben szerepel az elesett vagy eltűnt katona neve, rendfokozata és csapatteste, a haláleset vagy eltűnés ideje és az arra vonatkozó értesítés száma és kelte. Az ezután következő adatokból megtudhatjuk özvegye és gyermekei nevét, gyermekei születési idejét és lakcímüket is, továbbá a család részére megállapított özvegyi nyugdíj és nevelési pótlék összegét.

Az *Egyéni lap* a húszas években használt nyomtatvány volt,²² amelyből más-más adatlap szolgált hadirokkantak és egyéb hadigondozottak számára. Hadirokkantak esetében a születési adatokat, családi állapotot, a gyermekek nevét és születési adatait, valamint a hadirokkant évi jövedelmét, rokkantság előtti és utáni foglalkozását, katonai csapattestét, rendfokozatát, a rokkantság okának rövid leírását, a keresőképzetlenség százalékos mértékét, a pénzbeli ellátások összegét tartalmazta. Özvegyek, árvák, hadigondozott családtagok esetén saját személyi adataikat, a házasságkötésük idejét, az együttélés tényét, a keresőképesség csökkenésének mértékét, a közös gyermekek nevét és születési adatait, valamint az elhunyt katona nevét, rendfokozatát, polgári foglalkozását, iskolai végzettségét, elhalálozásának körülményeit, szolgálata megszűnésének időpontját, rokkantsági fokát, továbbá az ellátási adatokat olvashatjuk a nyomtatványon.

A *Hadigondozási igazolványból*²³ külön nyomtatvány készült hadirokkantak, hadiözvegyek, hadiárvák és hadigondozott családtagok számára. A hadirokkant igazolványból megtudhatók az érintett alapvető személyes adatain kívül vallása, házasságkötésének ideje, feleségének és gyermekeinek neve és születési ideje, szüleinek neve, katonai csapattestére, rendfokozatára, leszerelésére, polgári foglalkozására, továbbá a rokkantságára (törődöttségére) és ellátására vonatkozó információk. A hadiözvegyek hadigondozási igazolványából személyes adataik, vallásuk, lakcímük, házasságkötésük ideje, gyermekeik neve és születési ideje, ellátási adataik, valamint az elhunyt férj neve, vallása, anyja neve, polgári foglalkozása, utolsó katonai csapatteste, rendfokozata, azonosági száma, eltűnésének, halálának helye és időpontja ismerhető meg. A hadiárva gondozási igazolványán a gyermek neve, születési adatai, édesanyja neve, lánykori neve, születési adatai, esetleges újbóli házasságkötésének vagy halálesetének adatai, édesapja neve, vallása, rendfokozata, iskolai végzettsége, halálának vagy eltűnésének ideje, továbbá az esetleges mostohaapa vagy gyám neve és lakcíme szerepelnek. Családtörténeti szempontból a legkevesebb információt a hadigondozott családtagok számára kiállított hadigondozási igazolvány szolgált, mivel itt a hadigondozott nevén, születési helyén, idején, lakcímén és ellátási adatain kívül mindössze az eltűnt vagy elhalt rokon (gyermek, testvér vagy unoka)

22 Használatát a 91.000.IX-a/1922. N. M. M. számú rendelet vezette be.

23 Használatát a 9.300/1933. H. M. Eln. sz. rendelet vezette be. Adattartalmát többször változtatták, ezért különböző időszakokban némileg eltérő információkat tudhatunk meg a hadigondozottakról. A hadiözvegyek számára készült legelső változaton nem, de a II. világháború alatt használt adatlapon például szerepel a volt katona azonosági száma és anyja neve is. Minden hadigondozási igazolvány kötelezően kitöltendő része lett 1939-től az is, hogy a hadigondozott, illetve a háborús áldozat zsidónak tekintendő személy-e.

1. kép - Simon Imre veszprémi honvéd temetése Szegeden, 1944 októberében. A honvéd a Makó körüli harcokban sebesült meg szeptember 28-án és a szegedi kórházban hunyt el október 3-án. Temetésen részt vett és a fényképen látható édesanyja, Simon Lajosné és egyik testvére, Simon Lajos is. A szertartás alatt a város határában harcok folytak. (HU-MNL-VeML-V.173.h.-1. Simon Lajosné hadigondozási alapiratából)

nevét, polgári foglalkozását, rendfokozatát és a hadigondozottal való rokoni kapcsolatát tudhatjuk meg.

A fent felsorolt, adatlap típusú iratok mellett lényeges, hogy felhívjuk a figyelmet a *kérelmekre*, valamint a családtörténet-kutatás tekintetében kiemelten jelentős *anyakönyvi kivonatokra és keresztlevelekre* is. A hadigondozási eljárás során az érintettek kérelmeikhez szinte minden esetben csatoltak anyakönyvi kivonatok vagy keresztleveleket. A hadirokkantak általában a gyermekeik után megítélt hadigymolti ellátás okán házassági anyakönyvi kivonatukat és gyermekeik születési anyakönyvi kivonatait vagy keresztleveleit terjesztették be, míg a hadiözvegyek, hadiárvák, hadigondozott családtagok esetében az elhunyt születési, házassági és halotti anyakönyvi kivonatait, illetve gyermekei, felesége vagy szülei (esetleg nagyszülei, testvérei) születési anyakönyvi kivonatait vagy keresztleveleit kellett csatolni a kérvényekhez. Ezek közül is főként az I. világháborús hadirokkantak és hadigondozottak irataiban található anyakönyvi dokumentumok jelentősége kiemelendő, hiszen azok jó része 1895 előtt születettekhez vonatkozik, tehát az állami anyakönyvezés bevezetését megelőző időszakból származik. Nem elhanyagolható előny az sem, hogy ezen iratok összegyűjtve, akár három generáció adatait is tartalmazva található meg az alapiratokban, és sokszor előfordul az is, hogy az érintettek más megyéből,

vagy nem egy esetben (a trianoni) határon túli területekről származnak, amely a kutatók számára még értékesebbé teheti ezt az irategyüttest.

Jelentős forrásértékkel bírhatnak a hadigondozási eljárás során benyújtott kérelmek is. Igaz ugyan, hogy ezek némelyike csak pár sorból álló, szűkszavú beadvány, amelyben mindössze a hadigondozottá nyilvánításért és a járadék megítélésért folyamodnak, ugyanakkor előfordulnak több évtizedes élettörténetet vagy családtörténetet összefoglaló, hosszabb leírások is. Utóbbira jó példa egy veszprémi hadiözvegynek a Veszprém megyei alispánhoz 1946-ban, hadiözvegyé nyilvánítása ügyében írt fellebbezése,²⁴ amelyből kiderül, hogy az I. világháborúban megrokkant férje – „mint gazdaiskolát végzett hadirokkant”²⁵ – a Tanácsköztársaság idején „a helyi termelési biztosság gazdasági bizottságának vezetőjeként” működött, amelyért azután sok üldöztetésben volt része. Megtudjuk azt is, hogy férje 1942-ben a Danuvia Fegyver- és Lőszergyár Rt. veszprémi részlegében folyt építkezéssel dolgozott kőműves segédként, ahol a Nyilaskeresztes

24 HU-MNL-VeML-V.173.h.-1. [Veszprém város polgármesterének iratai, Hungler Lajosné hadigondozási alapirata]

25 Hungler Lajos az Országos Hadigondozó Hivatal Sátoraljai helyi Mezőgazdasági Rokkantsiskolájában szerzett bizonyítványt 1918-ban, amely megtalálható az alapiratban.

Pártba való belépés feltételével alkalmazták a munkásokat, mivel a munkaadók – a város egyik legjelentősebb építési vállalkozását tulajdonló család – ezt megkövetelték. A kimondottan baloldali érzelmű hadirokkant, aki kilenc gyermekének eltartása érdekében vállalta e feltételekkel is a munkát, 1943-ban elhagyta munkaadóját, s ezzel együtt a nyilas pártból is kilépett. Halála után felesége hadiözvegygé nyilvánítási kérelmet nyújtott be a veszprémi hadigondozó bizottsághoz,²⁶ de azt a volt férj nyilas párttagsága miatt elutasították – e döntést megfellebbezve fordult idézett kérelmével az özvegy az alispánhoz.

A hadigondozási alapiratok felhasználási és feldolgozási lehetőségei

A hadigondozási alapiratok változó adatgazdagságúak. Előfordulnak olyan alapiratok, amelyek mindössze egy hadigondozási igazolványt vagy egyéni lapot tartalmaznak, de akadnak köztük olyanok is, amelyek a kérelmek, igazolások, adatlapok mellett fényképet, levelet, tábort lapot, tanúvallomási jegyzőkönyvet vagy a szabvány adatokon túlmutató, máshonnan már nem megismerhető, személyes jellegű információkat rejtnek. Utóbbira kitűnő példa Gaál Lajos hadirokkant hadigondozási alapirata, amely 1920–1942 közötti iratokat tartalmaz.²⁷ A csatolt kérelmekből, igazolásokból megtudható, hogy nevezett református vallású volt, Adorjánházán született 1892. június 19-én, szüleinek neve Gaál Lajos és Csóka Mária. Felesége Tompa Erzsébet volt, aki 1896. január 28-án született, s akivel 1918. január 20-án kötöttek házasságot. Két gyermeket neveltek, Irént és Máriát, akiknek születési ideje szintén szerepel az iratokban.²⁸ Gaál Lajos adorjánházai lakosként vonult be 1914. október 26-án Győrbe, a Császári és királyi 19. gyalogezredhez, amely alakulatnál közkatonaként (korabeli szóhasználattal élve közvitéztként) szolgált. Orosz harctéren, 1915. március 29-én dum-dum golyótól szenvedett lövéses sérülést a bal karján. Sebesülését nem tudták azonnal ellátni, s mivel későn került kórházba, törött karja rosszul forrt össze, így használhatatlanná vált. Hat hónapi kórházi kezelés után 50%-os hadirokkanttá és további katonai szolgálatra alkalmatlanná nyilvánították. Bevonulása előtt földművesként dolgozott, ám sérülése miatt korábbi foglalkozását nem tudta folytatni. 1926-ban szatócs iparendélyt kapott, de csődbe jutott az általa a vásárlóinak nyújtott és meg nem fizetett hitelek miatt, házát is elárverezték. Később dohányárus iparendélyt szeretett volna szerezni, hiszen azt a munkát megítélése szerint el tudta volna végezni, de kérését többször visszautasították. 1928-tól folyamatosan

26 Hadirokkant özvegyét abban az esetben nyilváníthaták férjük halála után hadiözvegygé, amennyiben igazolni tudja azt, hogy házastársa halálát a háborúban szerzett sebesülés, sérülés vagy betegség következményei okozták vagy azzal szoros összefüggésben állnak, valamint a jogszabály egyéb, itt nem részletezett előírásainak is megfelelt.

27 HU-MNL-VeML-V.73.c.-1. [Gaál Lajos hadigondozási alapirata]

28 A Gaál Lajosra vonatkozó hadigondozási alapirat nem tartalmaz anyakönyvi kivonatokat vagy keresztleveleket, az anyakönyvi információk a kérelmekhez csatolt igazolásokról, illetve adatlapokról származnak.

2. kép - Gaál Lajos pápai hadirokkant 1942-ben készült fényképe, amelyet hadigondozási ügyében írt kérelméhez csatolt. (HU-MNL-VeML-V.173.c.-1. Gaál Lajos hadigondozási alapiratából)

kérelmezte rokkantságának felülvizsgálatát, hadirokkant járadékának és a gyermekei után járó nevelési pótlék összegének felemelését, többször fordult az illetékes miniszterhez is. Az 1930-as évek végén családjával Pápa-Öreghegyre költözött. Pápa város polgármestere 1938-ban a következőket jelenti a család megélhetésével kapcsolatban a honvédelmi miniszternek: „Kérelmező csak egyik kezét tudja használni, s mint földműves egy kézzel nem képes rendes kenyérkereseti tevékenységet folytatni. Házzal együtt egy 1400 □-öles gyümölcsöst bérel évi 180 P.-ért. Két leánya gyári munkás, külön-külön heti 10 pengős keresettel. Felesége a bérelt gyümölcsös termését árusítja, s az ebből származó csekély jövedelemből nem képes a családot eltartani.” A polgármester támogató nyilatkozata valószínűleg nem segített az ügyben, hiszen Gaál Lajos 1941-ben és 1942-ben újabb kérelmekkel fordul az illetékes hatóságokhoz. Utóbbiban így fogalmaz: „Mint mindennemű vagyon nélküli napszámos, kizárólag napszám keresetemből élek, s bal kezem e hibája folytán semminemű munkát nem

3. kép - Müller József Hermann nagyváradai születésű tizedes hadigondozási alapíratának egy része. A tizedes a Magyar királyi nagyváradai 4. honvéd gyalogezredben szolgált, kérelme szerint „Doberdónál lerongyolódott”. Az ellenség előtt tanúsított bátor és önfeláldozó magatartásáért II. osztályú Ezüst Vitézségi Érmet adományoztak részére. A háború előtt már a pápai királyi járásbíróság alkalmazásában állt, mint betétszerkesztő telekkönyvvezető. Később Veszprémbe költözött. (HU-MNL-VeML-V.173.h.-1. Müller József Hermann hadigondozási alapíratából)

tudok vállalni. Magam és feleségemen kívül két leánygyermekem eltartásáról kell gondoskodnom. Betegségem súlyosbodása folytán munka keresetem annyira csökkent, hogy most már csak a rokkant járulékom tekinthetem egyedüli megélhetési forrásnak, s hogy annak csekély összegéből megélni nem bírok, nyomorom leküzdésére könyöradomány kérésére vagyok kényszerítve. Alázattal kérem ezért Nagyméltóságodat, hogy rokkantságom mérvét újból megállapíttatni kegyeskedjék. Hogy rokkantságom mérvét jobban mutathassam, mellélkelten bemutatok egy új keletű fényképet, mely minden szónál ékebben igazolja kérelmem méltánylandó voltát.”²⁹ Az alapírat 1942. évi dokumentumokkal zárul, a család további sorsáról nem ad információt.

²⁹ Gaál Lajos esete korántsem egyedi, a leírtak jól szemléltetik a hadirokkantak és családjaik megélhetési nehézségeit, a hadigondozási eljárás nehézségét, merevségét.

Az eddig leírtakból bizonyára érthető, hogy a hadigondozási alapíratokkal dolgozó szakemberben³⁰ felmerül az az igény, hogy feltárja, rendszerezze, bemutassa ezt az irattípust, amelyre kedvező alkalom adódott a Nagy Háború centenáriuma kapcsán. Az I. világháborúhoz kötődő levéltári adatfeltárás keretein belül az MNL Veszprém Megyei Levéltárában megindult az intézmény által őrzött hadigondozási alapíratok feldolgozása, amelynek folyamatként *jelenleg 12 település* hadigondozási alapírateiból származó, *közel két-ezer személyre* vonatkozó információ tételes kigyűjtése valósult meg, amelyet a levéltár rendszerezve, adatbázis formájában kíván nyilvánosságra hozni. Ennek első eredménye

³⁰ A szerző az 1990-es években, a Veszprém Megyei Levéltárba érkezett hadigondozási ügyek intézése során szerzett jártasságot a hadigondozási eljárással, irattípusokkal, levéltári forrásokkal kapcsolatban. 1999-ben, a segédlevéltárosi tanfolyam zárásaként leadott szakdolgozatát is e témában készítette.

Veszprém város első világháborús hadigondozási adatbázisa,³¹ amelynek létrejöttét a Veszprémi Első Világháborús Centenárium Emlékbizottság támogatta. Az adatbázis körülbelül háromszáz, valaha Veszprémben élt I. világháborús áldozat (halott katona vagy hadimunkás, illetve hadirokkant) adatait tartalmazza. Megtudható belőle az áldozat neve és születési neve, születési helye és ideje, lakóhelye és esetleges előző lakóhelye, foglalkozása, rendfokozata, alakulata, valamint sebesülésének, megbetegedésének, illetve hadifogságának vagy halálesetének helye és ideje, továbbá a rá vonatkozó hadigondozási alapirat levéltári jelzete. Az adatbázis jó szolgálatot tehet *család- és helytörténet kutatók* számára, s ugyanakkor felhívja a figyelmet a mögötte álló iratanyagra is.

Összegzés

A bemutatott irattípus remélhetőleg érdemesnek bizonyul arra, hogy a családtörténet kutatók érdeklődését felkeltse, s bekerüljön az általánosan ismert, családkutatásra használható dokumentumfajták közé. Különlegességét az adja, hogy hivatalos és magániratok szerves elegye, amelyekből szerencsés esetben megismerhetjük felmenőink születési adataival együtt személyleírásukat, foglalkozásukat, lakcímüket, katonai szolgálati adataikat, esetleg sírhelyüket, egészségügyi, családi, vagyoni helyzetüket, láthatjuk őket addig nem ismert fotókon, megérinthetjük ujjlenyomatukat – vagyis olyan kivételes módon kapcsolódhatunk össze őseinkkel, amelyre más típusú iratanyag ritkán ad lehetőséget.

31 <http://www.veml.hu/data/hadigondozas/> (hozzáférés: 2019. június 30.)

E számunk szerzői

FRICZ-MOLNÁR PÉTER jogi osztályvezető, jogtanácsos (Innovációs és Technológiai Minisztérium, Bp.)
KARIKA TÍMEA levéltáros asszisztens (Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Veszprém)
KÓTA PÉTER PhD, főlevéltáros, igazgatóhelyettes (Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára,
Szombathely)
KUNT GERGELY PhD, egyetemi adjunktus (Miskolci Egyetem)
NEMES GÁBOR PhD, főlevéltáros (Győri Egyházmegyei Levéltár)
REISZ T. CSABA PhD, főlevéltáros, címzetes főigazgató (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára)
VISKOLCZ NOÉMI PhD, habil. főiskolai tanár, intézetigazgató (Miskolci Egyetem)

TÁJÉKOZTATÓ

2020-ban változatlan áron (4×750, összesen 3000 Ft) juthat hozzá a Turul évi négy számához. A részletekről honlapunkon (<http://turulfolyoirat.hu>) a *Terjesztés* fülre kattintva olvashat.

Honlapunkon megtalálhatóak az 1883-tól megjelent éves számok és a 2010 utáni füzetek letölthető pdf formátumban. A Turul teljes archívumát az Arcanum Digitális Tudománytár (ADTPLUS) -hoz hozzáféréssel rendelkező intézmények (könyvtárak, kutatóintézetek) hálózatán keresztül tudja használni, vagy egyéni előfizetéssel.

TISZTELT SZERZŐINK, LEENDŐ SZERZŐINK!

A Turul 2020-tól megváltoztatta közlési szabályzatát. A szakirodalmi hivatkozásoknál a Magyar Történelmi Társulat által fenntartott másik folyóirat, a Századok közlési szabályzatát alkalmazzuk. Kérjük, tanulmánya benyújtása előtt feltétlenül tájékozódjon a lap közléssel kapcsolatos elvárásairól, és a szabályzatban foglaltakat követve készítse el munkáját. A részletekről honlapunkon (<http://turulfolyoirat.hu>) *Szerzőinknek* fülre kattintva olvashat. Ugyanitt található a levéltári hivatkozások új szabályzata is.